حەمەغای گەورە

حەمەغای گەورە

مەسعوود محەمەد

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێك هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان – هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspress.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

مەسعوود محەمەد
حەمەغای گەورە
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٦٥
چاپی دووەم ٢٠١٠
تیرێژ: ١٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس – هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٢٤٨٢ – ٢٠١٠
نەخشاندنی ناوەوە: کارزان عەبدولحەمید
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
پیت لێدان: شوان عەبدولقادر
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل
رێنووسی یەکگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

کاکە زیاد مێردمنداڵە و فەتحوڵڵا ئاغای رەسوول ئاغای

غەفووری ساڵی ١٩٢٤

ڕوونکردنەوەیەکی بچووک

نە بەرێکەوت بوو نە بەنیازی پێداهەڵگوتن بوو کە
ئەم کتێبەم ناونا «حەماغای گەورە»

ئێمە کە بگەڕێین بە دوا ڕاستییەکانی کیمیایی و فیزیاییی ئەم جیهانەدا و هەریەك لە دیاردەکانیان بە ناوێکی دروست و گونجاو لەگەڵ خۆیدا ناو بنێین، دەبێ لە ئاست ئادەمیزادا ڕاستگۆتر بین، چونکە فیزیا و کیمیا و فەلەك زەرەرێك ناکەن بە لێکەمکردنەوەیان سوودیش وەرناگرن لە بەسەرەوەنانیان. ئەوەی زەرەر دەکا لەو مامڵەتە ناڕەوایە لەگەڵ سروشتدا خۆمانین، چونکە بە ناو لێنانی کەم و زیاد ئێمەی تێدا بەهەڵە دەچین. هەرچی مرۆڤە بە داڵەنگاندنی ناوەکەی یاخود نازناوەکەی یەکسەر دووچاری ستەم و زەرەر دەبێت و ئەو ئەرکەی کە بەو ناوەی گەیاندووە لێی دەچێتە هیچە، ئینجا خۆشمان لە دوو لاوە زەرەر دەکەین لایەکیان ئەوەیە کە بە سڕینەوە مایەی شانازی لە ناوی تاکێك باییی نرخی ئەو شانازییە دەستبەتاڵ دەمێنینەوە. لای دووەمیان ئەوەیە کە بەو بێ ئینسافییە فێری بوختان و ساختە و هەڵبەستن دەبین، چونکە ڕەوادیتنی تاکە یەك ساختە دەرگایە بۆ ڕەوادیتنی هەر ساختەیەکی دیکە کە حەزی لێ دەکەین ئیتر ج بە لێکەمکردنەوە بێت و چ بە لێزیادکردن بێت.

ڕۆشنبیری کوردی سەردەم وەها لەبەر زمانی خۆش دێت هەڵدانەوە و ڕێزلێنان بۆ مرۆڤی نەدار و بێ سامان و ڕووت و قووت بێت و ڕقی لە شۆرەتی پیاوانەی خاوەن سامان و دەسەڵات هەڵدەستێت. وەك دواتریش دەخوێنیتەوە حاڵ گەیشتە ئەو بارەی کە بەشێکی بەرچاوی ڕۆشنبیرە نەوباوەکانمان بە نووسینی بێ پێچوپەنا هەموو سەرۆك شۆڕشەکانی لێرە بەپێشەوەی کورد سەرکوت و تاوانبار دەکەن هەر چونکە لە برسان نەمردبوون. ڕەنگە من لەو گەنجانە پتر حەز بەوە بکەم کە لە چینی هەژار و ڕەوشوڕووتی کورددا قارەمانی وەها بدۆزمەوە لەسەری بنووسم، بەڵام هەرگیز ئەو تاوانە بە ئەستۆی خۆمەوە ناگرم بە ساختە قارەمانەتی دروست بکەم بۆ هەژار یاخود ساماندار.

حەماغای غەفووری کە لێرەدا لە بارەیەوە دەنووسم بە دوو نازناو هەڵدراوەتەوە:

١– حەماغای گەورە.

٢– حەماغای کۆیێ.

وادیارە ئەو خەڵقەی لە سەردەمی حەماغا خۆیەوە بەو دوو نازناوەی هەڵداوەتەوە نازناوی غەفووریی بۆ قەڵافەتی حەماغا بەبچووك زانیوە هەرنەبێ لەبەر ئەوەی کە حەماغا چەندەها جار لەو غەفووراغایە مەزنتر بووە کە بنەماڵەکەی پێ دەناسرێتەوە. ڕاستێکەی زۆر کەسم دیتووە، حەماغا لە چ بنەماڵەیەك بووە هەر ئەوەندەی زانیوە کە بڵێ حەماغای کۆیێ یان حەماغای گەورە.

من کە هاتم نازناوی «گەورە»م هەڵبژارد بۆی لەو ڕووەوە بوو کە ئەمیان پتر لە «کۆیێ» پشکی تایبەتی خۆیەتی، چونکە هەزاران کەس بەشدارن لە کۆییاتی.

حەماغای گەورە

پێشدەستی

دوو ئاغای ماوە وەك بیستوومە ئەخبار
ئەميناغا و حـەماغای سـاحبی كـار

ڕەحمەت لە گۆڕت حاجی قادر! چەند جوانمەردانە، بە دڵپاکی و دەستخاوێنییەوە ناوی مێرخاسان لە خانەی ڕێز و سۆزدا یاد دەکەیتەوە، بۆ ئەوانەی دوای خۆیشت لە دنیادا چاو هەڵدێنن ڕۆشنایی دەخەیتە سەر ڕاستییە بێ فێڵ و بێ فاکوفیکەکان کە لە سەردەمی خۆتدا بە لای گەلەوە جێی نرخ و بایەخ بوون، بەوەدا جارێکی دیکەش خەش لە بیبیلەی چاوی بینەران هەڵدەگرێت تا ئەگەر هیچ هێزی بینینیان تێدا بێ ئەبڵەق نەوەستن وەکو چاوی کەروێشك کە زەق زەق نوستووە هیچ نابینێ.

حەمدی گوتەنی «بازاڕی دەهرە» کژلەکژ و پشتاوپشت زەوقی کڕین و فرۆشتن دەگۆڕێ و کاڵای هەمەچەشنەی لەیەکدی نەکردوو جێگەی یەکتر دەگرنەوە، بابەتی دە ساڵ لەمەوبەر بەکەڵکی بازاڕی ئەمڕۆکە نایەت، وەهاش دەبێ بابەت لە حەفتەیەکدا عومری بەسەر دەچێت و کڕیاری نامێنێ. مرۆڤی ژیری حەقیقەتناس لە گۆڕانی زەوقی کڕیاران وەتەنگ نایە، بگرە ئەگەر پێی بکرێ خۆی هەوڵ دەدا لە پێویستدا ئەو گۆڕانە ببێت، بەڵام هەروەك لە لایەن حەتمیبوونی گۆڕانی زەوقەوە ناشێ وەتەنگ بێین، هەروەهاش کاری ئەقڵ نییە بڕیار بدەین لەسەر خراپبوونی ئەو شتە چاکانەی دەوریان بەسەر دەچێت، فراژیبوونی منداڵ بۆ گەنجایەتی ئەوە ناگەیەنێ کە منداڵی و ساوایی قۆناغی ناپەسندن لە ژیانی مرۆڤدا دەنا دەبێ گەنجایەتیش بەد بێ، بە دوا ئەوەدا کاملێیش بەد بێ. ئنجا پیریش بەد بێ، چونکە هەموویان بەسەر دەچن. بەو پێیە ئەگەر بەسەرچوونی شتان بکەینە بەڵگەی خراپبوونیان دەبێ بڵێین قۆناغی مردن لە هەموو قۆناغەکان پەسندترە، چونکە بەسەرچوونی بۆ نییە، هیچ قۆناغی دیکەی بەدوادا نایێ. ڕاستییەکەی نە بەردەوامبوون دەبێتە بەڵگەی پەسندایەتی نەبەسەرچوویش دەبێتە بەڵگەی بەدایەتی، لە هەر قۆناغ و ڕۆژگار و بارێکدا بین

بەپێی عەیارەی ئەو سەردەمە شت پەسند دەکرێ یان بە ناپەسەند دەژمێردرێ، نموونەی بەدایەتی و پەسندایەتیش هەمیشە لە کۆمەڵدا بەرچاو و هەست پێکراو بووە، خەڵقەکەش بۆ بڕیاردان لەو پرسیارەدا نەدەچوونەوە بۆ فەلسەفەی جۆراوجۆر، کە جارێ پەیداش نەبووبوون، تاکو بزانین «بەد» چییە و «پەسند» چییە؟ تێکڕای خەڵق بە عەیارەی بێ فێڵ و سەلمێنراوی سەردەمی خۆیان چاکە و خراپەیان هەڵدەکێشا و دەیانناسییەوە، خۆ ئەگەر جوداوازیی باوەڕی ئاینی تێکەڵ بەو کێشەیە نەبایە دەتوانم بڵێم زۆربەی هەرە هەرە زۆری گەل لەسەر یەك عەیارەی چاکە و خراپە کۆ دەبوونەوە، ئنجا کە ئێمەی سەردەمی ئاسمانگەڕی و زەڕەقلاشی، کە هێندەی موفلیس لێی بێبەشین، دەبیەین بەر لەو هێندە سەد ساڵەیە بابایەکی مێرخاس پەیدا بووبوو خەڵقەکە لێی ڕازی بوون و مەردایەتییان باس دەکرد نابێ چاوی ناڕەزامەندییان لێ سوور بکەینەوە و ئێسك و پرووسکی گۆڕخانانیان بە قرچەقرچ بهێنین هەر چونکە تەوراتە سیاسییەکەی ئەمڕۆمان لەو جۆرە مێرخاسییە قەڵس دەبێ. خۆ ئەگەر هەڵپە و دڵگەرمی و خوێن کوڵان حەزمان بۆ لای کوشتییەك ببات تا چەنگاڵ لە بینەقاقەی گیر بکەین بۆ ئەوەی دەمار و قەفەبلوولی سوریچکی هەڵبڕینەوە و شۆڕشگێڕایەتیی خۆمانی پێ ئیسپات بکەین، چ حاجەت هەیە بە لێدانەوەی قەبری سێ سەد ساڵی. سوپاس بۆ خوێن کوڵان وا دەست و پەنجەکانمان لە خوێنی زیندووانی ئەم ڕۆژگارە وەها ئاڵ و خوێن لێ تکاوە لە نەوەی نەوەشمان زیادە. ئەوەندەمان براکوژی کردووە بایی ئەوە دەکات کە گەیشتینە قۆناغی ئاسمانگەڕی ڕێچکەی سەفەری بەرەو مانگ و مەریخ و زوهرەمان بە بەند و باڵۆرەی ئەو کوشتارانە سوور هەڵگەڕێنین. حەیف نییە بۆ شۆڕشگێڕی ئاخەلێوەی سەدەی بیستەم ڕق و بوغزە پیرۆز و پڕشانازییەکەی لە مردووان خەسار بکات! چاکتر ئەوەیە ڕابووردووە ڕەجاڵەکەمان بدەینەوە بەو کەسانەی لە سەردەمی خۆیاندا خاوەنی بوون. ئەوانیش و سەردەمەکەشیان، ملیان وەقوتەوە، هەر چییەکی کردبێتیان و گوتبێتیان کار ناکاتە سەر ئاڵووێری بازاڕی سیاسەتی ئەم ڕۆژگارە هەرنەبێ لەبەر ئەوەی کە ڕابوردوومان تاریك و بێ خەبەرە ئیتر بۆچی لابدەین لە کوشتنی ڕوحلەبەرێکی ناحەزی گەڕەکی کاولۆکانی ڕەواندز یان شێخەڵلای هەولێر یان گۆیژەی سلێمانی لە پێناو دووبارەکردنەوەی مراندنی مردوویەکی سەد ساڵە!؟

ئنجا ئەگەر خوێنەری ئازیز گوێ بداتە ئەو دەنگانەی بێ گۆڕین و باهەڵدانەوە و

شێواندن، کە لە خۆوە بە لووس و باریکی بۆمان سەرەژێر بوونەتەوە و باس و خواستی بەسەرچووانمان بۆ دەگێڕنەوە، بێگومان، ئەوەیش وەکو من و هەزارانی وەکو من، حیکایەتی مێرخاسان و پیاوچاکان و جوانمەردان لەو دەنگانەوە وەردەگرێ، هی وەها خۆشیشیان لێ بەدی دەکا کە هێندەی بەستەی بن بزێوکەی دڵداری بۆ بەر گوێی گەنجی خورت دەشلێتەوە. بەلای باوەڕی منەوە، کە وا دەزانم زانستی نەفسیش دەیسەلمێنێ کەسێك لە باسی پیاوەتی و جوانمەردیی دەسەڵاتدار وەتەنگ هات دیارە دەروونی نەخۆشە وەك ئەوەی کە تادار تامی هەنگوین لە زاریدا تاڵ خۆ دەنوێنێ لەوەدا هەنگوین چ گوناهی نییە، خەڵقی دیکەش کە هەنگوین بەشیرن دەزانن چ گوناهیان نییە، خۆ نایەن بەربەیار بە گوژاڵی لەقەڵەم بدەن. ئەو کەسەی پێی ناخۆشە دەوڵەمەندێك یا دەسەڵاتدارێك یان شێخێکی تەریقەت یان سەرۆك عەشیرەتێك پیاوی چاك و لە خواترساو بووبێ هەر خۆی حەز دەکا کە موراجەعەی قائیممەقام یان پارێزگار یان وەزیرێکی کرد، حورمەتی بگرێت و ئیشەکەی بۆ ڕاپەڕێنێت وەیا هەرنەبێ بێ قانوونیی لەگەڵدا نەکات. ئنجا ئەگەر بەچاکبوونی دەسەڵاتداری لێرە بە پێشەوە تەرازووی نەزەرییە سیاسییەکەی دابلەنگێ خۆ بەچاکبوونی وەزیری سەردەمیش هەر دادەلەنگێ.

نەزەریی شۆڕشگێڕانە چ دەڵێ بابڵێ، لە ڕاستیدا هەموو چاکە و دادێك لە درێژایی و پانایی ڕۆژگاردا بەسوودی هەژار و بێدەسەڵات تەواو بووە، هەرچی دەسەڵاتدارە، هەم خۆی پێ دەپارێزێ هەم سوودمەندتریش دەبێ لە نەمانی داد و چاکە، خۆ ئەگەر تەماعی زیاد ئەو دەسەڵاتدارە دڕندانەی نەخستبایە سەر دوژمنایەتی نێوان خۆیان دەیانتوانی ستەمێکی دڵیان بۆی بچێ بە چەور و لووسی بیکەن یان هەر نەبێ ئاسانتر بۆیان دەکرا.

ئنجا برای خوێنەر سەیرێکی دڵ و دەروونی خۆت بکە و خورتەی هەناوت بە عەیارە دابنێ بۆ «رد فعل – بەرتەك»ی ئەو خەبەرەی کە لەبارەی دادخوازی و مەردایەتیی دەرەبەگێك ۲۰۰–۳۰۰ ساڵ لەمەوپێش بۆت باس دەکرێ تا ئەگەر خەبەرەکە بەلای تەبیاتتەوە تاڵ و تفت بوو خێرا بڕۆ لای پزیشکێکی نەفس و لێی مەگوێزەوە هەتا ئەو بیژۆکە دەمارەی هەناوت لە ڕەگەوە هەڵدەبڕێتەوە. تۆ ئەگەر ئەو نەخۆشییەی دەروونیت چارەسەر نەکەیت هەمیشە ئامادە دەبیت، لەبۆ بەرژەوەندی خۆت، با بدەیتەوە سەر دۆست و هاوڕێ و هاومەزهەب و هاوئامانجەکانت و تەپڵی تۆپانیان

پێ بکەیت و بۆیاغێکی درۆزنی «تأویل» لە کارەکەت هەڵسوویت بیکەیت بە فەرمانی خەبات.. مێژوو.. چاکەی گەل.. چارەنووس.

چی لە خەرمانی ڕووداوەکانی ڕۆژگاری ڕابووردووەوە دێتە دەفرمانەوە و سوودی لێ دەبینین ئەو ڕەفتار و کردار و گوفتار و بڕیارە چاکانەن کە کاتی خۆی گەل سوودی لێ دیتوون و لێیان ڕازی بووە. زوڵمی زۆردار هەروەك لە سەردەمی خۆیدا زەرەربەخش بووە بۆ ئەم سەردەمەش چ سوودێکی لە کوتانەوەی بەرهەم نابێ دڵی خۆمانی پێ خوش بکەین. هەندێك، بگرە هەموو تیژڕۆیەکان زۆر بەسەیری وەها دەزانن هەتا زوڵمی زۆردار بەزیادەوە بکرێ و هەتا خاوەن دەسەڵاتی لێرە بەپێشەوە ناوزڕاو بن دەماری شۆڕشگێڕایەتی لە هەژاری ئەم سەردەمەدا کشتتر دەکات و پتر بەلای نارەزامەندییەوەی دەبات و خێراتر کۆت و زنجیرەکانی پێ تێك دەشکێنێت.. ئەم جۆرە بۆچوونە هەر لەسەر ڕووی کاغەز و تەنها لە حاڵەتی وتووێژ لەگەڵ خۆ کردندا بەڕاست وەردەگیرێ، هەر لێی بەدەنگ بێیت وەکو بەفری هاوین دەچێتەوە. بەر لە هەموو شتێك دەبێ بزانی، هەر ئامانجێك پێویستی بە ساختەکاری و درۆ هەبوو ئەگەر لەئەنجامدا سەریش بکەوێ ناتوانێ خۆی لە درۆ و ساختە دەرباز بکات. هەروەك بەناوی «پێویست» دەشێ شۆڕەتی عومەری عەبدولعەزیز بشێوێ هەروەهاش بەناوی «پێویست» کاکە پۆلپۆت بەڵایەکی بەسەر کەمبۆدیەی ڕزگارکراودا هێنا حیکایەتی «سەد ڕەحمەت لە کفن دزی کۆن»ی بە بیراندا هێنایەوە. شۆڕشی سەقافیی چین پەڵەیەکی وەها ڕەشی لە ڕووپەڕەی تازەی مێژووی چین چەسپاند نە بە ئاو دەشووڕێتەوە نە بە گاز دەسڕێتەوە. لەمەش بترازێ مافی گەلان و فکرەی داد و ڕاستی و جوانی و ڕەوایی خۆی لە خۆیدا وەها گەش و بەهێز و نازدارە هێندەش لە بەرژەوەندی ئادەمزاد ڕەگ داکوتاوە پێی ناوێ لەلاوە سووراو و سپیاوی بۆ بخوازرێتەوە و لە جیاتی «کل تێکردن کوێر بکرێ».

دەڵێن کابرای فارس دۆڵمەی گەڵا مێویان بۆ دانا، ئەویش سەیرێکی کرد و گوتی: «اگر حیلە نداری چرا لفلف می کنی؟» واتە ئەگەر بەفێڵ نیت ئەو خۆداپێچانە بۆچی؟ دۆڵمەکەی نەخوارد. من وەکو کابرای فارس دۆڵمە بەلاوە نانێم، چونکە دەزانم گەڵا پێچراوەکانی بەشێکی پێکهێنەری خواردنەکەیە، بەڵام زڕاندنی ناوی عومەری عەبدولعەزیز هەرگیز نابێتە تێوەرپێچانی گەلامێوە لە برنج و قیمەی دۆڵمەی مێژوو، ئەو مێژووە نەدەبوو کە دەیزانین ئەگەر لەتەك یەزیددا عومەرێك نەبوایە وەیان لە

ئـاست سـتـالين تـيـتـۆيـەك هـەڵـنـەكـەوتـايـە. بـەداخـەوە زۆربـەی هـەرە هـەرە زۆری كۆمەڵايەتيی كۆن و گەلێك لە كۆمەڵانی سەردەميش كە بريتی بوون لە هەژاری ڕەنجدەر و كاسبكاری بچووك، نە تاك تاكی و نە تێكڕايی، دەيتوانی بەرگری لە زوڵم و زۆر بكا، لەوە هەر بگەڕێ كە بەشێكی بەرچاوی ئەو بابەت و كارانەی ئەمڕۆكە ناوی زوڵمی لێ دەندرێ لەو سەردەمە كۆنانەدا بەلای خەڵقەوە جێی نارەزامەندی نەبووە هـەتا لـێ هـەڵگـەڕانـەوەی مـومكين بـووبـێ، تـاكێكـی بێدەسەڵاتـی ئـەو سـەردەمـانـە كـە بـەتـەنـهـا هـيـچـی پـێ نـەدەكـرا، جـارێ چ فـەلسـەفـە و تـەبلـيـغـاتـی بـەرەو شۆڕشيشی نـەبيستبـوو كـە بـيـهـاوێتـە سـەر بـاری بـيـركـردنـەوە لـە پێكـهێنـانـی حـيـزبـی سياسی بۆ بەرگريكردنی لەو زوڵمەی لێی دەكرێ، خۆ ئەوەی ڕاستی بێ هەژاری ئەم سەردەمەش بير لە دروستكردنی حيزب ناكاتەوە ئەگەر مامۆستا و ڕابەر و هاندەر بۆی ساز نەدەن و بە دەرسدان بەرەو نارەزايی و هەڵگەڕاندنەوەی نەبەن. لەبەر ئەمە هەژار و بێ دەسەڵات بەغەيری ياسا و دادگا و داب و دەستوور و نەريتی سەردەمی خۆی، چ پەنای شك نەدەبرد، خۆی بۆ هەڵكوتێ و ئومێدێكی پارێزگاری و ماف وەرگرتنی لێ بكات. ئنجا ئەگەر لە كەرەمی خواوە يان لە هەڵكەوتی بەختەوەردا دەسەڵاتدارێكی لەخودا تـرساو يـان دادپـرسێكـی بـەويـژدان پـەيـدا بـايـە دەبـووە هـۆی حـەسـانـەوەی ئـەو بێدەسەڵاتـانـەی لـە خشەی پـووشكـە دەتـرسان. لـە ساڵـی قـاتـوقڕی و گرانـی ئـەگـەر دەوڵەمەندێكی بەخشندە چەند برسييەكی تێر بكردايە باييی نرخ و بايەخی ئەو چەند گيانە لە تەووژمی ڕەوڕەوەی مێژووی زياد دەكرد، چونكە لە برسان مردن، ئەوسا، كەسی نەدەكردە شۆڕشگێڕ مێژووش هەر بەسەر شانی ئەو كەسانەوە دەبزووت كە نەمردبوون. ئەگەر زوڵم و برسييەتی هۆی شۆڕشگێڕايەتی بايە دەبوو لە ماوەی شەش هەزار ساڵی پڕ لە زوڵم و برسييەتی سەدان شۆڕشی سەركەوتوو ڕەگی زۆردار و خوێنمژی هەڵبڕيبايەوە. لە ساڵی ١٩١٧ز. پتر لە نيوەی دانيشتووانی كوردستان لە برسان و لە سەفەربەر مردن كەسيش لەو برسی و ستەم لێكراوانە نەك شۆڕشی نەكرد دەستيشی درێژ نەكرد بۆ نانی تێروتەسەڵەكان و بە دڵی زابتەكانيشيان لە جەنگ هەڵدەوەران.

لە مەيدانی ناسينەوەی نرخی بيژۆك و پەسندی كۆمەڵايەتيدا دەتوانين عەيارەی لە چەشنی تەرازووی شەش دەستە و پەنچا دەستە و پتر دەستەش لە كار بهێنين و نرخەكانيان پێ هەڵكێشين.

من لێرەدا چەند دەستەیەکی ئەو عەیارەیە بە نموونە هێنانەوە پڕ دەکەمەوە:

١- دەزانین فەلاح لە کوردستاندا لە ناچارییەوە خووی بە نەریتی «شیربایی - واتە شیر بەهایی، نرخی شیر» گرتبوو تا ئەوەی خاوەن کچی عازەب ئەگەر بەهای خوێن وەیا بن پشکی ئەوە مێیینەی نەدرابایە بەشووی نەدەدا. هەر ئەم نەریتەش بوو وەهای دەکرد کە کچ شووکردنی دەوەخرا ڕەدوو بکەوێ و دواتر مەسڵەتیی لەسەر بکرێ. توجاری شار، یان کاسبکاری عادەتی چونکە حاڵ و باری باشتر بوو لە هی فەلاح کچی بەشوو دابێ و نەیفرۆشتبێ بایی حەسانەوەی ئەو مێیینە و لە کیسە مانەوەی ڕەدووکەوتن و نیزاع و مەسڵەتی بەو مامڵەتە مەردانەیە، هەستی ئارامی لە دەروونمدا دەبووژێتەوە و قەتیش دڵشکەستە نابم بەوەدا کە دەستوورێکی ڕەگ داکوتاوی ئابووری «کچ بەپارە فرۆشتن» بەو مەردایەتییە دەپووچێتەوە. هەروەها کە بیستم توجارێکی شار کچی خۆی فرۆشت پەرۆش بۆ ئەو مێیینە ئادەمییە دەخۆم چ خۆشیشم بەدڵدا نایەت لەوەدا کە بەم مامڵەتە نامەردانەیە توجاری خوێنمژ ئیسپاتی بێ ویژدانیی خۆی کرد.

٢- مەعلوومە بەشێکی پارەداری شار کە جووتە هەستی لەیەکدی جودای تەماعی سوودپەرەستی و ترسی قیامەت دەیانهاوێتە سەر باری قیلە شەرعان و لە ڕێی «ڕەهن وەرگرتن و بەکرێ دانەوە» قازانجی ٣٠٪ یا زیاتر لە کابرای قەرز وەرگر دەستێنن هی وەهاش هەیە دوای چوونە حەج دلێرانەتر ڕیبای بێ تەئویل دەخوات. ئنجا ئەگەر زانیم پارەدارێك ڕازی بوو بە قازانجی ٥٪ و ٦٪ سەد جاران ئافەرین لە ویژدانی دەکەم و بۆ قەرزدارەکەش دەگەشێمەوە کە ئەرکی پشتشکێنی لەو مامڵەتەدا لە کۆڵ بووەتەوە پڕ بە دڵیش ئاوات دەخوازم کە هەرچی سوودخۆری ڕووی زەوی هەیە ئەو جۆرە ئینسافە بەکار بهێنێ، شاڵڵا سەدویەك دەستووری مادیی ئابووری و نەفسی و ئەخلاقی بەو ئینسافە دەپووچایەوە. نابێ مرۆڤایەتی خۆشامەدی لە سەرکەوتنی تەماع بەسەر ئینسافدا بکات هەر چونکە نەزەرییە هەیە کار و بازاڕی خۆی بە بنگەی زاڵبوونی تەماع و بەرژەوەندیی مادییەوە بەستووەتەوە.

٣- بیستوومانە و دیتووشمانە هەژاری و تەنگەتاوبوون لەباری نالەباردا خەڵق

دەخاتە سەر ڕاڕەوی ئەوتۆ کە ئاکاری مەردانەی لێ ڕازی نابێ. لە نموونەدا قسە لە مامۆستا هێمن دەگێڕمەوە بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست. هێمن گوتی: باوکم ساڵانە لە ڕۆژێکی مەعلوومدا دەچووە سەر قەبری مردوویێکی بێ ناو و نیشان لەو دێیەی تێیدا دەژیاین. لە باوکم پرسی، بۆچی وەها پێتەوە دیارە لە سەردانی ئەو قەبرە هەر دەڵێی دەچیتە حەج؟ حیکایەتی بۆ گێڕامەوە و گوتی: ڕۆڵە لەساڵی ١٩١٦ز. کە سپای ڕووسان ورووژمی هێنا بۆ ئەم مەڵبەندە ڕۆژێکیان لە غافڵی بەسەر دێیەکەمانی دادا. کوشتن و بڕین و فەسادکردن وەها بوو نەگێڕدرێتەوە. بە چاوی خۆم دیتم لەو شوێنی ئەو قەبرەی ساڵانە زیارەتی دەکەم دەستەیەکی ساڵدات «عەسکەری ڕووس ساڵداتی پێ دەگوترا، لە ڕیشەدا لەگەڵ سۆجەری ئینگلیزی یەك دەگرنەوە» کچێکی جوانیان گرت و ویستیان لێی بەنیاز بگەن ئەویش وەکو ئاگر بەربووە گیانیان. دەیانخست و هەڵدەستایەوە. کە لێی بێ ئومێد بوون و زانییان خۆ بە دەستەوە نادات پارچە پارچەیان کرد. «دەیارە زانیویانە خەریکبوون بەو کچەوە ڕاوی کچی دیکەیان لە کیس دەدات. .م.م» منیش وەکو خەڵقی دیکە هەڵاتم. ڕێکەوت وەهابوو چەند کەسێك لە ژن و پیاو خۆمان لە ئاشێکی نابەرچاو حەشاردا، فەوجێکی ڕووسەکان لەو نزیکەوە ڕەت بوون. سوارەیەکیان بەلامانەوە هات دۆزینیەوە. کچێکی جوانکیلەی ڕاکێشا بۆ پەنایەك. کچە هاواری دەکرد مامە بمگەیێ، مام لە ناو خەڵقەکە هەر ئەوەندەی پێ کرا بڵێ: کیژم هیچم پێ ناکرێ. ساڵداتەکە دوای دابینبوون گەڕایەوە بۆ فەوجەکەی. ئنجا ڕۆڵەکەم من ئەمەیانم دیت ئەو کچەشم دیت لەسەر نامووس شەقوپەق کرا. حیکایەتی هێمن لێرە تەواو دەبێ.

بێگومان ناچار هەموو عەیبێکی بەبەرەوە هەیە، بەڵام منیش و تۆیش حەز دەکەین مەردایەتی بگاتە ئەو پلەیە کە نامووس بە قوربانی ناچاری نەکات. ئنجا ئەگەر ویستمان عوزری سەدکەسی ناچار لە خۆ بەدەستەوە دانەوە بسەلمێنین دەبێ گۆشەیەکی دڵ و هۆشمان بۆ ئەو ڕێکەوتە خۆشەش تەرخان بکەین کە مرۆڤ هەیە سەر بۆ ناچاری دانانوێنێ. ناشبێ لەو تەرزە مرۆڤە تووڕە ببین کە مەردایەتییەکەی لە ڕادەیەکدایە ڕاستە حیسابی بڕیاری ناچاریمان لێ تێك دەدات یان عەیبی خۆمانی پێ بەدیار دەکەوێ.

٤– بەعادەت فەلاح کە ڕەنجبەرێکی ڕاگرت وەهای دەچەوسێنێتەوە هەر دەڵێی گرۆی

لەگەڵ خۆیدا کردووە دوایین دڵۆپی هێز و توانای ئەو ڕەنجبەرە بەکاری سەخت و بــەردەوام هــەڵـگـوشـیٚ لـە بـری ئـەو شەرتـەش «شەرت: کـریٚ» پـێی دەدات و ئـەو ماشێنەیەی سبەینان، بەرەبەیان، هەڵی دەقوڕێنیٚ. ئەمە دەزانم، بەڵام تا بڵێی حەزدەکەم فەلاحی وەها هەبوویٚ زەلیلگیری لەگەڵ ڕەنجبەرەکەیدا نەکردبیٚ و بە چـاوی ڕەحـمـەوە تـێی ڕوانـیـبـیٚ. مـرۆڤـایـەتـی هــەرگـیـز زەرەر لـە جوانمەردی و لێبووردوویی و باخەڵفەڕاحی و چاوپۆشی ناکات هەرچەند ئەو ئاکارانەش لەبەر چەژی ئەو کەسانەی بەپێی دەقی نەزەرییەیان چاوەنۆڕی دڕندەیی و خۆێنمژین لـە دەسەڵاتـدارەوە، ئـاکـارەکـان تـاڵ خـۆ دەنـوێنن. چـەند خۆشە هـەمـوو ساتێك نەزەرییەی ڕەشبین بەکاری مەردانەی ئەو خەڵقە سپیپات ببێتەوە.

٥- من بەتەما نیم، بەتەماش نەبووم، کاربەدەست لەخۆوە دڵسۆزانە ڕەفتار بکات لـەگـەڵ مـوراجـەعـەچـیدا، بۆیـە سەر بـە دایـەرەیـەکدا نـاگرم کە کـاربـەدەسـتـەکـەی ناسیاوم نەبیٚ یان بۆم ڕانەسپێردرابیٚ. بەڵام لە موژدەی خۆش خوشترە کە بزانم کاربەدەستیك ژوورەکەی و دڵەکەی بۆ ئەو بێچارە و بێدەسەڵاتانە کردووەتەوە کە بەعادەت لە هەر هەنگاوێکدا، لەم ژوور بۆ ئەو ژووری دایەرەکان، نوقورچێکی بیٚ حورمەتی بە قەپەرەی مرۆڤایەتییان دەکەویٚ.

٦- چ قەیدیٚ دەکا بزانین فلاٚنە شێخ و فیسار مەلا ئەو تەرزە پیاوانەی لە کۆمەڵدا حیساب بۆ کەسایەتییان کراوە لە ترسی خوا یا لە پاکیی خۆیانەوە ڕێی ڕاستیان بە خەڵق نیشان دابیٚ؟ کیٚ زەرەری دەکرد ئەگەر سەرۆك وەزیرانی سوڵتانێکی بەر لە ٢٠٠ ساڵ بەرتیلخۆر نەبووبێت؟ بۆچی دڵشکستە ببین بەوەدا بگوتریٚ سەرۆك عەشیرەتی قاشقای کە لەسەر بەرماڵ دوای نوێژی خەفتنان بەرەو قیبلە لە خوا دەپـاڕایـەوە مـەبـەستی هـەڵـخـەڵـەتـاندنی دەوروبـەری خۆی نـەبوو؟ گۆیـا ئـەگـەر ژمارەی قوڵبڕان بە فێڵبازیەتیی ئەو سەرۆك عەشیرەتە یەکێك زیاد بکات بە چ ئامانج دەگەین؟ یاخود بەوەدا ژمارەی درۆزنان لە هەزارەوە بوو بە هەزار و یەك ئەنجا چی؟ لە بارێکی دیکەشەوە ئەگەر ڕاستگۆ لە ژمارەی بیستەوە ببن بەبیست و یەك کام پێچکەی ڕەوڕەوەی مێژوو پەنچەر دەبیٚ؟ دەك بە زیادم نەکردی مێژووی ئاشقە درۆ.

مـن ئـەو تـێبـیـنـیـانـە دەنـووسم، دەشتوانم زۆریـان لـیٚ بـەردەوام بم، نـەك لـە بـادی هـەواوەیـە، یـان زەحـمـەتی بیٚ لـزوومـە. نـووسیـنـم دیـتـووە لـەبـەرەی شۆڕشگێڕی کورد

هەرچی شۆڕشی کورد هەیە تاوانیار دەکات، چونکە سەرۆکەکانیان عەمەلە و فەلاح نەبوون، ئیتر بەدرخان پاشا و شێخ سەعید و قازی محەمەد و شێخ مەحموود و هەرچی سەرەك شۆڕشی کورد هەیە دوژمن بە میللەتەکەیان بوون.

نا، نا، کاکی شورشگێڕ! جیهانی ئادەمزاد بە عەیارەی وەها سەرەوبن پێوانە و کێشانەی لەگەڵدا ناکرێ. هیچ میللەتێك نییە لە ڕووی زەمین تا ئەم دونیایە نەهات دەوڵەتەکەی خۆی هەڵوەشێنێ و نیری بەندایەتیی بێگانە سەرلەنوێ بخاتەوە ئەستۆی خۆی، چونکە سەرۆکی شۆڕشەکەی یان دروستکەری دەوڵەتەکەی هەژارێك نەبوو، بەڵکو بەگزادە یان سەگزادەیەك بوو. کام میللەتی لێی دەگرێت شانازی بەکۆنایەتیی دەوڵەتەکەی دەکات و بە بەڵگەی سەربەرزی و گەردەن کێلی مێژوویی خۆی لە قەڵەم دەدات تا ئەگەر میللەتێك لە مێژوویدا پەنجا مەلیك هاتبێ پتر شانازی دەکات لەو میللەتەی چل مەلیکی هەبووبێ خۆ لە سایەی ڕابوردووی ڕووت و ڕەجاڵی دوو هەزار و شەش سەد ساڵیمانەوە ئێمە تاکە یەك مەلیکیشمان نەبووە، خۆشی لە خۆمان.

بە ڕاستی ئەمەیە ڕووپەڕەی سپی و بێگەرد کە دەفتەری مێژووی کورد دەیخوێنێتەوە. هەرگیز دەستەندایەکمان نەبوو پێی بگوترێ حکومەت. نە میرزادە و نە بەگزادە و عەمەلەزادە و نەهیچ زادەیەك تاجە چڵکنە چەپەڵە پیسەکەی حوکمڕانی کوردستانی لەسەر نەنا. وای کە ڕابودوویەکی ساغ و سەلیممان هەیە.

لە کوێ تاقمی چەپڵەڕێزان و شاباش بخوازینەوە زەماوەندێکی خاوێنایەتی و بێگەردایەتی و موفلیسایەتی و ڕەنجەڕۆیەتیی ٢٦ سەدەییمان بۆ بگێڕێ!

«ئەی یاری عەزیزم بەخودا هەڵخەڵەتاوی»

بەڵام چ فایدە! نە بەمن و نە بەئەژدەهای پشت کێوی قافیش دەکرێ دەماری پێچەڵپێچی بەناخدا چووی هەڵخەڵەتانت لە بیخەوە دەرکێشی مەگەر تەجرەبەی ساڵەهای بێبڕانەوەی کوێرەوەریت و دەستبەتاڵیت چاویلکەی بەهەڵەبەری سەرسوڕکێی نەزەریانت وردوخاش بکات، ئنجا بزانیت کە لەوەتەی میللەتت پێی ناوەتە کۆڕی سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەر لە ٣٦٠٠ ساڵ، دروێنە لە بیابانی کاکی بە کاکی دەکات. ئەگەر «کۆڕش»ی دووڕەگەی هەخامەنشی کورد دەبوو گورگەشین کەری مەلای نەدەخوارد.

ئەو ڕۆژەی هەخامەنشی بە ڕابەرایەتی کۆڕش گرەویی «ماد»ی بردەوە گلۆرەمان

کەوتە لێژی. وەی کاشکی خوێنمژێکی ناپەسندی مەلعوونی بێ حەیا و بێ شەرم مادەکانی زاڵ دەکرد بەسەر هەخامەنشییەکاندا ئنجا با قوڕی دنیامان بەسەر خۆماندا بکردایە بۆ ئەو ڕووداوە شەرمهێنەوەی بە سفتوسۆیەی جەرگبڕەی شەیتان پەرستانەی کە کوردی لە شەق و لەقەی بێگانە ئازاد دەکرد. وەی هەزار هەزاران کاشکی و خۆزگە و دەستی شکاوم!

من یان یەکێکی وەکو من کە خەریك دەبێ تروسکەیەکی زێدەکزی ئاساری پیاوەتی لە حاڵ و باری دالەنگاوی کورددا گەش دەکاتەوە بۆ بەرچاوی بینەری کورد حەزی دەکرد لە دەفتەری مێژوومان‌دا ڕووپەڕەی وەکو داستانی پەڕینەوەی «طارق کوڕی زیاد» بۆ بەری ئیسپانیا هەڵداتەوە نەك هەر خەریك بێ بەترس و لەرزی ناڕەزامەندیی تازە خوێنەواری کورد ئابڕووی ئابڕووداڕەکانمان لە مێرخاسە بەسەرچووەکانمان بپارێزی. حەزم دەکرد نەك هەر یەك «ئۆناسیس» بەڵکو هەزاری وەکو ئەومان لە خوێنمژی جیهانی هەبێ کەشتییەکانیان بەسەرگرانیەوە نەوت و کاڵای میللەتانیان لە بەندەری ئۆدێسای ڕووسەوە بۆ نیویۆرکی ئەمەریکا بگوێستایەوە... تامەزرۆم، بمخوێندایەوە لە جیاتی ئەوەی سپای نادر شای ئەفشار وڵاتەکەمان پێشێل بکات سپای کورد ڕاو و تەڕاتێنەی لە دەوروبەری ئەسفەهان و تاران بکردایە. کاشکی مێژووی ئێمەش وەکو هی میللەتانی دیکە ڕووڕەش بوایە بەکاری دەسەڵاتدارانە و لەخۆباییبووانە.

ئەگەر (شوێنپێ) لە ڕووی زەوی نەسڕابایەوە، هەموو بستێکی خاکی کوردستان مۆرکی چەندین شوێنی چوارپەلی ئەسپی ڕاووڕووتکەری بێگانەی لێ نەقش بەستوو دەبوو، وەی کاشکی لە جیاتی ئەوەی کورد خەریك بایە بە خۆ ڕزگارکردن لە ڕەوی سۆجەر و لێڤی ئینگلیز، لەندەن ناچار بایە دەست بەهەواوە پێشوازی لە سپای کوردان بکردایە.. چەند خۆش دەبوو بە درێژاییی سێ سەد ساڵ والیی ئیزمیر و ئەندرنە و ئەنقەرە کوردی کڵاشخواری شارەزوور بوایە، ئەدی ئێمە ناڵێین میللەتان یەکسانن؟

ئیتر بۆ دەبێ ڕووڕەش بوون لە دەستدرێژی و تەماعکاری هەر بۆ والی تورکان بێ، چ قەیدی دەکرد ٢٠٠ – ٣٠٠ ڕووڕەشی کوردیش والی بوونایە لەو دنیایە پان و بەرینەدا! بۆچی کەیفم بەوە بێت کچی کورد لە پێناوی حەیاپارێزیی خۆی هەڵاتووە یان خۆی بەکوشت داوە؟ بۆچی هەلی شەرەفپارێزی نەدەم بە کچی فارسیش لە بێ حەیایەکی کورد؟ چما کورد لە ناو مەلاندا حاجی لەکلەکە لە دوورەوە بە حەیا و

شەرمەکەیدا بناسرێتەوە؟ ئایا لە جیاتی دەست سووربوون وەها باشە مل هەڵبڕاو و ورگ هەڵدڕاو و ناموس دازڕاو بین؟ هەڵبەت من نامەوێ خوێن لە لووتی هیچ کەسێك بێت، بەڵام من موناقەشەی ئەو بەهەڵەداچووەی کورد دەکەم کە ناوی شۆڕشگێڕە زلەکانمان دەزڕێنن هەر چونکە لە برسان نەمردبوون. ئایا لە برسان مردووەکە هیچی پێ دەکرا؟ ئێستاکەش هیچی پێ دەکرێ؟ با بڵێین ئەو سەرۆك شۆڕشانە نەیانزانی چۆناوچۆنی شۆڕشگێڕی ڕاست و دروست بن، خۆ ئەوان نەچووبوون تکا بکەن لە داگیرکەر تاکو بە خێری خۆی بێتە کوردستان و هەلی شەرافەتی شۆڕش بۆ ئەو سەرۆکانە ساز بدات، لە کەسیش داوا ناکرێ دەبوو پتر عاقڵ بێ لەوەی هەبوو. کە سەرۆکەکان نەیانزانی چۆن بکەن خۆ کەسی دیکە نەهاتە پێش بڵێ من زانای دەوران و ڕۆڵەی خەباتی پێشڕۆم تا ئەگەر یەکێك لەو سەرۆکانە ڕێی لێ گرت بە ستەمکاری لە قەڵەم بدەن. بە هەمەحاڵ قسە کۆتاییی نایەت، منیش لە کورتی دەیبڕمەوە و دەڵێم سەر فروو دێنم بۆ ئەو شۆڕشگێڕانەی خۆیان کردە چرای ڕێی خەبات و پێیەوە سووتان، شەرەفیشیان لە مێژوو گەورەتر خۆ دەنوێنی بەوەدا کە دەیانتوانی وەکو ئیمامی حەسەن مەسلەتی لەگەڵ معاویەدا بکەن کەچی ڕێی ماڵکاولییان گرتەبەر. ڕێزی بێ پایانم هەیە بۆ ئەو دەسەڵاتدارانەی لێرە بەپێشەوە کە بەپێی سەردەمی خۆیان بایی توانا چاکەیان بۆ خەڵق بووە، هیچیش بەتەما نیم لە کەسیش ناسەلمێنم بۆ هەڵسەنگاندنی ڕەفتاریان عەیارەی خوازراوەیان لێ بەکار بهێندرێ. ئەوان کوڕی ڕۆژگاری خۆیان بوون و بۆ ئەو سەردەمە دەژیان، ئێمەش بۆ سەردەمی خۆمان، یان هەر نەبێ لە سەردەمی خۆمان دەژین. نە لێمان داوا دەکرێ نە پێشمان دەکرێ بە عەیارەی ٢٠٠ ساڵ دوای ئیمڕۆکە ڕەفتار بکەین.

من لێرەدا خەریکم زاخاوی مێشکی خۆم بەیادی کەڵە مێردێکی وەکو حەماغای غەفووری دەدەمەوە، ئەگەر پێم کرابایە فتیلە چرای هەموو پرشنگدارێکی کوردم لە دەسەڵاتدار و بێدەسەڵات خۆش دەکرد تاکو لە ڕۆشناییی ئەوانەوە ڕۆڵەی نەوباوی کورد بەهەنگاوی خۆی باشتر بدیتایە، چونکە مرۆڤ بە شارەزابوون لە کەسوکاری خۆی بەڵەدتری حاڵی دنیا دەبێ.

كورتە باسێكی بنەماڵەی غەفووری

وەك كە لە هەموو بابەتێكی ئەوتۆییی كوردەواریدا دەڵێین لێرەشدا دەڵێمەوە، داخم ناچێ هەڵسوكەوتی غەفوورییان لە چ سەرچاوەیەكی نووسراودا نە پارێزراوە. چی لە بارەیانەوە زانرابێ هەر ئەوەیە كە بە سەر زمانانەوە لە پشتێكەوە بۆ پشتێك شۆڕ بووەتەوە كەوا بێگومان پشتاوپشت نەختێكی لێ فەوتاوە و هێندێكیشی داستان تێكەڵ بووە. كە دەڵێم سەرچاوەی نووسراویان نییە، ئەوەم لەبیرە كە قەتلوعامەكەی غەفوورییان و بەرەی ماڵی عیساغا لە ساڵی ١٢٣٧ك. لە چوارینەیەكی باپیری باپیرم مەلا عەبدوڵڵای «واثق باللە» و لە دەسنووسێكی فارسی كە لە ساڵانی نیوەی یەكەمی حەفتاكاندا بۆ كۆڕی زانیاری كورد هات، باس كراوە بەڵام هەمووی لە چەند دێڕێكدا. هەروەهاش دەشێ لە تۆمارخانە كۆنەكانی عوسمانلیدا باسی قەتلوعامەكەی ساڵی ١٢٨٤ك. كرابێ ڕەنگە جگە لەمانەش، ئەگەر پەڕە شڕەكانی كاغەزی ڕەسمیی ساڵانی نێوان ١٢٥٠ و ١٣٣٧ك. كە دەكەوێتە بەرانبەر ساڵی ١٩١٨ز. و حوكمی توركەكان بە كۆتاییی شەڕی یەكەم كۆتاییی هات لە عێراق چاویان پێدا بخشێندرێ وردە هەواڵێكی ئەو بنەماڵەیە لە كاری وەكو ئیلتیزامی مەڕانە و ئیجارە گرتنی جۆگەی ئەمیری و وردە پێوەندییەكانی عادەتی نێوان حكوومەت و خەڵقدا سەروسۆراغێكیان وەگیر بكەوێ، بەڵام كاری ئەوتۆیی هێندێكی مومكین نییە، چونكە سجلاتی كۆن بە زۆری چوونەتەوە بۆ ئەستەنبۆڵ، ئەگەر نەفۆتابن، هێندێكیشیان ڕەنگە بڵاوبووبنەوە لە دەفتەرخانەكانی مووسڵ و كەركووك و بەغدادا بەپێی ڕاگەیشتنی دەسەڵاتی ئەو شوێنانە بەسەر كاروباری سنجەقی شەهرەزوور. هەرچی سجلاتی كۆیێ هەیە لەو

ساڵانەی پڕ تەقڵ و شەقڵی شەڕی یەکەم و هەراکانی دوای ئیحتلال وەهاتریش هەمووی پامالّ بووە. گریمان لەو پشکنینەوەیەدا هەواڵێکیش دەست کەوت باوەڕ ناکەم هیچی ئەوتۆ لە تاریکاییی دەور و ئێستاکەی من ئەو خۆهێنان و بردنە لە نێوان کۆیە و ئەستەنبۆڵ و بەغدا و کەرکووك و ڕانیەدا گەلێك بەولای مومکینەوەیە. لەبەر ئەمە بەناچاری دەبێ پشت ببەستین بەو هەواڵ و باس و حیکایەتانەی دەماودەم هاتوونەتە خوارێ و ڕاست و ناڕاستیان تێدا کۆمەڵ بووە. هەتا دوای شەڕی دووەمیش لە غەفوورییان دوو کەس مابوون ئاگاداری ئەو تەرزە باسانە بوون، یەکێکیان سمایلاغای مەلا ئەحمەداغای سمایلاغا کە پیاوێکی ئەدیب و زمانزان و باخەبەر لە مێژوو بوو، گەلێك نووسینی کورتیلەی سەر بە بەیتێکی شیر یان لەتیفەیەك یان وردە خەبەری لێ بەجێ ماوە، بەڵام هیچ یەکێك لەو نووسینانەی من دیتوومن یان بیستوومن باسی غەفووریانی تێدا نییە. ئەوەی دیکەیان واحیداغای مام سلێماناغا بوو.

کاتی خۆی لە زاری ئەوەوە یەك دەفتەر لە خەبەراتی غەفوورییان نووسرابووەوە. من کە کەوتمە سەر نووسین لە بارەی حەماغاوە هەوڵی ئەو دەفتەرەم دا، چەندێکی بە دوایدا گەڕان نەدۆزرایەوە. ڕەنگە ڕۆژێك کە ئیشمان پێی نەما لەبەر دەستمان قووت بێتەوە بەڵام چاك بوو زەرەر لە نیوەی گەڕایەوە بەوەدا کە کەریماغای حاجی ئاوڕەحماناغای غەفووری کاتی خۆی کاك حاجی محیەدین هەموو قسەکانی کەریماغای لە دەفتەرێکدا نووسییەوە و بۆی هەناردم، دواتر بە تەکلیفی من چاو بە دەفتەرەکەدا خشاندراوە و یەکێکی دیکەی نەختێك تەعدیلکراو هەر بە خەتی حاجی محیەدین بۆم نووسرایەوە و بوون بە دوو دەفتەر بەڵام یەك نرخ و یەك بایەخیان هەیە.

بەپێی قسەی دەماودەم کە لە ڕێی واحیداغاوە بە نیوەچڵی چووەتە ناو دەفتەرەوە لە کۆنی کۆنەوە، بەر لە سەدان ساڵ، غەفوورییەکان لە قەڵەمڕەوی ڕووسەوە هەڵدەقەنێن بەرەو کوردستانی ئێران. ژمارەیان ٢٠٠ کەسێك بووە لە مانە ٤٠ کەسیان پیاوی مەیدان دەبن. پەنا دەبەنە بەر شای ئێران تکای لێ دەکەن لە جێگەیەك دایانبمەزرێنێ، شاش پێیان دەڵێ بۆ سەلامەتیی دەوڵەت بە بڵاوی داتان دەمەزرێنم. پێی دەڵێنەوە بایی چەرمی مانگایەکمان زەوی بدەیێ بەسمانە بەیەکەوە تێیدا دەژین. خولاسە زەوییەکی کەم وەردەگرن و قەڵایەکی مەحکەمی لێ دروست دەکەن. بە تێك هەڵکێشانی

قەفەقەمیش لە کانییەکی بزرەوە بە جۆرێکی نهێنی ئاو بۆ ناو قەڵات ڕادەکێشن تا ئەگەر ئابڵوقەش بدرێن لە بێ ئاوی تەنگەتاو نەبن. دەفتەر دەڵێ ئەو کۆمەڵە زیادی کرد و لەگەڵ دراوسێیان پێوەندییان بەست بەو شێوەیەی کە شا لێیان کەوتە مەترسییەوە. شا لێیان داوا دەکا بگوێزنەوە بۆ جێگایەکی دیکە ئەوان لە جیاتی سەلماندن دەکەونە قایمەکاری. شا لەشکرێکی قورسیان دەنێرێتە سەرێ و شەڕ لە نێوانیاندا دوو ساڵ بەردەوام دەبێ.

لەو ٤٠ مێردە بەپێی دەفتەر ٣٩ کەسیان شۆرەتی لەپ زێڕیان هەبووە تەنها یەکێکیان بە «لەپ زیو» ناسراوە دیارە دەستەوانەی ئەو لە زیو دروست کراوە.

کابرای لەپ زیو لە حەسوودیی فەرقی نێوان زێڕ و زیو، لە ژێرەوە دۆستایەتیی لەشکری ئێران دەکات و تێیان دەگەیەنێ ئاوی قەڵات بە قەفەبلوول لە فڵانە کانییەوە وەردەگیرێ. بەمەدا ئێرانییەکان ئاوەکە دەبەستن قەڵاتنشینەکان ناچار دەبن خۆ بە دەستەوە بدەن، بەڵام کابرای لەپ زیو لە بری خیانەتەکەی دەکوژن. لەو قەڵاتییانە سێ کەسیان خۆیان دەرباز دەکەن:

١–ئاوڕەحمانئاغا

٢– مەحمووداغا

٣– کەریماغا

ئەو سێیە بەرەو کوردستان هەڵدێن و خۆ دەگەیەننە دێی «وەرتێ» و لێی نیشتەجێ دەبن.

بەپێی دەفتەرەکە تاقمی قەڵاتەکە لە ڕۆژی دروستکردنی قەڵاتەوە تا ڕۆژی لێقەومانیان ٢٥ ساڵ بەسەر دەبەن.

ئاوڕەحمانئاغا دوای ماوەیەك لە وەرتێوە دەگوێزێتەوە بۆ دێی «ئەسپیندارە» لە ناوچەی شەقڵاوە، مەحمووداغاشیان دەڕوا بۆ گوندی «شەرەفان»ی لای وڵاتی مووسڵ. بەپێی دەفتەر نەوەی ئەو دوو برایە تا ئێستاکەش خۆیان بە خزمی غەفوورییان دەزانن، لەوان شێخ محەممەداغای ئەسپیندارە و کوڕەکەی، حاجی حەمید «کە لە هەولێر دەژیت» و جەباراغای سابراغای شەقڵاوە و عەبدوڵڵاغای شەرەفانیش «کە من خۆم دیتوومە و دەیناسم و لە ساڵی ١٩٥٣ هەردووومان نائب بووین، لێم بیستووە خزمی غەفوورییانە» لە نەوەی مەحمووداغای باس کراوە.

کەریماغا کە دەبێتە باپیرە گەورەی ئەو تیرەیەی لە کۆیێ بە غەفووری دەناسرێن لە وەرتێ دەمێنێتەوە و وەچە و نەوەی زۆر دەبن. ئەمانەش بێرە و بەوێدا بڵاو دەبنەوە، یەکێکیان کە ناوی غەفوور بووە لە تەئریخێکی نەزاندراودا دێتە کۆیێ. لە هەوەڵەوە دەبێتە شاگرد دەباغچی. تا ئێستاش جێگە هەیە لەو شوێنەی دەباغچیی کۆیێ کەسابەتیان لێ دەکرد ناوی غەفوورییانی لێ دێت. بەپێی دەفتەری دووەم غەفوور برایەکی (صاڵح) ناویشی لەگەڵدا دەبێ. پیاوێکی لاتەریکی تەبیات سەلامەتۆکە بووە خووی داوەتە کەسابەت و بەلای ئاغایدا نەچووە. ئەم ساڵحە باپیرە گەورەی ماڵی (مام خدر)ە کە بنەماڵەیەکی خاوەن دارایی و تیجارەت بوو لە کۆیێ ئەوانیش خۆیان بە خزمی غەفوورییان دەزانن، ئێستا لە لایەن داراییەوە باری بنەماڵەکە گۆڕاوە، چونکە دوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز و داهاتنی یاسای ئیشتیراکی دەقی کۆنی شیرازەی کۆمەڵایەتی بە خێرایی و بە تێکڕایی لە گۆڕاندا بووە.

غەفووراغا بە دەسەڵات بووە و دیوەخانەی پێکەوە ناوە و دوو گەڕەکی بایزاغا و قەڵات ڕوو لەو دیوەخانەیە دەکەن. ئەم پەرەسەندنەی دەسەڵاتی غەفووری جێی ناڕەزامەندیی حەوێزییەکان بووە کە لە کۆنترەوە خاوەن دەسەڵات بوون لە کۆیێ، بەفری قەندی و هەواو کە دوو گەڕەکی دیکەی کۆیەن بۆ ئەوان دەمێنێتەوە. ئەم ڕکەبارییە دواتر کاری خۆی دەکات.

غەفووراغا سێ کوڕی لەپاش بەجێ دەمێنێ:

١- ئاوڕەحماناغا، براگەورە بووە.

٢- قادراغا.

٣- کەریم ئاغا.

ناحەزیی نێوان حەوێزییان و غەفوورییان سەر دەکێشێتەوە بۆ هێندێ کە حکوومەتی سەردەم بە دۆستایەتیی حەوێزییان بکەوێتە دژایەتی لەگەڵ غەفوورییان. لە ڕێگەوتدا سەرۆکی حکوومەتی ئەوسا لە ژووری خۆی و لە بەرچاوی براگەورەیەکی حەوێزییان بێ حورمەتی لەگەڵ ئاوڕەحماناغای براگەورەی غەفوورییان دەکات. ئەویش لە تۆڵەی ئەوە کە بە تووڕەیی دەردەچێ کاغەزێکی ئیهانەتکارانە بۆ خێزانی کابرای سەرۆکی میری دەنێرێ و هەرا گەورە دەبێ و پیاوی غەفووری دەستی چیا دەگرن و دەبێتە شەڕیان لەگەڵ حکوومەت. هێزی یارمەتیدەر لە ڕێی پژدەرەوە بۆ

حکوومەت دێت هیچیان پێ ناکرێ و چەندێکی دەیانەوێ ئەو هەرایە چارەسەر بکرێت و بە هەموو جۆرە ئیقناعکردنێك خەریکی غەفووریيان دەبن سوودی نابێ. هەتا پیاوێکی گەورەی سەر بەحکوومەت دەچێتە ناو غەفووریيان، بەڵام بەر لە چوونی چوێلەکەیەکی زیندوو لە باغەڵی دەنێت. سوێند و تەڵاقیان بۆ دەخوات بەوەی کەوا هەتا ڕوح لەبەر ئەو بەدەنەدا بێ غەفووری چییان لەگەڵدا ناکرێ ئیتر بەوەدا ئەمین دەبن دێنەوە ناو شار. کابراش چوێلەکەکە دەکوژێت و «گۆیا لە سوێندەکەی ڕەها بوو» غەفووریيان دەگرن و دەیانکوژن. ئاوڕەحماناغا دەگرن و لێی داوا دەکەن پەشیمان ببێتەوە لەو کاغەزەی بۆ ماڵی سەرۆکی حکوومەتی ناردبوو، ئەو هەر ناوەڕۆکی کاغەزەکە دووپات دەکاتەوە. گۆیا دوازدە پیاوی کەڵەمێردی غەفووریيان و دوو برای خۆی لەسەر سینگی سەردەبڕن پاشگەز نابێتەوە، ئاگری لەسەر سینگی دەکەنەوە فایدەی نابێ دەیکوژن. قەتلوعامەکەی لە حەد بەدەر دەبێ تا ئەوەی تەنها ٥ منداڵی ساوا لە نێرینەی غەفووریيان بە دزیەوە لە نۆینی ماڵی کاك شێخ ئەڵڵا و سەیدە گچکەلە پەنا دەدرێن تا هەرا دەبڕێتەوە ئنجا دەربازیان دەکەن و بۆ لای مریدەکانیان دەنێرن لە باڵەکەتی. لە دەفتەری یەکەم ناوی ئەم پێنج منداڵە بەم جۆرەیە: خاڵداغا، قۆتاساغا، مەرواناغا، ساڵحاغا. لە دەفتەری دووەم هەرنەبێ لەبەرئەوەی کە غەفووری تێدایە ئەو غەفوورە خۆیەتی دەبێتە باوکی باپیری حەماغا. لە کۆتاییی دەفتەری دووەمیش شەجەرەی غەفووریيان ئەو غەفوورەی تێدایە و لەوێشدا بە باوکی باپیری حەماغا دەناسرێ.

دەفتەرەکان باسی گەورەبوونی ئەو منداڵانە دەکەن و چۆن دەبنە سوارچاك و لە لەشکری پاشای کۆرە دەبنە شەڕکەر و ناو دەردەکەن. پاشا لە پاداشتی ئەو مەردایەتییەیان و لەسەر تەکلیفی خۆیان بۆ کۆیەیان دەنێرێتەوە و مڵك و ماڵ و دیوەخانەیان پێ دەدرێتەوە، بەم جۆرە سەرلەنوێ دەبنەوە بەدەسەڵاتداری کۆیێ.

لە پێشەوە تێبینییەکی بچووك دەردەبڕم. وادەزانم باپیرەگەورەی بەرەی ماڵی مام خدر ئەو ساڵحەیە کە یەکێك بووە لەو پێنج منداڵە نەك ساڵحێك کە بەپێی دەفتەری دووەم لەگەڵ غەفووری یەکەم لە «وەرتێ»وە بۆ کۆیێ هاتووە. غەفووری یەکەم لە دەفتەری یەکەمدا و قسەی دەماودەمیش بەتەنهایی هاتووە.

لێکدانەوەیەك

دەفتەرەکان کە جوداوازییەکی زۆر کەم و بێ تەئسیریان تێدایە و لە کاکڵ و ناوەڕۆکی داستانەکە یەکدی دەگرنەوە سەرگوزەشتێك دەگێڕنەوە دەماودەم هاتووە کەم و زۆری تێ کەوتووە بەڵام سەرجەمی داستانەکە لە پەڕاوێزێکی فرەواندا بەربەریەوە هەیە ڕاست بێت. وەها چاك بوو پرسێك لەو دوو بنەماڵەی ئەسپینداره و شەرەفان کرابایە داخۆ سەروسەدای ئەو داستانە لای ئەوان چۆنە، بەمن ناکرێ بگەمە ئەو شوێنانە دەنگیشم ناگاتە لێزانەکانیان لەبەر ئەمە بەناچاری لەگەڵ ئەو خەبەراتەی ناو دەفتەرەکان لێکدانەوە و بەراوردکاری دەکەم ئنجا ئەگەر ئەم نووسینە بۆی هەڵکەوێ بڵاوببێتەوە دەشێ لەو دوو بنەماڵەوە تێبینی و ڕاستکردنەوە و عەیب برینی لەگەڵدا بکرێ.

ئەو قەڵاتە قایمە و نازناوی «لەپ زێڕ» و زەوی بەقەدەر چەرمی مانگا و ئاوی بە قەفە قەمیش و شەڕ لەگەڵ شای ئێران و بەستەوەدانی قەڵات، هەمووی دەمانباتەوە بۆ حیکایەتی قەڵای دمدم. هەروەك بەڵگەیەك نییە ئەوە بسەپێنێ کە خەتی نەسەبی غەفووری و ئەسپیندارەیی و شەرەفانی بۆ قەڵانشینەکانی دمدم دەچێتەوە هیچ بەڵگەیەکیش لەبەردەستدا نییە پێچەوانەی ئەوە بەئیسپات بگەیەنێ. دوور نابینم ئەو سێ کەسە باسکراوە لەوانە بن خۆیان دەرباز کردبێ و بۆ دیوی کوردستانی عێراق هاتبن. وەك کە لێکدانەوە و بەراوردی مێژووی زانراوی غەفووریانیش لە دیوی عێراق ڕای دەگەیەنێ دەشێ ئەو مێژووە درێژەکێشانی ڕۆژگاری هەراکەی قەڵای دمدم بێ. قەڵای دمدم لە ساڵی ١٠٢٤ك. لەلایەن شاعەباسی گەورەوە وێران کراوە «عالم آرای عباسی». قەتلوعامی غەفوورییانیش لە کۆیێ ساڵی ١٢٣٧ك. ڕووی داوە. ماوەی نێوان ئەم دوو ساڵە بایی ئەوە دەکات غەغوورییەکان بەینێك لە وەرتێ مابێتنەوە، با بڵێین ١٠٠ ساڵ، ئنجا یەکێکیان یان پتر لە یەکێکیان چووبێ بۆ کۆیێ. ئەوەیش لە ماوەی ١٠٠ ساڵێکدا وەچە و نەوەی زۆر بووبن و دەسەڵاتیان پەیدا کردبێ هەتا وەزعیان سەری گەیاندبێ بەو کارەساتە. لەمەدا تەگەرە نییە، بەڵام لە وردیاتی حیکایەتەکە شتی ئەوتۆ هەیە دەبێ ڕاست بکرێتەوە.

مومکین نییە ئەو غەفوورە «یان هەر ناوێکی هەبووبێ» کە هاتە کۆیە و بوو بە

دەباغچی هەر لە ڕۆژگاری خۆیدا وەها دەوڵەمەند و دەسەڵاتدار بووبێ کە لە چوار گەڕەکی کۆیێ، دوو گەڕەکە هەرە گەورەکانی کەوتبێتە ژێر فەرمانیەوە.

ناسرانی بەشێك لە دووکانەکانی دەباغچییەکان بەناوی غەفوورییانەوە خۆی لەخۆیدا وەها ڕادەگەیەنێ کە ماوەیەکی درێژەدار لەو کەسبە خەریك بوون هەتا پێوەی ناسرابن، دیارە بە باغچییەتیش نابنە خاوەن دیوەخانە و دەسەڵات. لەمەش وازبهێنین، دەفتەرەکان خۆیان دەڵێن ئاوڕەحماناغای غەفووراغا کە برا گەورەی غەفوورییان بووە دوو برا و دوازدە مێردی دیکەی غەفووری لەسەر سینگی سەربڕان، ئەم دوازدە مێردە دیارە برای نین، کە برای نەبن کوڕی ئەو غەفوورە نین کە باوکی ئاوڕەحماناغایە. جگە لەو دوازدە کەسە بەپێی حیکایەتی دەفتەرەکان و قسەی دەماودەمیش، خەڵقێکی دیکەی زۆریش لە غەفوورییان بەو قەتلوعامە کوژران، ئنجا پێنج منداڵیشیان لێ ڕزگار بوون. جەماوەری هێندە بە ئەژمار بەرهەمی چەند پشتێکن نەك یەك و دوو کەواتە قەتلوعامەکە چەند پشتێك دوای جێگیربوونی غەفووری یەکەم «یان هەر ناوێکی هەبووبێ» لە کۆیێ ڕووی داوە.

بابدەینەوە بۆ لای چەندوچۆنی حیکایەتی قۆتاس و مەروانان. گوتمان قەتلوعامەکە لە ١٢٣٧ك. ڕووی داوە. پاشای کۆرەش لە ١٢٥٣ك. کوژراوە. بەو پێیە لە نێوان قەتلوعامەکە و تێچوونی پاشای کۆرە تەنها ١٦ ساڵ هەیە. دابزانین ئەو شازدە ساڵە بەشی چی دەکات؟ ئایا لەگەڵ دەقی خەبەری ناو دەفتەرەکە دەگونجێ؟

بەپێی درەختی نەسەبی، کە دەفتەرەکە بۆ هەموو غەفوورییانی تۆمار کردووە چ شوبهەش لە ڕاستبوونی ناکرێ، چونکە غەفووری هەموو ئەو تیرانەی تێدایە کە دەفتەرەکە باسیان دەکات، ئا ئەو درەختە نەسەبییە شەش کوڕان دیاری دەکات بۆ غەفووراغا: کەریماغا، عەبدوڵڵاغا «کاکەڵڵاغا» ئاوڕەحماناغا، برایم ئاغا، مەلادەروێش، عەلیاغا. لە مانە بۆ مەبەستی هەڵسەنگاندن کەریماغا وەردەگرین. بەپێی دەفتەرەکە کەریماغا حەمەداغای لێ بەجێ دەمێنێ، ئەویش دوو کوڕی بووە یەکیان مەحمووداغا ئەوی دیکە کەریماغا. ئەم مەحمووداغایە باوکی حەماغای گەورەیە کە لێرە خەریکین بەرەو باسیەوە بڕۆین. ئنجا ئەگەر بزانین کە حەماغای گەورە لە دەوروبەری ١٢٥٥ هاتووەتە دونیا دەبێ بسەلمێنین لە ١٢٣٧ەوە تا ١٢٥٥ غەفووراغا مرد کەریماغای لێ بەجێ ما ئەویش مرد حەمەداغای لێ بەجێ ما ئەویش مرد مەحمووداغاش لە ١٢٥٥ حەماغای بوو. ئەم هەموو زاوزێیە لە ماوەی هەژدە

سالاندا چۆن دەکرێ؟ ئەگەر غەفووراغا و کەریماغاش لە حیسابات دەربهاوێین دیسان دەمێننەوە حەمەداغا و مەحمووداغا لەو ماوەی وەها کورتدا ببن و پێ بگەن تا ئەوەی مەحمووداغا کورپیشی ببێ. ئەمە بەلایەکدا، لە لایەکی دیکەوە مەروان و قۆتاس و هاوڕێکانیان ببرای ناویان نییە لە شەجەرەی نەسەبی غەفوورییان لەو دەفتەرانەدا. لەسەر ژمارکردنی نێرینەی غەفوورییان هەر لە غەفووراغاوە هەتا ئەم ڕۆژانە ناوی هەمووانی بردووە. دەرکەوتنی ناوی قۆتاس و گرووپەکەی بۆ ئەوەم دەبا کە ئەمانە هی دەورانی بەر لەو غەفووراغایەن کە لە سەردەمی کورەکانی ئەودا غەفووری قەتلوعام دەکرێن. ناوی قۆتاس و مەروان لە ناوچەی کۆیێ نەبیستراوە، هەر نەبێ دەمێکە ئەو ناوانە بزر بوون، لەمەوە ڕێی تێ دەچێ ناوەکان هی سەردەمی پێش هاتنیان بێ بۆ کۆیێ. بەهەمە حاڵ هیچ بەرهەڵستی لەوەدا لزووم نییە کە ناوەکان لە کۆنەوە هەبوون، بەلام گێڕانەوەی دەماودەم بەرەژێری هێنا بن بۆ سەردەمی قەتلوعامەکە تەنانەت دەفتەرەکان سێ نیوە دێری فۆلکلۆرییان تێدایە باسی ئەوە دەکەن کە لەسەر ئەمری پاشای ڕەواندز قۆتاس و هاوڕێکانی بۆ کۆیێ دێنەوە و دەبینن دیوەخانەیان لە لایەن یەکێکی دیکەوە داگیرکراوە بەخەنجەر پێی چۆل دەکەن:

خاڵد و قۆتـاس و مـەروان
دەستیان دا خەنجەری دەبان
بە میر چۆل دەکـەن دیوان

بەلام وەکو گوتم ئەو مێردانە هیچیان ناویان نییە لە درەختی نەسەبی غەفوورییان کە ئەو دەمەش دەگرێتەوە بە ئەمری پاشای ڕەواندز هاتنەوە بۆ کۆیێ. خۆ ئەگەر هاتنەوەیان بەفەرمانی پاشای بێ کابرای داگیرکەری دیوەخانەکەیان ناوێرێ بێ فەرمانی بکات هەتا بە خەنجەر دەربکرێ. نیوەدێری دووەم نووسراوە «دەست دەدەنە خەنجەری دەبان». نیوە دێرەکە لە هەردوو وێنەدا لەنگە، وا بزانم ڕاستییەکەی ئەمەیە: دەستیان دا تیغی دەبان یان شیری دەبان.

ئەم سێ نیوە دێرە بێگومان هی سەردەمی کۆنتر دەگێڕێتەوە، خۆم لە هیچ سەرچاوەیەکی دیکەمدا نەدیتووە پێشتر نەشمبیستبوو. ئنجا ئەگەر لە هیچ لایەکەوە سەرو سۆراغی بەیتی ئەوتۆیی لە حیکایەتی دیکەدا دەست نەکەوێ دەشێ گێڕانەوەی ڕووداوێك بێ سەر بەغەفوورییان لە ڕۆژگارێکی هاتنیان بۆ کۆیێ.

مێژووی قەتلوعامەکە کە دەچێتەوە بۆ ساڵی ١٢٣٧ك. لە دوو سەرچاوەوە دیاری کراوە، پێشتریش لە موناسەبەدا لەسەری دواوم، لێرەدا بۆ ئەو خوێنەرانەی پێشتر باسی غەفوورییان نەبیستووە دووبارەی دەکەمەوە. سەرچاوەیەکیان ئەو دەستنووسە بەیازە فارسییەیە کە دەڵێ لە جەژنی ڕەمەزانی ١٢٣٧ك عەبدوڵڵا غەفوور بە خۆی و برایانیەوە لەگەڵ محەمەدی عیساغا و جەماعەتی لە کۆیێ کوژران. دەسنووسەکە لە حەفتاکاندا بۆ کۆڕی زانیاری کورد هات هەر لەوێش مایەوە.

سەرچاوەی دووەم چوارینەیەکی باپیری باپیرم، مەلا عەبدوڵڵای «واثق باللە»یە کە بە عەرەبی لە پەراوێزی کتێبێکی کتێبخانەی جەلیزادانی نووسیوە دەڵێ:

لقد جرى حكم الحكيم الاحد

في ثالث الشوال فجر الاحـد

بنهب كو والقتل للاكــــــابر

للظهر في «غرلجد» بالابـجد

وشەی «غـرلـجـد» بـەحـیسابـی «جـمـل» ١٢٣٧ دەگـرێتـەوە. جـەژنـی ڕەمـەزانـی نـاو دەسنووسەکە و «ثالث الشوال»ی چوارینەکەش کە دەکاتە ڕۆژی سێیەمی جەژنی ڕەمەزان یەکدی بەڕاست دەگێڕن.

لەدوای ئەم نمایشتەی سەرگوزەشتی غەفوورییان و دەرکەوتنی هەڵە و ناتەواوی تێیدا، بەتێبینیکردنی ئەوەی کە ڕاگەیاندنی گشتیی سەرگوزەشتەکە و ڕووداوی بێ شوبـهـەی تـێیدایـە بـەرەو سەلـمـانـدنـی بنگـەکـانیمـانـەوە دەبـات ڕەوا دەبـینـم بڵێم، غەفوورییەکان لە قەڵای دمدمەوە دەرباز بوون بەو جۆرەی باسمان لێوە کرد کە باپیرە گەورەیان بە دەباغچییەتی لە کۆیێ گیرسایەوە دوای چەند پشتێك بوون بەیەکێك لە دوو بنەماڵە هەرە بەهێزەکانی کۆیێ. لەپاش مردنی غەفووراغا کەوا ڕەنگە بەوەوە هەڵبدرێنەوە هەر وەك دەشێ پێشتریش غەفوور ناویان هەبێ و لەقەبەکە لەو کۆنتر بێ، قـەتلـوعـامـی بـنـەمـاڵـەکـە لـە ١٢٣٧ دەکرێ. کوڕەکـانـی «حـەمـەداغـا، عەبدوڵڵاغـا، ئاوڕەحمانـاغا، برایمـاغـا مەلا دەروێش، عەلیاغـا» لەگەڵ خزمی دیکەی کە بێگومـان نـیـمـچـە عـەشیـرەتـێك بـوون و دۆستـی بـەرەی مـاڵـی عیساغـاش بوون، هـەموویـان دەکـوژرێن. مـەحمـووداغـای بـاوکـی حـەمـاغـا کـە کـوڕی حـەمـەداغـاکەی سەرەوە بـووە یەکێك بووە لەو منداڵانەی ڕزگار دەکرێن. جگە لەو منداڵانە چەند پیاوێکی دیکەشیان

خۆی قوتار کردووە و بوون بە سەرباز لە لەشکری پاشای کۆرە.

مەحموداغا کە لە ١٢٣٧ منداڵ بووبێ ڕێ نامێنێ لە ١٦، ١٨ ساڵاندا ببێتە شەڕکەر و ناو دەربکات و بشگەڕێتەوە بۆ کۆیی و ژن بهێنێ و حەماغای لێ ببێ. دەبێ پیاوی کامڵ هەبووبێ لە قەسابخانەکە دەرچووبن و لە لەشکری پاشای کۆرە دامەزرابن و جەوانمەردییان لێ دیترابێ و بە نەوازشتەوە گەڕابنەوە کۆیێ. دیارە ئەم گەڕانەوەیان لە ساڵێکدا بووە کە جارێ پاشای کۆرە دەسەڵاتی هەبووە و حەسایەوەش بووە، لەو ساڵانەی دواییی حوکمڕانییەکەی لە ترسی پلانی پاشاکانی عوسمانلی نەپەڕژاوەتە سەر بەخشین و خەڵاتکردن. جا ئەگەر بگوترێ پاشا ئەمانەی بۆ بە هێزکردنی سنووری لای کۆیەی بۆ کۆیێ ناردبنەوە لەوەدا دوو تێبینی بەرهەڵستیمان لێ دەکەن: یەکەم ئەوەیە کە پاشا دۆستی حاجی بەکراغای حەوێزی بووە تا ئەوەی لە ڕەوی بۆ سەر داسنییان لەگەڵیدا بووە و کچێکی لە بەگزادانی داسنییەکانیشی لێ مارە کردووە کە بووەتە دایکی حاجی تاهیراغای باوکی حەمە تەیب ئاغای مەشوور بە خاوەن فابریقەی جغارە لە بەغدا. پاشا لەوانە نەبووە ناحەزێکی لە کۆیێ دەسەڵاتی هەبێ. بەلای منەوە غەفوورییەکان بەر لە ١٢٥٠ک. گەڕاونەتەوە بۆ کۆیێ کە جارێ پاشای کۆرە لە تۆغیانی دەسەڵاتدا بووە، لەمەشدا بنگەی بەراوردکردنمان بەدەستەوەیە:

حاجی مەلا ئەسعەدی باوکی باپیرم بەخەتی خۆی نووسیوەتی دەڵێ کە باوکم لە ١٢٤٦ک. بە تاعوون مرد پاشای ڕەواندز زۆر ڕێزی لێ نام و لە شوێنی باوکمی دانامەوە «بڕوانە لاپەڕە ٨ لە کتێبی المصقول في علم الاصل –دانانی باوکم– کە لە لایەن وەزارەتی ئەوقافی عێراقەوە لە ١٤٠١ هجرية –١٩٨١ لە چاپخانەی مؤسسة المطبوعات العربية– بيروت بە چاپ گەیشتووە».

دوور نابینم هەر لەو سەوربەرەدا کە پاشا خۆی لە کۆیێ بووە ڕێی بە غەفوورییان دابێ بگەڕێنەوە بۆ کۆیێ. هەر ئەمەیش دەگونجێ لەگەڵ ئەوەی کە مەحموداغای باوکی حەماغا لە ١٢٣٧ک. منداڵ بووبێت و لە ساڵانی نێوان ١٢٤٦–١٢٥٠ک. بە جحێڵی هاتبێتەوە کۆیێ و ژنی هێنابێت و لە ١٢٥٣–١٢٥٥ک. حەماغای بووبێ.

جگە لەم لێکدانەوەیەش، دەبێ بزانین کە غەفوورییەکان لە سەردەمی مەحموداغا و حەماغای کوڕیدا بووبوونەوە بنەماڵەی دەسەڵاتداری قەوغا کە مومکین نییە لەو

پێنج ساوایە کەوتبێتنەوە هەموو ماوەش بۆ پەرەستاندن و دەسەڵات پەیداکردن بریتی بێ لە ١٠–١٥ ساڵ، با خاتری تۆبێ و بڵێین ٢٠ ساڵ. وا بزانم ئەم لێکدانەوەیە و بۆچوونە لەگەڵ مێژووی بێگوماندا ڕێك دەکەوێ، خۆ ئەگەر ناوەڕاستی نیشانیشم نەپێکابێ کەرناریم ئەنگاوتووە، بەهەمە حاڵ غەفووری هەبوون و قەرەباڵغ و دەسەڵاتداریش بوون لەو ساڵانەی کە ئێمە دەمەتەقەیان لەسەر هەڵدەستێنین.

جگە لەو زانیارە لێقرتاو و هەڵە تێکەوتووەی کە لە زاری واحیداغا بیستراوە سەرچاوەیەکی دیکەش هەیە لە دماودەمەوە بووەتە دەستنووس باسی بنەچەکەی غەفوورییان دەکات. ئەم سەرچاوەیەیان «مراد دیار»ی شاخەپیسکەیی بۆمانی باس دەکات لە دەستنووسێکدا کە لەسەر خوایشتی خۆی کاك حاجی محێدین ئەرکی پاکنووسکردنی کێشاوە و بۆ منی ناردووە. کاك مراد دەفتەرێکی دیکەشی پاکنووس کردووە لە ژێر سەرەناوی «کەمێك بدوێم» بریتییە لەو باسانەی حەماغا کە لە کەسانی شارەزای بیستووە. کە دەفتەری یەکەم کورتی هێناوە دەفتەرێکی دووەمی لەو باسانە پڕ کردووەتەوە و بوونەتە دوو دەفتەر. وەك کە لەکۆتاییی دەفتەری دووەمدا نووسیوەتی، کاك مراد بەتەمای چاپکردن و بڵاوکردنەوەی نووسینەکەی لەلایەن کاك حاجی محێدینەوە دەفتەرەکانی تەسلیم بەو کردووە، کاك حاجیش کە زانی من خەریکی نووسینم لەسەر حەماغا دەفتەرەکانی بۆ ناردم بەڵام نەختێك بە تەئخیرەوە، چونکە کە ئەم دەفتەرانەم گەیشتنێ من لە نووسینی بەراوردکردنی قسەکانی واحیداغا بووبوومەوە. بەهەمە حاڵ ئەگەر دەفتەری سەر بە باسی بنەماڵەی غەفووری و دوو دەفتەرەکەی سەر بە باسی حەماغا بخرێنەوە سەریەك دەوری لاپەڕەیەکی چاپکراویان لێ پەیدا دەبێ. وا لە پێشەوە بەکورتی ناوەڕۆکی دەفتەری سەر بە بنەچەکەی غەفوورییان بۆ ئێرە ڕادەگوێزم، دواتر کە گەیشتینە کردەوەکانی حەماغا چی شیاوی ڕاگوێستنە لە دوو دەفتەرەکەی دیکە بۆ ناو ئەم باسەی حەماغا ئەویش دەخرێتە بەر نیگای خوێنەرەوە. کە دەشڵێم «چی شیاوی ڕاگوێستنە» مەبەستم ئەوەیە بڵێم هەندێك لەو باس و خواسانەی ناو دوو دەفتەرەکەی دوایی بە جۆرێکی ڕێکوپێکتر لە سەرچاوەی دیکەوە بەمن گەیشتووە. زۆر سوپاسی ئەرکی کاکە مرادیش دەکەم کە خەرمانێکی حازربەدەستی لە بابەتی سەر بە غەفووری و حەماغا نایە بەر دەستم و لێی سوودمەند بووم، سپاسیش بۆ کاك حاجی کە ماندووبوونەکەی خۆی بە نووسینەکەی من ڕەوا دیت.

کاکە مراد لە دەفتەری ژێرسەرە ناوی «بنەماڵەی غەفووری لە چییەوە هاتوون»

بـۆمـان بـاس دەكـات دەڵـێ كـە لـە دەمـێكـەوە خـەریك بـووە بگـاتـە بنـەچـەك و ڕیشەی بنەماڵەی غەفووری تـا شەوێكیان لـە ماڵی ئەفەندییەك بووە لە كۆیێ «ناوی ناهێنم» و لە بارەی غەفوورییان لێی بیستووە گوتووەتی، «غەفووری لە جێی خۆی خۆشناوی مێوژ و دۆشاو فرۆش بوون هاتوون لێرە بوون بە ئاغا»... سبەینە چووە بۆ لای مامۆستا زەكی هەناری قسەكەی بۆ گێڕاوەتەوە ئەویش دوای سەرلەقاندنێك هەڵستاوە لـەنـاو جـامـخـانـەی كـتـێبـان دەفـتـەرێكی دەرهـێنـاوە و پێی داوە، كـە دەبـینـێ بـاسی غەفوورییانە لە دەستنووسی محەممەد توفیق وردی.

دەستنووسەكە لەپێشەوە باسی هۆزی برادۆست دەكات كە لە عێراق و ئێران هەن، سەرۆكێكی قارەمانیان هەبووە لە ناوخۆیان پێیان گوتووە ئەمیرخان هەرچەند ناویشی ئەحمەدخان بووە، لەو سەردەمەدا میری سۆران عومەربەگ بووە، ئەمیرخان شەرێكی لەگەڵدا دەكات و ژێر دەكەوێ و دەستێكی تێدا دەشكێت و ڕووی كردووەتە لای شاعەباسی «قاجار»؟؟ «دەزانین شاعەباس صەفەوی بووە بەر لە جاران حوكمڕان بوون». شاعەباس قەدری دەگرێت و تەكلیفی هەڵدەگرێتەوە كە لە شا داوا دەكات ڕێی پێ بدا لە «دمدم» قەڵاتیك دروست بكات، شاعەباس دەستێكی زێڕنیگاری لە شوێنی شكاوەكەی ئەمیرخان چەسپ كرد و بۆی بوو بە لەقەب و پێی گوترا خانی لەپ زێڕ.

بەدوا ئەمەدا كاكە مراد ڕیوایەتێكی بۆ لەپە زێڕینەكەی خان دەگێڕێتەوە لە زاری مارف سەفەر كەوا لە تیرەی كەمل و لە هۆزی جاف و دانیشتووی گوندی شاخەپیسكە بووە كە نشیمەنی كاكە مرادیشە. مارف سەفەر گۆرانیبێژ بووە گوتووەتی شێرێك غەزریوە، خانیش ویستووەتی بیگرێ، شێرەكە دەستێكی خواردووە، خان بە دەستەكەی دیكەی شێری ملزەم كردووە بۆ شای بردووە:

كـاكـە ئـەو هـەواڵـە چـییـە شێرەك لـە چـەمـێ خـەزریـیـە
دەستێكی خانی خواردییە بە دەستی دی گوێی گرتییە
بـە دیـاری لـۆ شای بـردیـیـە لـۆ تـۆم هـێنـا بـە دیـاریـیـە
شا بـانـگـی كـردە كـوڕانـە بـابـو بـبـێ بـە قـوربـانـە
دەسـتـەك لـە زێڕ و دوڕانـە بـكـەن بـۆ خـانـی كـوردانـە
وەسـتـا هـاتـن بـۆ دوكـانـێ چـەكـوشـیـان دا لـە سنـدانـێ
شا لۆی ناردوون فەرمانێ دەستەك دروست كەن لۆ خانێ

قسەی مارف سەفەر لێرەدا دەبڕێتەوە ئیتر دەچینەوە بۆ باسی قەڵای دمدم لە نووسینی تۆفیق وردی. شا بە پارەیەکی زۆرەوە شوێنی قەڵای دمدمی بە خان بەخشی. ئەو پایەی شا لە خانی لەپزێڕی نا حەسادەتی زۆر کەسی لە سەرۆکەکان بزاوت و خستنیە سەر پلانگێڕی... خولاسە دڵی شایان لە خان کرمیٚ کرد. لە مانە ١– محەمەد بەگ بیگدل لەسەرانی قزڵباش و ٢– حەسەن خانی برای ٣– محەمەد پاشای سەرۆکی هۆزی جەلالی و ٤– محەمەد یوسف کە ئەویش جەلالییە، ٥– بە دوا ئەواندا خەلیفە ئەلیاسی جەلالی. گۆیا ئەم پێنج کەسە لە خان خەریك بوون. بەڵام خان خەریکی کاری خۆی بوو، لە کوردەکانی ئازەربایجان سپایەکی کۆکردەوە و خزاندییە ناو قەڵات.

مارف سەفەر لێرەشدا بەدەنگ دێتەوە و دەڵیٚ:

خان کەوتە جۆل و جمیٚ	وەستای برد لەگەڵ تاقمیٚ
دروست کا قەڵای دمدمیٚ	لۆ خۆی ببی بە حاکمیٚ

گۆیا خان ئاودەل خانی سەرداری موکریان بە حەفت سەد کەسەوە چووە بۆ یارمەتیی خانی برادۆست. شا عەباس سپای کۆکردەوە بۆ سەر قەڵای دمدم. ڕۆستەم سوڵتان فەرمانڕەوای تەوریز کرا بە چەرخەچی باشی لەشکر. لە هەموو لایەکەوە ورووژم هات بۆ سەر قەڵا. لەشکری قاجار «دەبوو بڵیٚ سەفەوی» لە تارانەوە « دەبوو بڵیٚ لە ئیسفەهانەوە» ڕووی کردە دەوری قەڵا لە ژێر فەرمانی سەرهەنگ قاجاردا! گۆیا سەرۆکایەتیی هەموو هێزەکان درابووە محەمەد پاشای جەلالی چونکە هێزی جەلالییان لەهەمووان پتربووە. شەڕ بەردوام بوو تا وای لیٚ هات خەڵقەکەی وەڕس کرد. خەلیفە ئەلیاسی قزڵباشەی بەهانەی نەخۆشی کشایەوە لە شەڕ. جەلالیش پەشێوییان تیٚ کەوت بەشێکیان بە محەمەد پاشا ڕازی نەبوون ڕوویان وەرگێڕا بۆلای قەرە محەمەد یوسفی جەلالی، بۆیە محەمەد پاشا لەو شەڕە پاشەپاشەی بوو. بەڵام هێزی حکوومەت ڕۆژبەڕۆژ لە زیادیدا بوو. لێرە بەدواوە قسە لە گیوی موکریانی دەگێڕێتەوە کە گوتووەتی وەلی بەگی موکری لەگەڵ هەشت پیاوی شەڕکەر دەچنە لای دوژمنەکان. واتە لەشکری شا و لەبری مەرحەمەتی شا شوێنی ئەو کانیەیان نیشان دەدەن کە ئاوی لێوە دەچیٚ بۆ ناو قەڵات.. ئاوەکە گیرا ئیتر برادۆستییەکان چارەیان نەما غەیری تەسلیم. بەڵام ئولوغ بەگی برازای خانی لەپ زێڕ بە دووسەد کەسەوە دەرباز دەبن بۆ ناو شاخەکان. دوو خێزانی خان «پەریزاد خاتوون و دەوڵەت

خاتوون» بەدیل دەگیرێن و دەبنە کارکەری ماڵی «محەمەد بەگ بیگدل»ی قزڵباش و لە ژێرەوە هەموو باس و خواسێکی لایەنی حکوومەت بۆ ئولوغ بەگ دەنێرن. شەوگارێك ئولوغ بەگ بەخۆی و ئەو دووسەد کەسەوە هەڵ وەردەگرێت و قەڵا داگیر دەکاتەوە.. دیسانەوە دەبێتەوە شەڕ. ڕێکەوت وەهابوو لە دەمی دابەشکردنی باروت بەسەر لەشکردا پڕشکی گووللەیەکی تفەنگ کەوتووەتە ناو سندوقی باروت و ئولوغ بەگ و هەشت کەسی لەگەڵدا سووتان. تەرمەکانیان بەنهێنییەوە ڕزگار کرد بەڵام قەڵا یەکجارەکی بوو بە هی شا.

لێرەدا کۆتاییی قسەکان دێن بێ ئەوەی شتێك بزانین لە بارەی ڕیشەی بنەماڵەی غەفوورییەوە بەڵام کاك مراد یەکسەر دەست دەکاتەوە بەقسە گێڕانەوە لە مام ساڵح کە مەشوور بوو بە ساڵحە ڕەش و خەڵقی کۆیێ بووە، هاتوچۆی شاخەپیسکەی کردووە و کاك مراد قسەی لێ بیستووە کە گوتووەتی غەفوورییەکان لە نەوەی مەلا شەرەف ناوێك کەوتوونەوە کە لە دەست سپای شاعەباس هەڵاتووە بۆ عێراق. هەوەڵ جار لە دێی «وڵاش»ی ناوچەی ڕەواندز نیشتەجێ دەبێ دواتر سێ کوڕی ئەو لەگەڵ چەند کەسێکی دیکە دەچن بۆ دێی وەرتێ. مام ساڵح ناوی کوڕەکانی زانیوە بەڵام کاك مراد لەبیری نەماون. میری وەرتێ ناوی میر محەمەد ئەمین بووە، بەچاوی ڕەعیە سەیری ئەو سێ برایەی کردووە گۆیا میر محەمەد ئەمین عادەتێکی هەبووە پێی دەڵێن «ترکی کەلام» کە بریتییە لە قسەنەکردن هەتا ڕۆژهەڵات بە نیازی خواپەرستن. ئەو سێ برایە بەتەگبیر شەوێکیان ماڵیان سەرلەبەر کردبووە بن بار و ئامادەی ڕۆیشتن بوون، سبەینە میر محەمەد ئەمین زوو دێتە مزگەوت بۆ نوێژ، براکان دەچن لە ژووری مزگەوت دەیکوژن و بە بەڕە و حەسیر دایدەپۆشن خۆشیان بار دەکەن دێن بۆ کۆیێ. بەینێك ماڵی میر وا دەزانن جارێ میر هەر لە مزگەوتە عیبادەت دەکات. دیارە تا دەزانن کوژراوە سێ براکە دوور دەکەونەوە.

قسەی ساڵحەڕەش لێرەدا کۆتاییی دێت. ئنجا ئەگەر بڵێین داستانەکەی دمدم و قسەکەی ساڵحەڕەش پێکەوە سەرگوزشتەی غەفوورییان تەواو دەکەن دەزانین ئەم ڕیوایەتەش بە شێوەیەکی مەیلە و پێچەڵپێچ لەگەڵ قسەکانی واحیداغا تێك دەکەنەوە. لێرەدا پێویست نابینم بە جۆرێکی تایبەتی لەگەڵ ئەم تازە خەبەرانە خەریك ببم، چی لەبارەی قسەکانی واحیداغاوە گوترا بەر ئەمەشیان دەکەوێ چونکە بەزاهیر وەها پێ دەچێ بە ئەسڵ لەیەك سەرچاوەوە هاتوون.

تێبینیی هەرە دوایی لەبارەی ڕەچەڵەکی غەفوورییانەوە:

ئەگەر غەفووری لە نەوەی ڕزگاربووەکانی «دمدم» بن کێشەیەك دێتە پێشەوە لەوەدا ئایا دمدمییەکان لە کوێوە هاتوون و لە کوێوە داکەوتوون: ساغکردنەوەی ئەم لایەنە لە ئەستۆی من نییە، کە هێماشی بۆ دەکەم لەوەوە دێت، نامەوێ بێباك بم لە ئاست هیچ سەروبەرێکی ئەو دمدمەی کە ئەگەر لە ئەنجامدا بۆ خۆیان نەزۆکیش بووبێ، بۆ مێژووی کورد سامانێکی قارەمانەتیی ئەوتۆی بە خوێن لەو شاخ و دۆڵ و بەرد و دارەی مەڵبەندێکی کورد نەقشبەستوو کردووە هیچ مەردایەتییەك لێی تێپەڕ ناکات. ئامادەم بسەلمێنم خۆ هەڵسوون لە خاك و شاخی وێرانگەی ئەو قەڵایە هار چاك دەکاتەوە، فێدار وەهۆش دەخاتەوە، ئیفلیج دەهێنێتەوە سەرپێیان... لەمەوە بەتەمام ڕۆشنبیری کوردیش لە باسکردنەوە و هەڵسەنگاندن و پشکنینەوە تێیدا بەشێوازێك بدوێن لەگەڵ گیانی خەللاقی ئەو مەلحەمەیەدا بگونجێ. ئەوان ڕووبەڕووی بێگانە وەستان و شەهید بوون، ڕۆشنبیری کوردیش لەبەر خاتری ئەوان دەبێ هەراکە لە سنووری نێوان کورد و بێگانەدا بە توێژینەوە هەڵایسێنێتەوە نەك بیکاتە هەرای ناوەکی... تەماشای کتێبی «بطولة الكرد في ملحمة قلعة دمدم» بکە لە ئامادەکردنی جاسم جەلیل و وەرگێڕانی بۆ عەرەبی لەلایەن شکور موستەفاوە و پێشکەشکردن و پێداچوونەوەی د. عیزەددین موستەفا ڕەسووڵ «دار الحرية للطباعة ١٩٨٣» ئنجا بچووەوە بۆ کتێبەکەی ئۆسکارمان و پێشەکییەکەی هێمن موکریانی «لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد– ساڵی چاپیم لە بیر نەماوە» مەبەستم تێ دەگەیت. لەم قسەیەشدا لایەنگیر نیم. دەڵێم دەبێ لەسەرەخۆ بدوێین لەوە بەولاوە ڕاستی چی دەبێ بابێ.

ئەگەر دمدمییەکان وەك کە جاسمی جەلیل پێمان دەڵێ لە جەلالییان بن غەفووریش دەبنەوە بەتیرەیەکی ئەو عەشیرەتە هەرە زلەی کورد کە چەندین تیرە و هۆزی لێ کەوتووەتەوە و بە کوردستاندا بڵاو بوونەتەوە. وا دەزانم ئەگەر ئەمە ڕاست بێ باشتر دەگونجێ لەگەڵ ئەو قسە داستانییەی ناو دەفتەرەکان کە دەڵێ غەفووری لە قەڵەمڕەوی ڕووسانەوە هاتن بۆ پەنابردن بەشای ئێران چونکە جەلالی لە سەرووی دمدمەوە کەوتوون بەلای ڕووسیادا، لە قەڵەمڕەوی ڕووسانیش جەلالی هەبوون.

بەهەمە حاڵ ئەم سەرێشەیە بۆ مامۆستا موسلیح جەلالی خۆی دانووساندووە، چونکە ئەو بە پێی خەریکبوون و نیسبەتی نەسەبیشەوە پێوەندیی بە باسەکەوە هەیە، ئیتر تا کوێ توێژینەوەی بۆ مەیسەر دەبێ کاری دوا ڕۆژە.

حەماغای گەورە

لە درەختە نەسەبیەکەی غفووریيان دەرکەوت حەماغا کوڕی مەحموداغای کوڕی حەمەداغا «حەماغا»ی کوڕی کەریماغای کوڕی غەفووراغایە. دیارە بە ناوی باپیری کراوەتەوە. لە غەفووراغاش بەپشتەوە سەروسۆراغی ڕوون چەنگ ناکەوێ ئەوەندە هەیە ئەگەر ڕاست بێ یەکەم کەسی کە لە غەفوورییان هاتبێتە کۆیێ غەفوور بووبێ مەعلووم دەکرێ هەر نەبێ دوو غەفوور ناو لەو بنەماڵەیە نیشتەجێی کۆیێ بوون، دووەمیان ئەوەیە کە پاش خۆی کارەساتی قەتلوعامی غەفوورییان ڕووی داوە. قۆتاس و مەروان و خالید و ساڵحێکیشمان بەدی کردن کە دەبێ بەر لە غەفووری یەکەم ژیابن، پێش ئەوانیش لە دەربازبووەکانی دمدم ئاوڕەحماناغا و مەحموداغا و کەریماغاش ناویان هات لە باپیرە گەورەی سێ بەرەبابی غەفووری و شەرەفانی و ئەسپیندارەیی بوون و غەفووری لە کەریماغا پاشەکەوت دەبن. لەوە بەولاوە هیچی دیکەی بێگومان و بەگومان لە ناودارانی بنەماڵەی غەفووری ناس ناکەین. دەبێ بڵێین لە حەماغاوە هەتا غەفووراغا کە دەکەن پێنج پشت جێی گومان نییە.

دایکی حەماغا، ئەوەندە دەزانین ناوی ڕەحمە بووە و حەماغا و سمایلاغای لێ بەجێ ماوە. دایکی حەسەناغای برای حەماغا لە مەلازادەکانی خەتێ بووە.

مێژووی لەدایکبوونی

لە هیچ سەرچاوەیەکی نووسراو یان دەماودەم نەزانراوە حەماغا چ ساڵێك لە دایك بووە، هەرچی لەم بارەوە بگوترێ کاری لێکدانەوەیە. من لە دوو کوێرە ڕێگاوە بەرەو ساڵێك دەچم ڕەنگە زۆر لە ڕاستی نزیك بێ. یەکیان ئەوەیە کە بە تەواتور دەزانین حەماغا لە ٨٠ ساڵ پتر ژیاوە. ئەم زیادییە لە هێندێ خەبەردا دەگەیشتە ٤ ساڵ واتە ٨٤ ساڵ ژیاوە. ئێمە ساڵی مەرگی دەزانین کە ١٩٢٠ز. ئەم ساڵە دەکەوێتە بەرانبەر ١٣٣٨، ١٣٣٩ك. کە بڵێین ١٣٣٨– ٨٤ = ١٢٥٤ ئەم ژمارەیەی ١٢٥٤ دەبێتە مێژووی لە دایکبوونی، هەر ئەمەیش لەبارترە لە ساڵێکی دیکەی وەکو ١٢٥٥ یان ١٢٥٦ بۆ بەراوردکردنی لەگەڵ بڕیاری کوێرە ڕێگەی دیکە.

ئەم کوێرە ڕێگایەی دووەم ئەویش بەلێکدانەوەمان خەریك دەکات، بەڵام بنگەیەکی مەحکەمی بێگومانی لەگەڵدایە کە نەهێڵێ وشکەمەلە لە هەوادا بکەین. لە نووسینی دیکەمدا باسم کردووە کە باپیرم لە خوێندنی باڵەکەتی ئاشقی حەلیمەی مەلای شێخ وەتمان بووە. چەندی دەکا باوکی، حاجی مەلا ئەسعەد، بۆی داخوازی ناکات، ئەویش بێ پرس مل دەنێ بۆ لای مەلا عەلی تورجانی لە مەڵبەندی سابلاغ کە داخوازییەکەی بۆ بکات. گێڕابوویەوە گوتبووی، کە گەیشتمە دەربەندی ڕەمکان ماندوو بووم لەبن دیواری قەڵاکەی دەربەند سەرم بە بەردێك کرد و نووستم. کاتێك لە ڕەپەی پێی زەلامێك خەبەرم بووەوە کە سەیرم کرد حەماغا بوو لە بانی قەڵاتەوە دیتبوومی هەر لەوێوە خۆی هەڵدابوو بۆ سەر زبڵگەیەك بانەکەش زۆر بڵند نەبوو بە سەلامەتی دابەزی... پێی گوتم فڵانەکەس دەزانم نیازت چییە، وەرە بەسەرمدا تێ مەپەڕە و نامەردم مەکە با من ئەم مەسەلەیەت بۆ جێبەجێ بکەم. باپیرم پێی دەڵێتەوە نییەتم هەڵقەناوە بۆ لای مەلا عەلی. حەماغا لەو ساڵەدا میرقەڵات بووە کەبە زاراوەی ناوچەیی کۆیێ پێی دەڵێن «ئاغا دەربەند». لە نووسینی دیکەمدا بە لێکدانەوەی تێرووپڕ ئەم ساڵەی پەنابردنی باپیرم بۆ مەلای تورجانی لە ١٢٧٥ تێپەڕ ناکات، چونکە باپیرم بە ئیلحاحی حاجی مەلا ئەسعەدی باوکی لە پاش ئەم ساڵە کچی حاجی بەکراغا مارە دەکات و لە ١٢٧٨ دووەم کچی لێی بەرهەم دێت. هەڵبەت ئەو تۆرانەی باپیرم کە حاجی مەلا ئەسعەدی ناچار کرد بەدوایدا بچێت و لە دەورووبەری سەردەشتەوە بیگێڕێتەوە بۆ کۆیێ بەوەدا هەتا ئاشتی دەکاتەوە و لە حەلیمەی ئومیدبڕ

دەكات و پێی دەسەلمێنێ كچی حاجی بەكراغا بهێنێ بەلای كەمەوە ساڵێكی ویستووە دەخرێتەوە سەر ١٢٧٥ ئنجا مومكین دەبێ تا ١٢٧٨ دوو كچی لەو تازە بووكە ببێت. كە ئەم لێكدانەوەیە بسەلمێنین، چ ڕێی نەسەلماندنی ڕوونیش شك نابەین، دەبێ لەو ساڵەی ١٢٧٥دا حەماغا تەمەنێكی هەبووبێ لە میر قەلاتی و خوازبێنیی وەها گرنگ بوەشێتەوە. ئنجا ئەگەر لە ١٢٥٤ هاتبێتە دنیا لە ١٢٧٥ تەمەنی ٢١ ساڵەتی بووە.

ڕاستییەكەی ئەگەر مەودای ٨٤ ساڵ عومر ڕێگەی لێ نەبڕیبباینەوە كە بەرەو پێش ١٢٥٤مانەوە ببات دەمگوت ٢١ ساڵ كەمە بۆ ئەم كارانە. خۆم هەمیشە بۆ ئەو باوەڕە ڕۆیشتووم كە ساڵی ١٢٥٣ لەبارترین ئیحتیمالە بۆ لە دایكبوونی حەماغا، چونكە لەوەدا تەمەنەكەی هێندە هەڵدەكشێ كە هیچی دیكەی بەبەرەوە نامێنێ بۆ كامڵتربوون لەو ڕووەوە كە ئەگەر بەرەو دواتریەوە ببەین حیسابی دیكەمان لێ تێك دەدات وەك ئەمەی كە دەزانین حەماغا بە تەمەن لە حاجی مەلا عەبدوڵڵا بچووكتر بووە. ڕەنگە فەرقی ئەو سێ ساڵەی نێوان ١٢٥٣ كە ساڵی وەلادەتی حەماغا بێ و ١٢٥٠ كە ساڵی وەلادەتی باپیرمە باییی جودایی تەمەنیان بكات، دەنا حەزم دەكرد بڵێم حەماغا ڕۆڵەی ١٢٥٠یە چونكە ئەوسا لە ١٢٧٥ دەبێتە گەنجێكی ٢٥ ساڵەیی كە لێی بوەشێتەوە خۆ بهاوێتە ژێر بارێكی وەها قورسی خوازبێنیكردن و گواستنەوەی كچی مەلای شێخ وەتمان بۆ كوڕی حاجی مەلا ئەسعەدی كۆیێ لە حاڵێكدا مەلا ئەسعەد بەوە ڕازی نەبێ لە غەفووریانیش براگەورەی لە حەماغا گەورەتر و قسە ڕۆیشتووتر هەبووە لێی بوەشێتەوە بەرهەڵستیی لێ بكات یەكێك لەوانە مەحموداغای باوكی.

قسەیەكی دیكە هەیە نەختێك نەگونجان لەگەڵ ئەم بۆچوونە پەیدا دەكات. گۆیا كە حەماغا ئاغا دەربەند بووە جارێ ژنی نەهێناوە. غەفووری دەڵێن زڕداكێكی لەگەڵدا بووە وەزعی ماڵ و مێوانی بۆ ڕاگرتووە و سەرپەرشتیی دیوی حەرەمی كردووە. حیكایەتێكی تاڵ و تفت بەدوا باسی ئەو زڕدایكەدا دێت جارێ كژی نەهاتووە، لێرەدا تەنها دەلالەتی تەمەنی حەماغا لە هەبوونی ئەو زڕدایكە لای وەردەگرین. نەگونجانەكە لەوە دێت مانەوەی حەماغا بە ڕەبەنی بۆ تەمەنی ٢٣، ٢٤، ٢٥ ساڵەیی لەگەڵ حاڵ و باری ئەو و ئەوسادا ناگونجێ، واتە ناشێ حەماغا تا ئەو تەمەنە وەخرابێ لە ژن هێنان. لێكدانەوەكە بێ جێ نییە بەڵام بەڵگەی وەها بەستەوە نادات لێكدانەوەی بەهێزتر هەڵوەشێنێتەوە بە نموونە دەڵێم:

١– كەس ناتوانێ بڵێ كام تەمەن بڕیاری لەسەر دەدرێ بۆ ژن هێنانی یەكێكی وەكو

حەماغا لەو ڕۆژگارەدا لەوانەیە بگوترێ ١٨ ساڵ لە بارە بۆ ئەو بڕیارە کە ئەوسا لە ١٢٧٥ بەپێی هەڵبژاردنی ساڵی ١٢٥٤ بۆ لەدایکبوونی حەماغا تەمەنەکەی بە ٢١ ساڵ دەگەیەنێ. لەمەش بترازێ ئێمە نازانین چەند ساڵی دیکەش حەماغا ئاغا دەربەند بووە تا ئەو ساڵانەش بخەینەوە سەر ٢١ ساڵ و پتر لە ١٨ ساڵەی دوور بخەینەوە. کە ١٨ ساڵەیی نەگونجێ لەگەڵ حیسابەکەمان ١٩ ساڵەییش هەروەها و پێبەپێ هەموو ساڵانی دواتر ناگونجێن.

٢- چ سەیروسەمەرە لەوەدا نییە وەها ڕێك کەوتبێ حەماغا نەیتوانیبێ خێرایی بکا لە ژن هێنان بەڵگەی ئەم قسەیەش لەگەڵ خۆیدایە، چونکە هۆی گەورەتر لە ئاغا دەربەندی و دوورکەوتنەوە لە کۆیێ پەیدا نابێ بۆ پەلەکردن لە ژن هێنان. خەڵق لەهەموو ڕۆژگارێدا بۆ کاروباری دنیایی و قیامەتیش هەمەجۆرەن، نەهەموویان نوێژ بە جەماعەت دەکەن نە هەموویان لە تەمەنێکدا ژن دەهێنن، نە هەمووشیان حەیرانەیان پێ خۆشترە لە بالۆرە.

دیتمان حاجی مەلا عەبدوڵڵا لە تەمەنی ٢٦ ساڵیدا ژنی هێنا خۆ ئەگەر مەسەلەی حەلیمە نەبایە لەوانەبوو هەتا کۆتایی خوێندنی ژن نەهێنێ. کاکە زیادی حەماغا چونکە تاقانەی حەماغا بوو لە ١٤ ساڵی ژنی هێنا، هەرچی حەماغا بوو، دوو برای دیکەی هەبوو، مەحموداغای باوکیشی بەبەرییەرە مابوو کوڕی دیکەی ببێ.

پێی ناوێ چی دیکە بەدوا ئەم کێشەیە بکەوین. بایی ڕوونکردنەوەی لایەنی ساڵی لەدایکبوونی حەماغا دواین، ئیتر خوێنەریش وەکو من بۆخۆی ساڵێك هەڵبژێرێ کە لەگەڵ قەناعەتی ڕێك بکەوێ.

بنەماڵەی غەفووری چونکە لە کۆنەوە بەژیانی عەشایری و دوورە حکوومەت فێربوون کەمتر بەلای خوێندن و نووسیندا چوون. هەرچەند لە نێوان ئەو کەسانەی درەختی خانەوادەیی ناویان هات هی وەهایان تێدایە بە دەروێش و مەلا و فەقێ هەڵدراوەتەوە لە ڕاستیدا کەمیان خوێندەوار بوون، لەقەبەکەشیان هەر هاتووە کە لەسەرەتاوە کمێکیان خوێندووە بایی ئەو لەقەبە بکات. لە بەراوردکردندا حەوێزی بەلای ژیانی شارستان و خوێندن و ئەدەبدا چوون لەگەڵ حکوومەتیش سەروکاریان هەبووە. لە سەرەتاوە حاجی بەکراغا کە بە مەلا بەکراغا ناسراوە شاعیر و ئەدیب و زانا و خاوەن کتێبخانەی نایاب بووە لە دوای ئەو ئەمیناغا، ئنجا حاجی ئەسعەداغا و حاجی تاهیراغا و ڕەشیداغا هەمووی ئەدیب و خوێندەوار بوون. حاجی تاهیراغا بوو

بە ڕەئیس بەلەدییە لە بەغدا خولاسە غەفوورییەکان بە درەنگێکی درەنگەوە کەوتنە سەربـاری خوێندن و نووسین. ڕەنگە سمایلاغای مەلا ئەحمەداغا یەکەم خوێندەوار و خەتخۆش و ئەدەبدۆستی غەفوورییان بووبێ، تەنانەت کاکە زیادی حەماغا چەند ساڵێکی قوتابخانەی سەرەتایی دیت و وازی لە خوێندن هێنا. بۆیەیە سەروبەری وردە حیسابـی لەدایکبوون و مردن و ژن هێنـان لەنێوان غەفوورییـان بـەدەگمـەن نـەبێ نەپارێزراوە چی لە ڕووداوی گرنگی خۆش یا ناخۆشیش کە ڕۆژگار بەرەوپیری هێنابن لـە سەرچـاوەی غـەیـری غـەفـوورییـەوە تۆمـارکراوە و زانراوە. بەنمـوونـە ئـەو سـاڵـەی حـەسەنـاغـای بـرای حـەمـاغـا لـە دەربـەنـد کـاری ئـاغـادەربـەندیـی پـێ سپێردراوە لـە ڕێگایەکی غەیری غەفوورییانەوە دەزاندرێ بەوەدا کە دەماودەم هـاتووە ڕۆژێکیان کابرایەکی کۆیێ بە پەلە هەڵدەکوتێ بۆ لای حەسەناغا و جارێ هەناسەی سوارە دەڵێ ئاغا موژدەت لێ بێ حاجی ئەسعەداغا مرد. ئەویش ناکاتە نامەردی دەڵێ هەی وەهاوەها لێکراو چما من نامرم. خەبەری بەتالانچوونی قافڵەت بۆ هێنابام یان زەرەری دیکەی لێ کەوتبێ بۆت باس کردبام، یاڵڵا لە زێیەی هەڵکێشن بەینێك کابرا لە ئاودا دەبەستنەوە ئنجا بەرەڵلای دەکەن. ئێستا دەبێ پرس بەحەوێزییان بکەین سالـی مـەرگـی حـاجـی ئـەسعەداغـا چییـە هـەتـا بزانین حـەسەنـاغـا کـەی میـرقـەلات «ئاغادەربەند» بووە. زەرەرێك نابینم لەوەدا بڵێم لە نێوان ئەو کەسانەی لە حاڵ و باری بنەماڵەکانی مەڵبەندی سۆران بەتایبەتی خەتی هەولێر–کۆیە–پژدەر، شارەزان وەها ڕۆیشتووە کە بنەماڵەی سەلیماغای پژدەر و حەوێزیی کۆیە و پاشای دزەیی هاومەشرەب بوون لە مەیلیان وەلای ژیانی شارستانانە، پتریش شارەزای یاسا و حکوومەت بوون.

بنەماڵەی مەحموداغای پژدەر و غەفووریی کۆیە و بایزی دزەییش پتر هۆگری ژیان و نەریتی عەشیرەت بوون، کەمتریش دانوویان لەگەڵ یاسا و حکوومەت کولاوە. ڕەنگە بەوردی لە جافەکانیش سەرنج بگرین دیاردەی ئەوتۆیی لە نێوان بەرەبابەکانی ئەوانیشدا بدۆزرێتەوە، یان کە بێینە کەرکووك فەرقێك بەدی دەکرێ لە نێوان مەشرەبی خانەقا و تاڵەبانییەکاندا. بەهەمەحاڵ ئێستا باری هەموو شتێك گۆڕاوە و باسی عەشیرەتگەری و شتی ئەوتۆیی لە نێوان خەڵقدا پواوەتەوە، چی لێرەشدا گوتم بەبۆنەی نەبوونی سەرچاوەی نووسراوەوە بوو لە بارەی غەفوورییانەوە کە ئەگەر هەبایە لە گێڕانەوەی سەرگوزەشتی حەماغادا زۆرمان کەڵك لێ وەردەگرت بەڵام داخەکەم...

حەماغای دوای منداڵی

کە بمانەوێ پێبەپێ لەگەڵ فراژیبوونی حەماغادا هەڵکشێین هیچمان بەدەستەوە نییە ڕاگەیاندنی حاڵ نەبێ. کوڕە نۆبەرەی براگەورەی بنەماڵەیەکی دەسەڵاتدار کە پێوەندیی گوزەران و مەشرەبی عەشرەت و دەشت و دەرەوە هەبێ لە تەمەنی منداڵیشدا چ کارەسات و ڕووداوی گەورە نەقەومابێ کار بکاتە سەر باری چەند و چۆنی ژیانی خۆی و بنەماڵەکەیەوە ئا ئەو نۆبەرەیە حەماغایە و ساڵەساڵ گەورە دەبێت و لەگەڵ وڵاغ و چەك و مەڕوماڵ و کشتوکاڵ ڕادێت و تێیدا مەهارەت پەیدا دەکات. بەپێی ئەوەی کە حەماغا لە تەمەنی گەنجایەتییەوە بەدەستوقام و نەترساو و سوارچاك بووە، هەتا پیریش بوو ئەو خەسڵەتانەی پێوە دیاربوو دەبێ لە منداڵییەوە فرچکی پێوە گرتبن بەتایبەتی سوارچاکی و سیلاحشۆڕی. بەڵام لەلایەن سیلاحەوە زۆر حیکایەتی ساڵانی دوایینی عومری وەها ڕادەگەیەنن کە پتر دۆستی تیغ و ڕمب بووە تا چەکی ئاگردار و تەقەمەنی. بارەها بیستوومە لە تێك هەڵقژانی عەشایریدا حەماغا بە نووکی ڕمب هێندە سوارەی لەسەر وڵاغەوە فڕێ داوە، بۆیە دەبێ کە دەستی سیلاحی گرتبێ بە چەکی کۆنینەی کلاسیکی ڕاهاتبێ، بەڵام وەك کە وردە باس و حیکایەتی سەر بە حەماغا ساڵانی دوای کامڵبوونی ڕادەگەیەنێ وا دیار دەدا کە پێبەپێی پەرەستاندنی چەکی ئاگردار حەماغاش وردەوردە وازی لە چەکی کۆن هێنابێ، تەنانەت یەکێك لەو حیکایەتۆکانە کە لە نێوان ئافرەتان باس دەکرا ئەوە بوو کەوا هەر جارە حەماغا لە سەفەر گەڕابێتەوە بۆ کۆیێ خزمی خێزانەکانی «چونکە هەتا ٣ ژنی بەیەکەوە کۆکردوونەوە» ڕاسپاردەیان لە ماڵی حەماغا داناوە بۆ ئەوەی بزانن کە لە دیوەخانەی دابەزی تفەنگ و فیشەکدانی بۆ ژووری کام خێزانی ناردووە، چونکە ئەمە عەلامەتی هێندێ بوو کە لەویان مێوان دەبێ. لەو حیکایەتەدا باسی ڕمب و شیر نییە.

کە هاتینە سەرباسی شتێك پێوەندیی بەخێزانەوە هەبێ وەها باشە ئەگەر بە شێوەی دەستپێشخەریش بێ ئەم لایەنە لێ بدوێم.

حەماغا پێنج ژنی هێناوە بەپێی دەفتەرەکان ناو و زنجیرەی بەدوا یەکدیدا هاتنیان ئەمانەن:

١- ڕەعبەی کچی حاجی بەکراغا

٢- عەیشانی کچی ئەبابەکر ناوێك

٣- عەیشێ لە سەیدەکانی باداوەی سەر بەهەرێمی شاڵەبەگیان کە ئێستا ئەو دێیە دەکەوێتە سەر ڕێی سەیارەی نیوان ڕانیە و سلێمانی.

٤- حەبیبەی کچی ئەميناغای حاجی بەکراغا.

٥- عەیشە «ئایشە خان»ی کچی ئەسعەداغای حاجی بەکراغا.

ژنی یەکەمی بێوەژنی سمایلاغای برای خۆی بووە. پاش کوژرانی لە ١٢٨٤ مارەی کردووەتەوە وە بەوەدا بووەتە زڕباوکی دوو برازای، قادراغا و مەلا ئەحمەداغا.

لە ئاست ئەم ئافرەتەدا هەڵوێستێك پێویستە بۆ ڕوونکردنەوەی یەك دوو خاڵی کورتیلەی پێوەندیدار بە باسەکەمانەوە.

خاڵی یەکم ئەوەیە کە دوای مردنی ئەو ڕەعبەیە حەماغا حەبیبەی ئەميناغا و ئایشەخانی حاجی ئەسعەداغای مارە کردووە، چونکە دەبێتە پووریان و بەشەرع جایەز نییە پوور و خوارزا لە نیکاحی مێردێکدا کۆببنەوە. خەڵق دەیزانی ئایشەخانی کچی حاجی ئەسعەداغا کە دواین ژنی حەماغا بوو دوای مردنی پووری مارە کراوەتەوە، بەڵام بە نیسبەت حەبیبەوە پرسیارەکە هێندە ڕوون نییە، ڕەنگە خەیاڵیشی لێ نەکرێتەوە. وەك دەزانین حەبیبە و ئایشەخانیش ئامۆزا بوون کەچی کەسوکاریان کە سەرۆکی حەوێزییان بوون ڕازی بوون ببنەوە هەوێ. ئەگەر خۆشەویستی و دۆستایەتی لە نیوان غەفووری و حەوێزییاندا هەبوایە دەمانگوت لایەنی خۆشەویستی بەسەر ئەم تەگەرەیەدا زاڵ بووە کە ئەمە وەها نەبوو دیارە بەرژەوەندیی مەعقوولیان لەوەدا ڕەچاو کردووە کە شوێن و جێگەی وەکو بەروماڵ و دیوەخانەی حەماغا لە سەرپەرشتیکردنی ئافرەتی حەوێزیدا بێت چاکترە بۆیان لەوەی ئافرەتێکی دیکەی بە دەسەڵات لە بنەماڵەیەکی دیکە شوێنی وەها گرنگ پڕ بکاتەوە. ڕاستییەکەی هەموو حیکایەتێکی کە لە ئایشەخانی دەگێڕنەوە چ لە ژیانی حەماغا دابێت و چ دوای مردنیشی بێت ئەم دوورئەندیشییە و بەرژەوەند بینییەی سەرۆکەکانی حەوێزییان بەئیسپات دەگەیەنێ، چونکە ئایشەخان لە چاو وەزع و داب و دەستووری کۆیە هێندەی حەفسەخانی نەقیب و خانمی وەسمان پاشا بە دەسەڵات و قسە ڕۆیشتوو و بە شەخسییەت بووە، بەڵام زۆر نەژیا دوای حەماغا تا بزانین لە ئاست براگەورە و وەکیلەکانی دوای حەماغا چۆن و چۆنی بەسەری دەبرد هەتا کاکە زیادی بۆ گەورە

دەبوو. ئەوەندی ژیا بەدەسەڵاتەوە ژیا ئەجەلیش مۆڵەتی نەدا لێمان مەعلووم بێ ئەو دەسەڵاتەی لە زیادبوون یان لە کەمبووندا دەبوو، بەڵام من لەو باوەڕەدام کە دەسەڵاتی هەرگیز کز نەدەبوو، چونکە جگە لە لێهاتوویی خۆی و پایەی بەرزی لای حەماغا دایکی تاقانە و جێگری حەماغاش بوو کە ئەمە داروەکازێکی زۆر مەحکەمە بۆ ڕاست ڕاگرتنی باڵای شاژنێکی وەکو ئایشەخان.

خاڵی دووەم ئەوەیە دەبێ سمایلاغا براگەورەی حەماغا بووبێ، هەر نەبێ لە دەلالەتی ئەو ڕاستییە کە حەماغا لەگەڵ قادراغای کوڕی سمایلاغا وەڵڵاش زاوا بووە، چونکە هەردووکیان سەرو کچێکی حاجی ئەسعەداغای حەوێزییان مارە کردووە. وەڵڵاش زاوایی ئەگەر بەڵگە بێ دەمەتەقەش نەبێ دەلالەتێکی هەر لێ وەردەگیرێ، لێرەدا ڕاستییەکی دیکەش پاڵپشتی لەم دەلالەتە دەکات. مەلا ئەحمەداغای سمایلاغا لە ژیانی حەماغادا ئەوەندە بەساڵدا چووبوو ڕەنگە لەوەدا نەبووبێ بشێ حەماغا ئەو تەرزە کوڕە پیرەی لێ چاوەڕوان بکرێ، چونکە جوداوازیی تەمەن لە نێوان مەلا ئەحمەداغا و گەورەترین کچی حەماغادا کە کە ئەگەر بەخەیاڵ کچەکەمان بکردایە ئاوازی مەلا ئەحمەداغا لەوە دەردەچوو زادەی حەماغا بێ. ئێمە ئەگەر بسەلمێنین حەماغا دوای ساڵی ١٢٥٧ ژنی هێناوە، وەك ساغمان کردەوە، ناشێ لە سەرەمەرگدا تەمەنی یەکەم منداڵی لە ٥٩ ساڵ پتر بێ چونکە ١٣٨٣ کۆچی دوایی کردووە. بە تەئریخی زاین ساڵەکانی یەکەم منداڵبوونی و مردنی ١٨٦١ و ١٩٢٠ دەگرنەوە. وا دەزانم مەلا ئەحمەداغا لە دەمی مەرگی حەماغادا ٦٠ ساڵی تێ پەڕاندبوو قادراغا کە براگچکەی مەلا ئەحمەداغا بوو بەپێی نووسینی باوکم لە ١٣٢٣ مردووە کە دەوەستێتە بەرانبەر ١٩٠٥-١٩٠٦ز. ئنجا ئەگەر قادراغا لە ١٢٨٠ هاتبێتە دنیا لەو ساڵەدا ٤٣ ساڵی بووە، تا مەرگی حەماغا دەبێتە ٥٧ ساڵی، دوو ساڵی بخەیتە سەر بۆ براگەورەیی لەو ساڵەدا تەمەنی مەلا ئەحمەداغا دەبێتە ٥٩ ساڵ، هیچ یەکێك لە کچانی حەماغا لەو ساڵەدا ئەو عومرەی نەبوو.

خوێنەر بمبوورێ لەوەدا وردەکار لە بابەتی وەها لابەلاییدا دەکەم. ڕاستییەکەی نامەوێ هیچ شتێکی گوماناوی، گرنگ بێ یا عادەتی، هەروەها بە ئاسانی لە ئەستۆی خۆمی داڕنم چونکە کەمتەرخەمی لە شتی کەم دەکێشێتەوە بۆ کەمتەرخەمی لە شتی بایەخدار، ئێمەش لێرەدا نەهاتووین بابەتی جیهانی ساغ بکەینەوە. تۆژینەوە لە ژیانی تاك بەناچاری سەر لە ساڵی بوون و ژن هێنان و چەندوچۆنی منداڵەکان و

ژنەکانی و کەی و چۆن مردنی ئەو جۆرە بابەتە بەرتەسکانە خوار دەکاتەوە منیش لەم وردەکارییەدا هەل ڕێك دەخەم بۆ کەسێکی بیخوێنێتەوە تا بتوانێ سەرنجی لێ بگرێت و ئەگەر ئاگاداری شتێك بێ لەگەڵ بۆچوونەکانم ڕێك نەکەوێ بە خێری خۆی نووسینەکەم ڕاست بکاتەوە. ڕاستییەکەی زەینی بەنی ئادەم ئەگەر شتی بۆ خورد نەکەیتەوە، بەزۆری، لێی دەتارێت و بەسەریدا دەخشێت.

دەتوانم بڵێم ئەگەر ئەو حەماغایەی وێنەی لە کتێبەکەی «دوو ساڵ لە کوردستان» بڵاو کراوەتەوە بە خەیاڵ بەرەو جحێڵییەوە ببەینەوە بە گەنجێك دەگەین لە لایەن هەڵکەوتنەوە بە تەمەن بووە، بەڵام لە لایەن پۆشاکەوە کەمتەرخەم بووە. لە وێنەکەوە دەردەکەوێ هەر لە گێڕانەوەی دەماودەمیش بیستوومانە حەماغا پیاوێکی بەخۆوە بووە گوێشی نەداوەتە تیفتیفەی خۆڕازاندنەوە بە جل و بەرگی شیك و قەشەنگ. وابزانم بۆ لایەنی جلکان گوتەی خۆمانەی کوردی لێ بە ڕاست دەگەڕێ کە دەڵێ: لە کوێ پسا لەوێی گرێ دەداتەوە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ مەشرەب و تەبیات، دەخلێکی کەمی بەسەر ئەوەوە هەیە کە حەماغا بە زۆری لەگەڵ ژیانی دەشت و دەردا خەریك بووە، چونکە زۆر سەرۆك عەشیرەت کە بەدەگمەن سەر لە شار دەدەن شیکپۆشن، گەنجی عەشیرەتیش بە عادەت تا بڵێی بە خۆیان و بە ڕەخت و زین و لغاو و بەرەو نەرمەزین و ئەو جۆرە کاروبارانەوە خەریك دەبن و بە خامۆشییەوە خۆیانی پێ هەڵدەدەنەوە لەگەڵ ئەمەشدا بیستوومە حەماغا لەدەمی سواریدا چەکمەی لە پێ کردووە کە دەکاتەوە جۆرێك لە خەریکبوون بە پۆشاکەوە، بەڵام ئەو پۆشاکەی پێوەندیی بەلایەنی دەستەوەکەری و ئامادەیییەوە هەبێ بەکاتی لێقەوماندا.

کە دەڵێم حەماغا لە سەردەمی گەنجییەتیدا بە دەشت و دەرەوە خەریك بووە مەبەستم نییە گۆیا هەمیشە غەفووری خاوەن مڵکی فراوان بوون لە زەویوزار و ئاو و بەراو، چونکە ئەوەی بزانم بەشێکی گەورەی ئەو مڵکانەی بەدەست حەماغاوە بوون خۆی بەکڕین پەیدای کردوون یان بە ئیجارە لە حکوومەتی گرتووە، زەویوزارێکی خزمە مەیلەو دوورەکانی پەیدایان کردبێ دەخلێکی نییە بەسەر هاتوچۆی حەماغاوە بۆ دەشت و دەر. بەهەمە حاڵ غەفووری لە ناو شار مڵکێکی ئەوتۆیان نەبووە، چونکە وا مەشوورە هەتا حاجی بەکراغا بەرحەیات بووە ڕێی نەداوە لە کۆیێ خاوەن مڵك بن تەنانەت دیوەخانی مەحمووداغا کە بە میرات بۆ حەماغا ماوەتەوە هەروەها خانی مەحمووداغا و قەیسەری و دووکانەکانیش کە مڵکی حەماغا بوون هەمووی دوای

مردنی حاجی بەکراغا دروست کراون. لێرە بە موناسەبە حیکایەتێکی بچووکی سەر بەم لایەنەوەم بەبیر دێتەوە. لە جیلی پێش خۆمم بیستووە جارێکیان لە دیوەخانەی حەماغا باسی ئەوە دەکرێ گۆیا بەشێکی شوورەی کۆیێ کە لە گەڕەکی هەواران بەرەو خوارەوە بە پێوە مابوو حاجی بەکراغا تێکی داوە و بەرد و خرچانەکەی لە خانووی خۆی بەکار هێناوە حەماغا بەدەنگ دێت و دەست دەبا یەخەی هەڵدەتەکێنێ و دەڵێ خوا شایەدە ئەم قسەیە فرِی بەسەر ڕاستییەوە نییە، ئێمە ئەو بەشەمان تێك دا بۆ ماڵ و دیوەخانەی خۆمان کە دوای مردنی حاجی بەکراغامان دروست کردن.

خوێنەر سەیری بەوە نەیەت کە حاجی بەکراغا توانیبێتی بەرهەڵستی بکات لە ملّکداربوونی غەفوورییەکان لە ناو شاری کۆیێ ئەویش دوو سەبەب:

یەکەمیان ئەوەیە غەفوورییەکان دوای قەتلوعامەکەی ١٢٣٧ لە کۆیە دوور کەوتنەوە تا دەوری ١٢٥٠. لە ساڵەشەوە تا مەرگی حاجی بەکراغا لە ١٢٧٠ ماوەی ٢٠ ساڵ هەیە کە بایی ئەوە ناکا تێیدا وەها بەهێز ببنەوە بتوانن بەربەرەکانی بکەن لە ناو شاردا، بەرانبەر حاجی بەکراغا.

دووەمیان ئەوەیە حاجی بەکراغا چەك و هێزی بەکار نەهێناوە لەو مەنعکردنەدا بەڵکو بەپارەی زۆر و بە شەخسییەتی بێ هاوتای توانیوەتی هەر ملّکێکی لەوانەبێ غەفووری بیکرن ئەو بەنرخی زیادەوە بیکڕێ.

وا پێ دەچێ یەکەم کارێکی گرینگی حەماغا بە ئەستۆیەوە گرتبێ ئەو «میرقەڵاتی» یان «ئاغادەربەندی» بووە. لە ڕووی ناوی ئەو وەزیفەیەوە دەبێ بڵێم بەرێکەوت لێرەدا یەکیان گرتووەتەوە، چونکە شوێنی وەزیفەکە هەم دەربەند بوو هەم کۆنە قەڵاتی پاشای ڕەواندزیشی لێ بوو، ئەگەر ئەو کۆنە قەڵاتە لە نێواندا نەبایە هەر دەمایەوە ناوی «ئاغادەربەند» جێنشینەکەی پێوە هەڵبدرێتەوە قەڵاتیش هەیە بێ دەربەند هەر «میرقەڵات» بەدەستەوە دەدات.

حەماغا لەماوەی ئەو کارەیدا کەتنێکی کرد لێی بوو بە پنووکی ڕەشی سەر جلکی سپی، چونکە ئەو جۆرە درییەی لە تەبیاتدا نەبووە و دووبارەش نەبووەتەوە، بەڵام سپیش نابێتەوە. جارێکیان مێوانی زۆر ڕووی لێ دەنێن ئەویش مەشوور بوو بە مێوان نەواز و شانازیشی پێوە دەکرد، لە تەمەنی گەنجایەتیشدا وەکو هەموو گەنجانی دنیا پتر بەخەمەوە بووە بۆ بێ عەیبی و بێ کەموکەسری. گۆیا کە نان دەهێنن بۆ میوانان،

تا ڕادەی عەیبداری، ناتەواو دەبێ. حەماغا زۆر بەخۆیدا دەشکێتەوە و دەچێتەوە بۆ دیوی ماڵێ کە زڕدایکێکی سەرپەرشتی دەکات. لە ڕق و عەسەبییەتەوە و لە دەمەقاڵێ کە بەدوا ئەو عەسەبییەتەدا دێت زڕداکەکەی دەکوژێت. بەر لە تەواوبوونی، زڕداکەکە پێی دەڵێ، تووکت لێ ناکەم ئەمما ئەوەندەم لە خوا دەوێ کلاوسوور لە دواتەوە نەڕوا. واتە نێرینە لە دواتەوە نەڕوا کە دەکاتەوە ئەوەی کوڕی خۆی بە دوا خۆیەوە نەبینێ. زۆر بە سەیری ئەم سکاڵایە هاتە دی و حەماغا هەرچەند لە کۆتاییی ژیانیدا کوڕێکی بوو، بەڵام لە دوایەوە نەڕۆیی و لە ماڵی خۆیشی بەخێو نەکرا. حیکایەتی ئەم مەسەلەیە دواتر دێت. نالەباریی ئەم ڕووداوە جگە لەوەی خۆی لە خۆیدا ئۆباڵێکی گەورەی پێوەیە لەگەڵ ئەو تەبیاتەی کە حەماغاشی پێوە مەشوور بووە لە باڵ قووڵی و تەحەمول و لێبووردوییی ڕێك ناکەوێ. ڕەنگە ڕاست بێ بگوترێ حەماغا ئەگەر ناچار نەکرابێ زللەی لە نۆکەریش نەداوە چ جایی ئەوەی برینداری بکات نەخوازەڵا بکوژێت. لە زۆر کەسی ئەوتۆم بیستووە کە حەماغای دیتووە دەیگێڕایەوە، قورسترین قسەی حەماغا کە لە توورەییدا بە دەستوپاوەندی خۆی گوتوە ئەوە بووە کە گوتووەتی قسەی لەوجڕ مەکە.

مناسبی جێگەیە کمێك لە ڕووداوێکی دیکەی وەك ئەمە بگێڕمەوە کە پێوەندیی بە ئاکاری حەماغاوە هەیە. لە ساڵی ١٢٨٤ك. کە غەفوورییەکان لەگەڵ عوسمانلی لێیان دەقەومێ و دەبێتە شەڕ و کوشتار و هەڵمەت و هەڵاتن حەماغا ترسی دێتێ خۆی و ژنێکی خۆی یەخسیر ببن. بە ژنەکەی دەڵێ نابێ بکەویتە دەستی هەیتەی حکوومەت دەبێ بتکوژم. ژنە پێی دەڵێتەوە، دەمبینی چۆن خۆم داپێچاوە و ئامادەی شەڕ و خۆ دەربازکردنم جارێ مەمکوژە، هەر کاتێکی زانیت دەسگیر دەبم گەردنت ئازاد بێ سەرم ببڕە. حەماغا قسەکەی دەچێتە دڵەوە و ژنەکە بەسەلامەتی دەمێنێتەوە. هەر لەو هەڵاتنەدا حەماغا بریندار دەکرێ دەسگیر دەبێ، بەڵام ژنەکە خۆ دەرباز دەکات. ئەو ژنە ئاغاژنە عەیشان بووە کە زۆر ژیا و بە پیری قسەی بەسەر حەماغاشدا دەڕۆیشت تا ئەوەی وەها دەبوو وشەی سووکی تێ دەگرت و حەماغا لێی قەبووڵ دەکرد.

ئەم مامڵەت جوداییەی کە حەماغا لە نێوان زڕدایك و خێزانی خۆیدا کردی لە هیچەوە نەبووە. لە لایەکەوە حەماغا کە زڕدایکەکەی کوشت جارێ زۆر شلك و خۆێنگەرم بووە، تا گەیشتە ساڵی ١٢٨٤ نزیکی ١٠-١٢ ساڵ تێپەڕ بووە و زۆر هەڵسوکەوتی زەمانەی لەو ساڵانەدا دیتووە هۆش و گۆشێکی تازەی پێ داوە. لە

لایەکی دیکەشەوە بایی ئەوەی هەستی کەمایەتی و عەیب هاندەر بووبێ ویستی ژنەکەشی بکوژێ، بەڵام وەڵامی ژنەکەی جێی خۆی کردووەتەوە لە قەناعەتیدا چ مەیلی خوێنرێژیشی نەبووە دەرگەی دڵی دابخات بەرانبەر ڕاوێژی ژیرانە.

لەو ساڵەی ١٢٧٥ ڕا کە باپیرم حەماغای ئاغادەربەندی دیت تا ساڵی ١٢٨٤ کە تێیدا بریندار بوو، بەسەردا دەستگیریش بوو، چی ئەوتۆمان لە خەبەراتی بێگومانی حەماغاوە لا نییە دەماودەم یان لە نووسیناندا پێمان گەیشتبێ مەگەر ئەوەی کە بڵێین وادیارە لەو ساڵانەدا برا بچووکێکی بەرچاو و بەبڕشتی غەفوورییان بووە و ناو و شۆرەتێکی سەخاوەت و ئازاییی بەدوا خۆیدا هێناوە کە لە حاڵی حەبسبوونی لە بەغدا ئەو شۆرەتە درێژەکێشانی ڕۆژانی زووتری بووە نەك لە بەندیخانە وەکو بڵقی سەر ئاو لە ناکاو بۆی ڕەخسابێ. خەڵق ناتوانێ بە کۆت و زنجیرەوە لە ژووری حەبسخانە بنیاتی سەخاوەتێکی حاتەمی هەڵبنێ، بگرە ئەگەر کەسێك بەر لە حەبسبوونی یەکجار لە دڵاندا نەبووبێ مەتبەخ و قاوەجاغی لە کۆیەی بەر لە ١٠٠ ساڵەوە بۆ ڕاناگوێزرێتەوە بەغدای سەردەمی عوسمانلییان بەتایبەتی بۆ یەکێکی وەکو حەماغا کە لە خۆ گەورەتری هەبووە لە تایەفەکەی چ باوکی بێت و چ کەسانی دیکەی لە ئامۆزا و هاوتەمەنانی باوکی بێت کە ئەگەر بە عادەتی بۆ حەماغا هاتبانایە کایەوە دەبوو لەبیر خۆیانی ببەنەوە نەك ڕەفتاری ئەوتۆی لەگەڵ بکەن وەك کە لەگەڵ سەرۆکی هەموو تایەفە دەکرێ. ڕاستییەکەی بە تەواتور زانراوە، لەو ساڵانەدا قورساییی سەرۆکایەتیی غەفوورییان لەگەڵ حەماغادا بۆ بەغدا بەڕێ کراوە. خۆ ئەگەر بگوترێ مەحموداغای باوکی ئەو لەنگەرەی گەورەیی و پیاوەتییەی دەمی حەبسبوونی بۆ ڕاگرتووە لەوەدا دوو تێبینی دێتە پێشەوە:

یەکیان ئەوەیە زۆر لەگوماندایە ئەگەر مەحموداغا خۆی حەبس کرابایە بێ ئەوەی شەخسییەتی حەماغا پاڵپشتی بووبایە بیتونیبایە مەتبەخ و قاوەجاغ لە حەبسخانە قوت بکاتەوە بۆ ماوەی ١٥ ساڵ.

دووەمیان ئەوەیە کەوا چەند ساڵێك دوای مردنی مەحموداغاش هەر لە بەندیخانە بووە چ کەمایەتیش نەهاتووەتە بەر سەخاوەتی. مەحموداغا لە هاتوچۆی بەینی کۆیە و کەرکوك و بەغداد بۆ سەراسۆییکردن لە حەماغا گیانی سپارد. وەها دەردەکەوێ حەماغا بە ناسینی چەپ و راستی خۆی هێزی ڕاستینەی تایفەگەری ڕووی لێ ناوە نەك بەدەسدرێژیکردن لە خزمانی بەڵکو بە هۆی لێهاتوویی خۆیەوە.

مەیدانی نماکردنی پیاوەتی و شۆرەتی حەماغا لە پەراوێزی جوغرافیایەکی بەریندا بووە. بە هۆی میرقەڵاتی و ئاغادەربەندیی غەفوورییان لە دەربەندی ڕەمکان بەولای وڵاتی بیتوێن و ڕانیە و مەرگە و پژدەر و دیوی کوردستانی ئێرانیش هەتا مەڵبەندی سەردەشت و لای عێراق بە دەوروپشتی وڵاتی کۆیەدا، چەندی بڵێی، لە کوردستاندا خەڵقەکە حەماغای ناسیوە. لەو هەرێمە پان و بەرینەدا حەماغا چ بەپێی تەبیاتی مەردانەی خۆی بوویێ و چ لەبەر ناچاربوون مەشقی سەخاوەت و بەهاناهاتن و دەسخاوێنی و ئاوەدانکردنەوە و خزمەتگوزاریی کردووە. مەرد هەیە لەبەر تەسکیی مەودای تێدا خولانەوە ڕێی نابێ بایی هەموو مەردایەتییەکەی دەربکەوێ، وەکو کاکڵە گوێز لە قەپێلکەکەدا دەمێنێتەوە. هەرچی حەماغا بوو دەرفەتی گەلێك گەورەی هەبوو بۆ خۆ دەرخستن و شۆرەت پەیداکردن تا ئەوەی دەڵێم ئەو دەرفەتە سەبارەت بە تەبیاتە لە ڕادەبەدەرەکەی ڕووەو جوانمەردییەوەی باری زێدە قورسی دەخستە ئەستۆی خزمەتگوزاری و مێواننەوازی و بەهاناهاتنەوەی لە زۆر باردا سەغڵەتیشی بۆ پەیدا کردووە. هەر چونکە فەرق و جوداییشی لە نێوان مێوانی دوڵەمەند و هەژاردا نەکردووە و خوانی هەموویان وەکو یەکدی بووە، خۆیشی پارووی لە دیوی ماڵەوە بێ مێوان نەخواردووە، خوا هەرچییەکی بە قسمەت کردبێ لە خواردەمەنی ئەوە هاتووە بۆ سەرلەبەری مێوانان. دەشێ بڵێم حەماغا ئەو دەوڵەمەندە نەبووە کە ڕەنگ بێ بە خەیاڵاندا بێت. لە ڕووی ملّکدارییەوە هەرچەند بێ ملّك نەبوو بەڵام هێندەشی نەبوو وەك بەگزادەی جاف بتوانێ بەدرێژاییی ساڵ ڕۆژانە خواردنی مومتاز بەلێشاوکەی مێوانان بدات. ئەگەر هاتبایە خوانی پیاوماقووڵانی لە زۆربەی بۆرەپیاوان جودا کردبایەوە بۆی دەلوا ڕۆژانە بریانی و برمە و پەقلاوە لەسەر سینی بڕازێنێتەوە. کە وەهای نەکردووە و یەك خوانی هەبووە بۆ هەمووان دەماری پیاوەتییەکەی لێرەشدا یارمەتیی داوە کە شەرمی نەهاتووەتەوە لەوەی ڕەشەشێوی وەکو نیسك و ماش لە دیوەخانەکەی هەڵبقوڕێنن خۆیشی لەگەڵیاندا.

حەماغا پارسەنگی ملّکدارییە لەنگەر بەزیوەکەی نەدەچووە تای تەرازووی مەسرەفە قورسەکەیەوە لە ڕێگەیەکی ئابووریی دیکەوە پارسەنگی دەدایەوە. هەتا بڵێی مەڕی بەخێو کردووە و لە پەروەردەکردن و ئاگا لێبوونی خەریك بووە. من لە باوکم بیستووە دەیگوت دە هەزار سەرمەڕی هەبوو، لە غەیری ئەویشم بیستووە کە پتری هەبووە. ئەم مەیلەی بۆ مەڕداری کە شۆرەتی بەستبوو بەقەدەر شۆرەتی سەرخاوەتەکەی، بووە

بنەمای ئەو حیکایەتە بێ درۆیانەی باسی بەخشندەییی حەماغا دەگێڕنەوە لە بەخشینی ڕانەمەڕێك بەفلانەکەسی ولاتی عارەبان یان هەندەران کە کاتی خۆی بە مەڕی حەماغا مێگەلی پێکەوە ناوە. سالانە مەڕ و بەرخێکی کەسروکەترە و شەلوپەل هەبووبێ لە مێگەلەکانی لای خۆی کۆی کردوونەتەوە و دەرمانی کردوون هەتا ساغ بوونەتەوە ئیتر بە شوانێکی تازەی سپاردووە و بۆی بوون بەمێگەلی نوێ. دەگێڕنەوە ئەو ڕۆژەی غەفوورییەکان شەڕێکیان لە دێی خدران دۆڕاندبوو زەرەری قورسیشیان لێ کەوتبوو هەموویشی هەر لە حیسابی حەماغا بوو، حەماغا دوای بیستنی شکست و زەرەرەکە بە عادەتی خۆی خەریك دەبێ دەرمانی چەند مەڕێکی کەترە دەکات. یەکێك خۆی ناگرێ و دەلێ، ئاغا وا دنیا وێران بوو بەسەرماندا تۆ خەریکی مەڕی کلك ڕیخاوێت. ئەویش لەسەرخۆ پێی دەلێتەوە بۆچی ئەم زەرەرەش بچێتەوە سەر زەرەری گەورە؟ مەڕی بەستەزمان چ گوناحی هەیە لە شکستی خدران... بەردەوام دەبێ لە تیمارسازییەکەی...

مەڕداریی حەماغا بە ناچاری دەکێشێتەوە بۆ خەفتیانی ئاو و پاوانی ئاژەل. تۆ کە پووش و پاوانت نەبوو مەڕداریت پێ ناکرێ، تەنانەت ئەگەر بە عینادی لە مالەوەش بە ئەلەف بەخێوی بکەیت هەر مەڕەکانت لێ دەمرن، چونکە وەك کە پێویستی بە ئاو و ئالیك هەیە پێویستی بە گەڕان و بە بەڕۆچکە و هەوای دەشتودەریش هەیە، لەو زەمانانەدا کە حەماغای تێدا دەژیا مەڕ و ئاژەل بە تێکڕایی لە کونی ژوورەوە زاووزێشیان پێ نەدەکرا، خۆ ئەوسا خانەی بەکوندیشنی ئەم ڕۆژگارە نەبوو ولسات و پەڕەول تێیدا بحەسێتەوە و زیادیش بکات. ئنجا بە شێوەیەکی کە پێی دەلێن «آلی» مەڕداری پاوان بەدوا خۆیدا ڕادەکێشێ لەو ڕووەوە بوو بەشی هەرە زۆری پاوانی ڕێزەشاخی هەیبەسولتان هەتا دەگاتە زێی کۆیێ «زێی گچکە» تەرخانی مێگەلەکانی حەماغا و شوانکارەکانی بوون کە لەو مێگەلەی بەخێویان دەکرد شەریکی حەماغا بوون. ئەو شوانکارانە زۆربەیان لە عەشیرەتی مەنگوڕ و «خدرمامە سێنی» بوون کە وابزانم ئەوانیش هەر سەر بە مەنگوڕانن. سالانە گەرمێن و کوێستانیان پێ کردوون، لە زستاندا ئاوایی بۆ خەلقەکە و کۆزێش بۆ مەڕەکان لە چەندین جێگەی بناری شاخی هەیبەسولتان بەدیوی کۆیەدا سازدراوە. لەمانە ئاودەلۆك و سوێرەلە و پێنگاو شوێنی ناسراون. پێنگاو لە نزیك دێی کلێسە بەسەر زێی بچووکەوەیە.

لەو شەراکەتەی کە حەماغا لەگەل شوانی مەنگوڕانی کردووە بەرژەوەندێکی گەورەی

مەڕ بەخێوکردنی ڕەچاو کردووە. هاتوچۆی مەڕی وەها ئەستوور بەرەو کوێستان داخوازی کردووە بەدرێژاییی ڕێگە لە ناو دۆست و ناسیاودا تێ پەڕێ دەنا لە زەحمەت زەحمەتترە هەمووساڵێك سەلامەتیی ئەو زیندەماڵە تەئمین بكرێ، لە كوێستانیش گوزەرانی مەڕ و شوانكارە مەیسەر نابێ ئەگەر شوانكارەكان خۆیان خەڵقی ئەو ناوچەیە نەبن. لە كۆیەوە هەتا دەربەندی ڕەمكان «سەنگەسەر» لە دەسەڵاتی حەماغا و غەفوورییاندا بووە كە هەر خۆی و خزمانیشی ئاغادەربەند بوون. لەوە بەلاوە بەرەو كوێستان شاخە بەرزەكانی ڕیزەی قەندیل دەسەڵاتی غەفوورییان كۆتا دەبێ. خۆ ئەگەر دەسەڵاتیش هەبێ مەڕ بەخێوكردن بەزەبری كوتەك و لوولەی تفەنگ لەو شاخە سەختانەدا كاری عەقڵ نییە، گریمان ساڵێك و دووانیش ئەو كوتەككارییە خۆی سەپاندو مەڕی دامەزراند، ئەدی بۆ ماوەی ١٥ ساڵ و ٢٠ ساڵ لە كۆیەوە ئەو هەموو دەسەڵاتە بەگژ ئەرز و ئاسماندا بهێندرێ؟ لەوەش بترازێ، خۆ بابای مەڕدار بەتەمای كەسابەتە نەك ئیقلیمگیری، بەتەمایە شیر بدۆشێت و ماست و كەرە و پەنیر بفرۆشێت نەك شەڕ ناخێوی و جلیتبازی بكات.

وادیارە لەو ساڵانەی كە غەفووری میر قەڵات و ئاغادەربەند بوون بە نیازی بەرژەوەندبینی و كاردروستایەتی و لە خۆ ئەمین بوون دۆستایەتییان لەگەڵ مەنگوڕان بەستووە كە بەدیوی پژدەردا یەكەم جیرانی بەهێز و بە سامانی وڵاتی ڕانیەن. لە دەربەند بەدیوی ڕۆژهەڵاتدا زۆر نابا دەگەیتە سنووری مەنگوڕان، بە ناو مەنگوڕیشدا دەڕۆیت بۆ ئەو كوێستانانەی كە لە زنجیرەی قەندیلەوە بەرەو باشووری ڕۆژهەڵاتدا ڕیز دەبەستن تەنانەت كە زنجیرەی قەندیل گەیشتە پێچی شاخی گەڵاڵە، «گەڵاڵەی قەندیل جودایە لە هی باڵەكایەتی»، «بەرزترین لووتكەی مەشوورە بە كوڕەش بەرزاییشی ٣١٠٠ مەترە» پێی دەڵێن قەندیلی مەنگوڕان و كوڕەش خۆی لە ماوەی دوو سەعاتە ڕێگایەكەوە بەسەر دێی شەروێت و ئەو مەزرایەی مەنگوڕایەتیدا دەنوڕێ.

وا پێ دەچێ دۆستایەتیی غەفوورییان لەگەڵ مەنگوڕاندا كە لە نووكەوە ڕووەو بەرژەوەند و دەوڵەتپارێزییەوە بووە، سەری كێشابێتەوە بۆ فەلاكەتیی هەرەگەورەی كە دوای قەتلوعامی ١٢٣٧ دووچاریان بووبێ. سەرگوزشتەی ئەم فەلاكەتە بەم جۆرەیە:

لە ١٢٨٤ تەقیەدین پاشای والی بەغدا بەنیازی سەركوتكردن و گرتنی هەمزاغای مەنگوڕ بەهێزێكی گەورەوە مل دەنێ بەرەو كوردستان. ئەوسا ڕێی كونەكۆتر كە لە

دوکانەوە بەرەو بیتوێن تێ دەکا ئەوە نەبوو سپای حکوومەت بە تۆپ و عەرەبانە و جبەخانەیەوە لێیەوە تێ پەڕێت. تەنها ڕێگەیەك بووبێ لە بەغدا و کەرکووکەوە سپای لێوە بڕوا بەرەو بێتوین و پژدەر ڕێگای کۆیە بووە. پاشا دێتە کۆیێ و خێوەت و خەرگا لەو شوێنە هەڵدەدا کە پێی دەڵێن «قەبری فەقێ» جێگایەکە بەسەر ئەو یەکاوەدا دەنۆڕێ کە ڕووباری کۆیە و ئاوی «سوێراوان» تێك دەکەنەوە. ئێستا ئەو یەکاوە پردی ڕێی ڕانیەی بەسەرەوەیە و لەو چەند ساڵانەی بە زیادکردنی شار ئەو یەکاوە و قەبری فەقێش کەوتوونەتە ناو ئاوەدانی. بەهاتنی پاشا بۆ کۆیێ غەفووری ترسیان لێ دەنیشێت و پیاوە بەرچاوەکان لە شار دەردەچن. پاشا بۆ بەڕێدا چوونی تۆپ و عەرەبانەکانی ڕێگەی کاروان کە بەشاخی هەیبەسوڵتاندا دەڕوات پانتر و هەموارتر دەکات و پلەکانی دەتاشێت. خولاسە خواوڕاستان پاشا بۆی دەلوێ هەمزاغا دەسگیر بکات. لە گەڕانەوەدا سەرلەنوێ بە کۆیەدا دێتەوە و بەناوی حەسانەوە وەها ڕادەنوێنێ کەوا چەند ڕۆژێکان لە کۆیێ دەمێنێتەوە. غەفوورییەکان لە گوندی «میر سەید» کە لە نەدیوی کۆیێ بەقەد شاخی هەیبەسوڵتانەوەیە «لەو شوێنەدا ڕیزە شاخەکە ناوی میر سەید و فەقێیانی پێوەیە» خۆیان دادەنووسێنن و گوێگری سرکە و کورکەی حکوومەت دەبن.

تەقیەدین پاشا بە ئاشکرا هیچی وەها ناکات و ناڵێت غەفووری لێی بسڵەمێنەوە بەڵام وەك لە ئاکامدا دەرکەوت لەبنەوە خەریکی پلان بووە. وەها مەشوورە کە ئافرەتێکی بەدعەمەلی کۆیێ و لەبەر بەدایەتی پێی گوتراوە «کەسکەفەندی» خەبەر بەحکومەت دەدات کە غەفوورییەکان لە میرسەید خۆیان حەشار داوە و شەویش هەر لەوێ دەخەون پاشا بە کاردروستاییی تەواوەوە شەوێکیان شەبەیخوونییان بەسەردا دەدات و غافڵگیریان دەکات. لە پێشەوە تا بۆی مومکین بووبێ دەوری گوندەکە ئابلووقە دەدات ئنجا هرووژم بۆ خەڵقەکە دێنێت. لەو شەڕەدا کەوا هەتا بەیانی بەردەوام بووە سمایلاغای برا گەورەی حەماغا دەکوژرێت. حەماغا بۆی ڕێك دەکەوێ قاتڵی براکەی ئەویش هەیتەیەکی «سایل اغا» ناو بووە بکوژێت، بەڵام خۆیشی شمشیرێکی بەر بناگوێ دەکەوێ و پێیەوە ئەسیر دەکرێ ئەو برینە هتا مردنی هەر خووزاوی لێ هات و هەرگیز بنەبڕ نەبوو. ئەغڵەب پیاوە گەورەکانی غەفووری دەرباز دەبن، چونکە شوێنی گوندەکە وەها هەموار نییە بەتەواوی دەوری بگیرێ. دەڵێن مەحموداغای باوکی حەماغا ماوەیەك حەبس دەکرێ و بەرەڵڵا دەکرێ، دەشڵێن

مەحموداغا حەبس نەکراوە.

بەهەمەحاڵ کەس نازانێ ئەگەر حەبس بووبێ چۆن بەردراوە ئەگەر حەبسیش نەبووبێ چۆن خاڵەبەخش کراوە. ڕیوایەتێك هەیە دەڵێ کەریماغای برای مەحموداغا کە دەکا مامی حەماغا، ئەویش لەو شەڕەدا بەدیل گیراوە، بەڵام لەگەڵ هێندێ وردە حیسابی نێوان بەرەبابی حەمەداغا «کە باوکی کەریماغا و مەحموداغایە» ڕێك ناکەوێ. وەها مەشوورە دیوەخانی مەحموداغا کە بۆ حەماغا مایەوە کەریماغای مامی دەستی پێ کرد و بەسەردا مرد ئیتر مەحموداغا تەواوی کرد. مێژووی ئەو دیوەخانەیە لەسەر بەردە مەڕمەڕێکی بان دەرگای ژوورێکی ١٢٧١ك. نووسراوە بەو پێیە کەریماغا دەبێ لە ١٢٧١ کۆچی دواییی کردبێ. ئەم لێکدانەوەیە و مێژووی «١٢٧١»ی بێ فێڵ لەگەڵ قسەیەکی ناو کتێبەکەی «دوو ساڵ لە کوردستان»یش ڕێك دێت کە دەڵێ دوای مردنی حەماغا ئامۆزاکەی ڕەسووڵاغای کەریماغایە پێی داگرت لەسەر ئەوەی کە دیوەخانەکە میراتی ئەوە و دەبێ پێی بدرێتەوە بەنامەی هێندێ کە باوکی ئەو دەستی بە دروستکردنی کردووە و پاش مەرگی ئەو مەحموداغا لێی بووە بە خاوەن. بەهەمەحاڵ کەس لە ڕەسووڵاغای نەسەلماند و دیوەخانە و ماڵەکەی مەحموداغا کە حەماغای تێدا بوو بۆ کاکە زیادی تاقانە مایەوە، لەوەشڕا دابێکی کۆن و بەرژەوەندێکی گرنگی بنەماڵە ڕەچاو کراوە، چونکە ئەگەر دیوەخانەی براگەورە لە دوا مردنی دارەبەش کرا بەسەر میراتگراندا کەس ناتوانێ دوای پەرتبوونی سامانی برا گەورەی مردوو بە کەرتە میراتی خۆی لە نوێ دیوەخانەی سەرلەبەر بنیات بنێ خۆ ئەگەر بە جارێکیان میراتگرێك ئەمەی پێ کرا هەموو جاران کەرتە میرات بەشی مەسرەفی وەها قورس ناکات. لە حاڵ و باری ئەو ڕۆژگارانەدا هەر وەك سەرای حکوومەت ئەو کەسەیە دەبێتە سەرۆکی مەئموران هەتا دەمرێ یان ڕادەگوێزرێ دیوەخانە و پشکی براگەورەیەتی لە میراتی بنەماڵەش دەبووە هی ئەو برا گەورەیەی کە جێی سەرۆکی کۆچکردووی دەگرتەوە، قسەکەشم لێرەدا بۆ ڕوونکردنەوەی وەزعی لێرە بە پێشەوەیە نەك کە مەبەستمە پاتەوپات بڵێم سەرای حکوومەت میراتی قائیمەقام و پارێزگارە.

حەماغا بە بریندار و دیلی دەبردرێ بۆ کەرکوك ئیتر یا لەوێ ١٥ ساڵ حوکم دەدرێ یان دوای گواستنەوە، بۆ بەغدا. وا پێ دەچێ دادگای سپاییی عورفی ئەو حوکمەی دابێ نەك دادگای مەدەنی، چونکە سەرلەبەری ڕووداوەکە لەلایەن والی و

سەرۆك سپاوە سازدراوە و بە کۆتایی گەیشتووە ئیتر لە کۆیەوە قازیی شەرع دەستی بەسەر موحاکەمەی ئەوتۆوە ڕادەگات!

دەماودەم هاتووە، بەینێك حەماغا و هەمزاغای مەنگوڕ لەیەك بەندیخانەی بەغدادا بەسەر دەبەن. یارە هەمزاغاش هەر بە دواگیرانی لەلایەن والی تەقیەدین پاشاوە بردراوە بۆ بەغدا. بیستوومە، ڕاستییەکەی لە خاڵە جنێدم نەقڵ دەکرێ، کە لە ماوەی بە یەکەوەبوونیان لە بەندیخانەی بەغدادا، حەماغا و هەمزاغا لە دەمەقاڵێیەوە دەگەنە شەڕە چەپەڵۆك. خەبەرەکە وەها هاتووە کە حەماغا لە هەمزاغا دەدات، ڕێشی تێ دەچێ وەها بووبێ، چونکە حەماغا لە تەمەندا گەنجتر بووە ڕەنگە بە لەشیش تەنومەنتر بووبێ.

هەمزاغا لەو دەمانەدا کە لە کوردستانی عێراق بەدیل گیرا پێشتر لە دیوی کوردستانی ئێران دەژیا وەك دواتریش چووەوە دیوی ئێران و لە ساڵی [١٢٧٩ – ١٨٨٠ز] هەرا گەورەکەی دژی ئێران نایەوە بە هاریکاریی شێخ عوبێدوڵڵای نەهری. هاتنی بۆ دیوی عێراق هەر لەبەر نانەوەی هەرا بووە دژی شای ئێران، دیارە ئەو هەرا نانەوەیە تەمەنێکی مەیلەو کاملی دەوێت و بە تێشکانیش ناچار بووە پەنا بۆ دیوی عێراق بهێنێ کە بەشێکی ئێلەکەی لێ دەژیا، ئەو پەناهێنانەشی دەبێ بە چاوپۆشیکردنی عوسمانلی بووبێ، سەیریش نییە والی بەغدا پاش چەند ساڵێك لەو پەناهێنانەی هەمزاغا کەوتبێتە سەر خەیاڵی تەنبێکردنی، چونکە زۆر ئاشکرایە هەمزاغایەکی شای ئێرانی سەغڵەت کردبێ ئەو ڕێ بەدییەی پێ ناکرێ کە والی بەغدای لێ ڕازی بێ. بەهەمەحاڵ لێرەدا کارمان بە باسی هەمزاغاوە نییە خوای لێ خوش بێت و تۆڵەی بۆ لە زاڵمانی قاجاری و عوسمانلی بسێنێ. جارێ لە سەرگوزەشتی حەماغا مەبەستمان تەنها زانینی چەندوچۆنی و هەڵسوکەوتی زانراوی ژیانیەتی هەتا ئەو ڕۆژەی بۆ دواین جار سەر دەنێتەوە، مەسەلەی ئازایەتی و سەخاوەت و حەقدۆستی و وەفاکاری و ئەو جۆرە خەسڵەتانەی کەوا بەشێکی ئاشکرای بەر ڕۆژانی بەندییەتی بەغدای دەکەوێ هەڵدەگرین بۆ پاش لێبوونەوە لە گەشتی ژیانی.

حەماغا پازدە ساڵی ڕەبەق، بێ بەخشین و لێکورتکردنەوە لە بەندیخانە بەسەر دەبا برینەکەی هەتا کۆتاییی ژیانی لەگەڵیدا ژیا، بێگومان، لە دەردی بەندیخانەکەی زیاد کردووە ناشزانین حکوومەتی ئەوسا چۆن ڕەفتاریکی لەگەڵ حەبسی بریندار کردووە.

ئایا دکتۆری بۆ هێناوە یان ڕێی داوە لە لایەن پسپۆڕی خوڕسکەوە دەرمان بکرێ یان لێ گەڕاوە برین بەرەهایی کاری خۆی بکا بێ حەکیم و بێ دەرمان، بەڵام لێرەدا ئینساف داوا دەکا وردبینییەك بەکار بهێنین و ڕاگەیاندنێکی لێ وەربگرین. بەتەواتور هاتووە حەماغا لە حەبسخانە نان و خوانی هەمیشەیی هەبووە، لە خزم و کەس و ناسیاوی غەفوورییانیش زانراوە کە خوشکی خۆی، خێزانی ڕەسووڵی کەریماغای ئامۆزای حەماغا، بە درێژایی ساڵانی حەبسبوونی لە بەغدا متبەخچی و چێشت لێنەر و بنەوانی قۆناغی بووە جگە لە چەند دەستوپاوەندی دیکە کە ئەرکی پێداویستی ئەو لوقنتەیەی ناو حەبسخانەیان هەڵگرتووە. ئەو خوشکی حەماغا کە ناوی زبێدخان بوو تا دوای ١٩٣٠یش ژیا و زۆر لە زیندووانی ئەم سەردەمە حیکایەتی ڕۆژانی بەغدایان لێ بیستووە. ئنجا کە مومکین بووبێ بۆ حەماغا بەو جۆرە تاقم و تەداروکەوە لە حەبسخانەدا سەخاوەتی خۆی بەجێ هێنابێ دیارە بە ئاسانی توانیویشیەتی بۆرە حەکیمێك پەیدا بکا بۆ دەرمانی برینەکەی، حکوومەتیش هەروەك ڕێی داوە و پیلاو و شیلانی لە حەبسخانەدا دڵدەرەوەی حەبسەکان بێت ڕێشی داوە بەپێی ئیمکان لە تەندروستیی خۆی بخەفتێ.

قسەیێك لەو زبێدخانە دەگێڕنەوە دەنگدانەوەی جۆرە باوەڕێکی قووڵی کۆنینەیە. گوتبووی لەو ڕۆژەوە کە کاکم «واتە حەماغا» لە میرسەید کاکۆڵیان گرت و بەو کاکۆڵە ملزەمیان کرد و شیرێکیان لێ دا پرچ و کاکۆڵ لە غەفوورییان حەرام بووە. وا بزانم هەر لە ڕووداوێکی وەها بەدیومی ئەو سەردەمانەوە ماوەتەوە کە غەفووری لە جەژنەدا چێشتی برنج لێ نانێن، دەڵێن بەپلاو ساوار جەژنە بەرێ دەکەن.

دوای ١٥ ساڵ بەندیبوون، لە ساڵی ١٢٩٩ك. و لە تەمەنی ٤٥ ساڵەییدا، حەماغا بەرەو کۆیێ هاتەوە لە برایان تەنها حەسەناغا مابوو کە برابچووکی بوو وەك گوتمان مەحموداغای باوکی لە هاتوچۆی سەردانی حەماغا لە کەرکوك نەساغ دەبێت و ئەمری خوا بەجێ دەهێنی، پێشتریش لە ١٢٧١ کەریماغای مامی مردبوو ئیتر بە لێهاتوویی خۆی و بەداب و دەستووری تایەفەگەریش خۆی دەبێتە جێگری باوکی. هەرچەند لە تایەفەی غەفووری پیاوی لەو بە تەمەنتر و لە پلەشدا لەو هەڵکشاوتر هەبوون کە ئامۆزای باوکی بوون، بەڵام لە لایەن سەرۆکایەتیی ڕاستەقینەوە هەموویان سەرۆکایەتیی حەماغایان سەلماندبوو. پێی ناوێ من بڵێم لە خۆوە ئاشکرایە کە حەماغا لە بەندیخانەوە براگەورە بوو.

له ئاست حەوێزییان بیستوومە بە بیستنێك كە گومانی لێ نەكرێ، دوای مەرگی حاجی بەكراغا تێكڕای غەفوورییان بەرامبەر ئەمیناغا «ئەختەر» ئەو ڕێزەیان ڕەچاو دەكرد كە بۆ حاجی بەكراغا ڕەچاو دەكرا. دوای مەرگی ئەمیناغا غەفووری دەریان بڕیبوو ئەگەر كاكەفەندی «كوڕە گەورەی ئەمیناغا» لە شوێنی باوكی دابنیشێ بە چاوی باوكی و باپیری تەماشای ئەویش دەكەن، بەڵام خزمە دەسەڵاتدارەكانی كاكەفەندی ئەم قسەیەیان هەڵنەگرتەوە. لەوە بەلاوە مەسەلەی پێشكەوتن و لەسەرەوە دانیشتن بوو بە كاری ململانێ و كێبەركێ لە نێوان حەوێزی و غەفوورییان، لزوومیش نابینم ئەم مەسەلەیە ورد بكەمەوە هەرچەند باشیشی لێ ئاگادارم خوا لە هەمووان خۆش بێ.

دابڕانی حەماغا بەدوا كارەساتەكەی ١٢٨٤ك. دا لە حاڵ و باری وڵاتی كۆیێ بۆ ماوەی پازدە ساڵ تەرازووی دەسەڵاتی ئەم بەر و ئەو بەری زێی بچووكی بەتێشكانی بەری كۆیێدا لەنگاندبوو. لەو كتێبەی «دوو ساڵ لە كوردستان» كاپتن های نەختێك یارمەتیمان دەدا بۆ چۆنیەتیی ئەو دالەنگانە بێ ئەوەی بیبەستێتەوە بە بەندیبوونی حەماغا هەر ئەوەندە دەڵێ بۆ بەرگریكردن لە دەسدرێژیی هەمەوەندەكان حەماغا دۆستایەتیی لەگەڵ شێخ بزێنییان گرت تا هەمەوەندەكانی پاشگەز كردنەوە، ئەمجار كە ئاغایانی شێخ بزێنی لە پیت و بەرەكەتی دەشتی كۆیە چەشەخۆر بوون، تەمایان لە وڵاتەكە نا و خەریكی خۆ چەسپاندن بوون. ڕاستییەكەی بە خۆ چەسپاندنیش ڕازی نەبوون كەوتنە سەر ڕەوهێنان و تاڵانكردن و ڕێ بە خەڵق گرتن تا گەیشتە حاڵێك جارێكیان لەبن دیواری شاری كۆیێ ڕاووڕووتیان كرد. ئەم كێشمەكێشەی نێوان حەماغا و شێخ بزێنییان دوای دەركردنی هەمەوەندان هەتا دەوروبەری ١٢٣٠ك – ١٩١٢ز. بەردەوام بوو كە پتر لە ٢٥ ساڵ دەگرێتەوە. مێژووی باسكراوی ١٢٣٠ك. لەوەوە دێت كە شكاتی زێدە گرنگ و سەخت و پڕ جورئەتی ڕەسمی لەلایەن حەماغا و دۆستانیەوە دژی شێخ بزێنییەكان پاش مەرگی حاجی مەلا عەبدوڵڵا بووە، واتە پاش ١٩١٠ز. بووە كە دەكەوێتە بەرانبەر ١٢٢٨ك. باسی ئەم شكاتەش نەختێكی دیكە نۆرەی دێت وەی كاشكی كاتی خۆی وەك لە زاری بابمەوە بیست بمنووسیبایەوە. دەسدرێژیی شێخ بزێنییان بە زۆر كەوت لە سەر كۆیە و لەسەر حەماغاش هێشتان هەرا تازە سەرپێكی خۆش دەبوو شەڕێكی كە لە دێی شەوگێر ڕووی دا حەسەناغای برای حەماغا كوژرا دەڵێن تفەنگێكی دوورهاوێژ لە عەولا ناوێكی كە بە ئەسڵ خەڵقی

وڵاتی کۆیێ بووە و ڕۆیشتووە بۆ بەری قەڵاسێوکەی شێخ بزێنی ئەو خوێنە زلەی ڕژاند. ئنجا ئەگەر لە بری کۆنە تۆڵەی خۆی بەگەڵ دوژمنەکانی وڵاتی کۆیێ کەوتبێ یاخود بۆ پاتاڵخۆری ملی لێ ناوە یان بەهەر نیازێکی دیکە بێ، لێرەدا بەدوا دۆزینەوەی ئەنگوستیلەی شرایەوەی کارەمستێنی ناکەوین دابزانین ئەو کابرایە چیی لەدڵدا بووە، خۆی و نیازەکەی بەهەناوی خاك دەسپێرین.

وەها ڕێك دەکەوێ جەمیلاغای حاجی ئەسعەداغا کە زێدە مەسرەفی بەملدا هاتبوو لە دوای مەرگی باوکی، میراتیشی بەسەر چەندین میرا میراتگردا دابەش بووبوو ئیتر پشکی براگەورە بایی مەسرەفی دیوەخانەی نەدەکرد سەرەڕای ئەوەی کە جەمیلاغا خۆی بە تەبیات حەزی لە سەخاوەت و مێواننەوازی دەکرد ئا لەبەر ئەم هۆیانە جەمیلاغا دێیەکی خۆی کە عومدەدێ بوو لە دەشتی کۆیێ و مەشوورە بە «خرابە» فرۆشتییە تۆفیقاغای شێخ بزێنی، حەماغا کە بەم مامڵەتەی زانی بەدوا جەمیلاغایدا نارد و پارەکەی پێ داوە و دێیەکەی بۆ خۆێ هەڵگرتەوە و پارەی تۆفیقاغا بۆ خاوەنی چووەوە. حەماغا خوارزایەکی خۆی لەسەر دێیەکە دانا کە زاواشی بوو لە هەرای شێخ بزێنییان دێی خرابە هەم لەبەر نزیکی لە زێی گچکە کە سنووری نێوان وڵاتی کۆیە و هەرێمی شێخ بزێنییانە و هەم لەبەر چالاکی و ئازایی ساڵحاغای (صالح آغای) خوارزا و زاوای حەماغا دەورێکی گەورەی هەبوو لە بەرگری و لە بەرەو پاشکردنەوەی شێخ بزێنییان، ساڵحاغا کوڕی عەبدوڵڵاغای ئەبا بەکراغای عەبدوڵڵاغای غەفووراغایە. حەماغاش کوڕی مەحموداغای کوڕی حەمەداغای کەریماغای غەفووراغایە و دەگەنەوە یەك، پێویستە لێرەدا پیاوەتی و ئازایەتی و دەوری زێدە بەرچاوی کوێخا محەمەدی پێبازۆك بکەم کە بەدرێژایی ئەو کارەساتانە گەورەترین یاریدەدەر و پاڵپشتی ساڵحاغا بوو. لە شەڕە هەرە کوشندە و بە ئەرکەکان بەشداریی کردووە تەنانەت دەگێڕنەوە جارێکیان شێخ بزێنییەکان هەل لەوەدا وەردەگرن ساڵحاغا بە ئیشێك چووەتە دەرەوەی خرابە، ئیتر هرووژم دێنن بۆ ناو دێیەکە و خەریکی ڕاووڕووت دەبن ساڵحاغا کە بەمە دەزانێ بێ وەستان تەقڵەکوت بۆ ناو ئاگربارانی ئەو دەمەی دێیەکە دەڕوات گوللەیەکیشی بەردەکەوێ کوشندە نابێ بە برینداری ئەم داگیرکەرانە دەردەکات. ئا لەو شەڕەدا کوێخا محەممەدی لەگەڵدا بووە. ساڵحاغا هەتا مرد ڕێز و وەفای بۆ کوێخا محەمەد هەبوو، کوێخا و پیاو ماقووڵی گەورە بەرچاو و خاوەن دیوانی دەشتی کۆیە لە نێو براگەورانی کۆیێ پایە و ڕێزی

تایبەتی بۆ ڕەچاو دەکرا. خۆی و خزمانی لە دێی پێبازۆك کە هی جەلیزادان بوو دادەنیشتن، بەڵام زەویوزاریان لەو بەری ڕووبارێکی کە پێی دەڵێن دووشێوان هەڵکەوتبوو ناوی زەوییەکانیان بە «ئاوەزێ» و «قورە بەرازەی گچکە» دەناسرا تا ئێستاش ئەو بنەماڵەیە هەر لە شوێنی کۆنی خۆیانن کوێخا محەمەد خۆشەویستی باوکم بوو زۆری ڕێز لێ دەنا ئەویش تا بڵێی خاتری باوکمی دەویست چەند ساڵان دوای باوکم ژیا چەند جاری باسی باوکم بە زمانیدا هاتبێ لە کریژنی گریانی داوە من کە بیر دەکەمەوە لە بارێکدا بوو پۆشتە و پەرداغ خاوەن دیواخانە و مەڕ و ماڵێکی زۆر، باشترین وڵاغ لە کەمەندی دابوو. ماینێکی کوێتی قاپڕەشی هەبوو هەتا دەست هەڵێنی کەڵەگەت. لە ڕەسەنایەتی و ئاکاری پەسەندایەتی کەم وەها بووە ماینی وەها هەڵبکەوێ. دەهاتە نزیك زان فەرق نەدەکرا بە ئاوسبوونی، باوەڕ ناکەم لەو دەوروبەرە وڵاغ هەبووبێ تۆزی شکاندبێ کوێخا محەمەد بەدوایی دەستی تەنك بوو، هەناسەی هەڵدەکێشا دەیگوت بەرەکەتی ماڵەکە لەگەڵ ماینە کوێت ڕۆیی.

ساڵحاغا یەکجارەکی لە خرابە نیشتەجێ بوو. حەماغا کەم وەهابووە ملك لە سەرخۆی تاپۆ بکا، بەڵام لەبەر وەزعی تایبەتی ئەو ڕۆژگارە خرابەی بەناوی خۆی تاپۆ کرد، بەڵام داهاتی بۆ ساڵحاغا بوو کە زاواشی بوو. دوای ساڵحاغا عەزیزاغا کە کوڕی گەورەی بوو خوشکی بچووکی کاکە زیادیشی مارە کرد و لە خرابەش بە براگەورە مایەوە، لە تەسویە دێیەکە بە ناوی ئەو خوشکەی کاکە زیاد تۆمار کرا. لێرە بە موناسەبەی ناوی «تاپۆ» پێش دەستی دەکەم و خەبەرێکی دەسخاوێنی حەماغا دەگێڕمەوە:

سمایلاغای مەلا ئەحمەداغای سیمایلاغا باسی دەکرد کە مەئموور تاپۆیەکی کەرکووکی لە زەمانی عوسمانلی حەماغای ڕاگەیاند ئەگەر «٣٢٠» لیرەی بداتێ ٣٢ دێی محاڵی شاڵەبەگیان و بناری کۆسرەت بە دیوی بیتوێندا بەناویەوە تاپۆ دەکات حەماغا گوتبووی ئەمن هەر خدرانم هەیە لەوناوە دەخلم بەسەر ملکی خەڵقەوە نییە. هەر لەو بابەتە ڕووی دا کە مەحموود پاشای جاف جارێکیان سەر لە کۆیێ دەدا بە حەماغا دەڵێ ئەگەر ڕای لەسەر بێ ئەو دەتوانێ چەند جۆگە و بەراوێکی بیتوێن لەسەر هەردووکیان تاپۆ بکرێ، حەماغا ئەمەشی نەسەلماندبوو هەرچەند جۆگەکان ئەمیریش بوون.

هەرا بەو توندی و تیژییە بەردەوام بوو خەڵقی دەشتودەری وڵاتی کۆیێ لەبەر ڕەو

و ڕاووڕووت و خەرمان سووتاندن خەریك بوون قەڵاچۆیان تێ بکەوێ حکوومەتی قەزا و لیوا «سنجاغ» و ویلایەت لە کۆیە و کرکووك و مووسڵ گوێی پێ نەبزووت و خۆی نەخوراند و بەکەسی نەگوت پشتی چاوت برۆیە. لێرەدا قسە لە باوکم دەگێڕمەوە کە بەوردی و بە درێژی باسی ئەو حاڵ و بارەی بە مەجلیس دەگوتەوە وەکو داستانی مێژوو یان ئەفسانە دڵی گوێگری بۆ خۆی دەدزیەوە. باوکم دەیگوت:

کە هەرا درێژەی کێشا و ساڵە و ساڵ لە توندی و تیژی و خەسارەت و خوێنڕێژی و ماڵکاولیی زیاد کرد و حکوومەت لە قەزا هیچ دەنگێکی نەکرد لەگەڵ حەماغادا ڕاوێژم کرد و بڕیارمان دا شکات بگەیەنینە کەرکووك، بەڵکو موتەسەڕیف لەلای خۆیەوە شتێك بکات بەو نیازەی کە هەتا کێشە لەگەڵ حکوومەت بنەبڕ نەکەین واز نەهێنین نوێن و ئەسبابی ڕابواردنی شەو و ڕۆژمان بردە دایەرەی بەرید کە تەلخانەش هەر لەوێ بوو. مودیری تەلەفۆن و بێتەل پیاوێکی زۆر مەرد و موحتەرەم ناوی «نائل افندی» و خەڵقی ئەستەنبۆڵ بوو لەحەد بەدەر دۆستی باوکم بوو بەهۆی ئەدەبدۆستی و خوێندەوارییەوە دڵیشی لەگەڵ میللەتەکە بوو لەو کارە ناڕەوایانەدا کە بە کەرەزەڕی لەگەڵیدا دەکرێ، باوکم گوتی، نائیلەفەندی هێندەی ئێمە بە پەرۆشەوە بوو تا ئەوەی دەری بڕی کە ئەگەر وەزیفەشی لەسەر دابنێ هەر چییەکی لێی داوا بکەین بۆمانی دەکات. ئەو موراجەعەیە ٣-٤ ڕۆژی خایاند لەو ماوەیەدا حەماغا و باوکم هەر یەکە بەتاقمی خۆیەوە شەویش لە تەلخانە دەنووستن. لە سەرەتاوە بە هۆی بێتەل لەگەڵ موتەسەڕیفی کەرکووك خەریکی موراجەعە بوون. دەقی بروسکەکان باوکم بە تورکی ڕێکی دەخست و مەسرەفەکەش لە کیسەی حەماغا دەردەچوو. لەگەڵ کەرکووك خەریکبوونیان بێ سوود بوو، ئەمجار یەخەی والی مووسڵیان گرت و ڕووداوی لەو دەمە بە پێش و موراجەعەی کەرکووکیان تێ گەیاندبوو لە مووسڵیش هیچ پەیدا نەبوو. باوکم گوتی داوام کرد لە نائیل کە دەنگمان بگەیەنێتە وەزیری داخیلییە ئیتر بەرقیەی بەڕێ دەکرد بۆ وەزیر. هەر لە بیرمە باوکم گێڕایەوە کە لە وەڵامدا وەزیر پرسی ئایا هۆی ساردیی نێوان غەفووری و شێخ بزێنی چییە؟ لە وەڵامدا پێم گوتەوە دنیا هەمووی ئاگری تێ بەر بووە تۆ لە ساردایی دەپرسی؟ لەوە بەو لاوە کە ئومێدیان بە داخیلییەش نەمابوو باوکم دوای لێك حاڵیبوون لەگەڵ حەماغا داوا لە نائیل دەکا بەرقیەیان بۆ «مابین- بلاط» بنێرێ نائیلی جوانمەرد بێ دوودڵی گوتبووی تێشدا بچم بۆتانی دەکەم ئیتر لە نووکەوە هەموو زوڵم و دەسدرێژیی داگیرکەر و

کەمتەرخەمیی چەند ساڵەی قەزا و بێباکی و بێپەرۆشی کاربەدەستانی دیکەیان بە تەفسیلاتەوە بۆ سوڵتان کرد بە بەرقییە. باوکم کە نائیل پێوەندی بە مابەینەوە کرد و وەڵامی وەرگرتەوە بە وشەی «مابین» ڕاچڵەکی و لە جێی خۆی ڕاست بووەوە و دانیشتەوە لەوەشدا حەقی بووە، چونکە مەودای نێوان مەئموورێکی بەرق و سوڵتانی عوسمانلی سنوور بەدەرە، ئافەرین بۆ کوڕ کە جورئەتی کردووە دەرگەی لێ بدات.

کە دەنگ گەیشتە سوڵتان باری مەسەلەکە گۆڕا لە پێشەوە دڵی جەماعەت دەداتەوە کە چاوەنۆڕی کردەوە بێ.

باوکم هەر ئەوەندە بوو خەڵق زانی کە والییە و نەقڵ دەبێت و موتەسەریفە عەزل دەکرێت و پیاوی عەسکەرییە چی بەسەر دێت. پەرتان پەرتانێك بەو مەئموورە زلانە دەکرێت عالەم واقی وڕ دەمێنێ. بەفەرمانی سوڵتان هێزێکی زۆر بێ ئامانی سپای دەوڵەت بە فەرماندەی تازەوە چووە سەر شێخ بزێنییان و هەموو سەرۆکەکانی بە پیاوماقووڵ و دەست ڕۆیشتووەوە دەگیرێن ڕاپێچەك دەدرێن بۆ کۆیێ. سەیر لەوەدا بووە گەورەکانیان بە کەلەپچەوە خۆیان بە مێوانی حەماغا لە قەڵەم دابوو تکاشیان لێ کردبوو کە لای دەوڵەت بۆیان بپارێتەوە. باوکم گوتی حەماغا بە ڕاستی خەریك بوو ڕجایان بۆ بکا، هەتا توانیم پەشیمانی بکەمەوە ماندووی کردم. ئەوەشی گوت کە بۆ خاتری گەورەکانیان پتر ماندوو بن و باشتر بە خۆیاندا بشکێنەوە ئەو زابتەی کە بەرپرسی گەیاندنیان بوو بۆ هەولێر ترسم خستە بەر لەوەی بەرێی عادەتی بۆ هەولێریان ببات نەکا دۆست و کەسیان ڕێ بە حەرەسەکانیان بگرن و دەربازیان بکەن وا چاکە بەرێی شەقڵاوەدا بۆ هەولێریان ببات. زابتەکە قسەکەی چووبووە دڵ و بەو شاخ و هەڵەت و پەڵەتەی نێوان کۆیە و شەقڵاوە و هەولێریدا بردن.

نازانم ماوەی حەبسبوونی سەرۆکەکان چەند بوو، بەڵام بەینێك لە بەندیخانەدا مانەوە تۆڵەی زەرەر و زیانیش بایی مومکین لێیان وەرگیرایەوە. لەو تۆڵەیە ٤٠ لیرە بە باوکم دەگات. بە مامی گوتبوو دەبێ لە شتێکی خەرج بکەین بەیادگار بمێنێ. دوو هۆدە و هەیوانێکیان بەو پارەیە لە گەچ و بەرد دروست کردبوو تا ئێستاش لەو بەشە خانووەی بەر مامم کەوت ئەو یادگارە ماوە.

وەها مەشوورە دەڵێن جارێك لە جاران حەماغا بە هاواری تالانکراوانەوە دەڕوات ئاوڕ ناداتەوە بزانێ کێ بە دواوەیەتی. ماوەیەکی زۆر ڕاوی ئەو دوژمنانە دەنێ کاتێك

کە ئاوڕ دەداتەوە دەبینێ تەنها قادراغای برازای خۆی لە دواوەیەتی خەڵقەکەی دیکە هەمووی دادەماڵێ. لەوەوە قادراغای کەوتبووە بەر دڵی و وەهای پێش یەخست بوو بە بەرچاوترینی ئاغاکانی ئەو سەردەمە. قۆناغی قادراغا لە خدران بوو پەرداغتر بوو لە قۆناغی حەماغا لەقەبیشی لەناو خەڵق بوو بە قادر پاشا، بووش بە زاوای حەماغا، بەڵام هەر وەك سمایلاغای باوکی لە ١٢٨٤ك. بە جحێڵی کوژرا خۆیشی بەر لە حەماغا بەجحێڵی مرد. یەکێك لە نیشانەکانی بەرفرەوانیی سینەی حەماغا ئەوە بوو کە زاوای ژنی بەسەر کچەکەی حەماغا هێناوە کچ و هەوێکەی بەیەکەوە لە ماڵی حەماغا ژیاون هەر یەکە ژووری سەربەخۆی هەبووە و بێ جوداییکردن لە نێوانیاندا خزمەتیان کراوەو ڕێزیان لێ نراوە. ئەم ڕاستییەم لە باسی قادراغاوە بە بیردا هاتەوە کە ئەویش هەوێی بەسەر کیژی حەماغا هێناوە و لە ماڵی ئەو هەر دوویان پێکەوە ژیاون. هەوێکە خوشکی دواین خێزانی حەماغا بوو کە کیژی حاجی ئەسعەداغای حەوێزی بوون. دوای قادراغا ئەم هەوێیە شووی کردەوە بە شووبرای کە مەلا ئەحمەداغای سمایلاغا بوو، بەڵام زۆر بە سەیری هەتا ژیا هەر پێی دەگوترا فاتمەخانی قادراغا. دەڵێن سەیرە لە کۆیێ..

حەزم دەکرد بمزانیبایە لە شەڕەکانی ئەو دەورەیە کێ و کێ سیلاحشۆڕی و ئازاییی نواندووە. وەك کە خۆم دەزانم کوێخا محەمەد ئازا بووە، بەڵام ڕاستییەکەی چ ناوێکم بە بیردا نایەت مەسەلەکەش ئەوە ناهێنێ دەستی بۆ لە نووسین هەڵبگرم تا لە باخەبەرانی کۆیێ دەپرسم و وەڵامیان لێ وەردەگرمەوە، چونکە لە ڕواڵەتدا چ کەم و کەسری بەسەر باسی حەماغادا نایەت ئەگەر نەزاندرێ فڵانە کەس لە فیسار شوێندا وەها و وەهای کرد، ئەوەی گرنگە لێرەدا ڕووداوەکان خۆیانن کە پێوەندییان بە حەماغاوە هەیە. بەهەمەحاڵ دوای تەنبێ خواردووبوونی شێخ بزێنییان و کشانەوەیان لە وڵاتی کۆیێ جاری دیکە بە کەڵەزەڕی و ئاشکرایی دەسدرێژییان نەکرد یان نەیانوێرا بیکەن. بەڵام دیسانەوە هەتا چەند ساڵێکیش دوای بڕانەوەی هەراکە کۆیە و شێخ بزێنی لە یەکدی بەتەقیە بوون. بە نموونە مامم دەیگێڕایەوە کە لە دەمی شەڕی یەکەمی جیهانیدا لەگەڵ فەقێکانی هاوتەمەن و هاوخوێندنی خۆی چوون بۆ ئیمتحان لە کەرکووك بابیی پاراستنی خۆی چەك و پیاوی لەگەڵدا بووە و ئەو شەوەی لە قەرەناو «یان دێیەکی دیکە بووە» ڕای دەبوێرن بە ئێشك نووستوون. وەهاش ڕێك دەکەوێ ئاغایەکی گەورەیان بە سیلاح و پیاوەوە دێتە ئەو چایخانەی کە مامم و

فەقێكان كردبوویان بە قۆناغی شەوانەیان، ئاغاكە «وا بزانم تۆفیقاغا بووە» دەمامكی كردووە و نایەوێ باش ئاشكرا بێ یەكێك لە فەقێكان لێی دەپرسێ بۆ وەها دەمامكی كردووە ئایا ددانی دەئێشێ یان لە خەڵقەكە و لە خۆی گوماناوییە. خولاسە بە پرسیار سەری دەكاتە سەرێ هەتا مامم لێی بەدەنگ دێت و بە نوكتە دەڵێ وازی لێ بێنە كردت بەكتكی سەرچنار. ئەو ئاغایە خۆی دانیشتووی گوندێ بووە كە ناوی سەرچنارە مامم   گوتی دەمزانی كام ئاغایە كە نوكتەكەشم تێ گرت تفەنگ لە گۆلمدا بوو، بەڵام ئاغا كە خۆی نەگرت و كەوتە پێكەنین. خولاسە هیچ ئەسەری دوژمنایەتی نواندن و تۆڵە ستاندن لەو ئاغایە بەدەر نادات سبەینێش كە فەقێكان بەڕێ دەكەون كەسیان نەهاتە سەر ڕێگا و سەفەریان لە چوون و هاتندا سەلامەت بوو.

شایانی باسكردنە بڵێم بە درێژاییی ئەو هەرایە بڵباسەكان یاریدەی حەماغایان داوە چ بە پیاو چ بە ماڵ. ڕەنگە هەراكە بەر ئەو ڕۆژگارە كەوتبێ كە حەمەداغای باوكی سواراغا سەرۆك بووە، چونكە جارێ سواراغا لە تەمەنێكی شلكدا بووە. كاكەزیاد خۆی ئەم لایەنەی یاریدەی بڵباسەكانی بۆ گێڕامەوە ئەویش لە خەڵقی دیكەی بیستووە چ خزم چ بێگانە، چونكە وەلادەتی لە ١٩١٤ بووە كە پاش هەراكە دەگرێتەوە. یاریدەی بڵباسەكان بۆ حەمەداغا تەنها تەئویلی دۆستایەتی و وەفاكاری هەڵدەگرێ نەك ئەوەی كە ئاگربڕییان لە خۆیان كردووە گۆیا لە دواڕۆژدا هەرا یەخەی خۆشیان دەگرێ چونكە لە خەیاڵیشدا شێخ بزێنی ناگەنە هەرێمی بڵباسان. خۆ ئەگەر لایەنی بەرژەوەندیی ڕووتیان ڕەچاو بكردایە دەبوو بڵباس دۆستی شێخ بزێنییان بن چونكە غەفوورییەكان لە بیتوێن مومكنیە تەنگەتاوكەری بڵباسان بن. وا پێ دەچێ قەدری حەماغا لا بڵباسەكان پایەیەكی بڵندی هەبووبێ، ئەوەی ڕاستیش بێ من خۆم شایەدی قسەیەكی سواراغام. بەر لە مردنی بە دوو سێ ساڵ لە موناسەبەدا مامم و من مێوانی نیوە ڕۆژەی بووین لە سەرخمە قسە بە هەموو لایەكدا شریتەی هاویشت و كێشایەوە سەر ناكۆكیی سواراغا و غەفوورییەكانی نیشتەجێی هەرێمی بیتوێن و دیوی شاڵەبەگییان كە پتر لەسەر حەوێزاغا حیساب دەكرا، سواراغا بە سوێندەوە گوتی ئەگەر كوڕی حەماغا بە تێلایان لێم ڕاكێشێ و لە ڕووی هەڵگەڕێمەوە خۆم بەپیاو نازانم ئەمما لە چ ئاغای دیكەشم گەورەیی پێ قەبووڵ ناكرێ.. ئەمەی گوت كە لەو دەمەدا هاتوچۆی لەگەڵ كاكەزیادیش نەبوو.

ئێستا قسەمان دەگاتە كوڕە تاقانەكەی حەماغا و چۆنیەتیی هاتنە دنیای. حەماغا

بەر لەو تاقانەیە منداڵی نێرینەی نەبووە. هەرچی بوویەتی کچ بووە وا دیارە مارەکردنی پێنچ ژن دەخلێکی هەبێ وەلای گەڕان بەدوا ئەولادی نێرینەدا، گەلێك کەسی دیکەی ئەم جیهانەش بە نیازی «کوڕ» ژنگۆڕییان کردووە یان چەند ژنێکیان لە نیکاحدا بووە، هەرچی حەماغا بوو هیچیانی تەڵاق نەداوە و بێ حورمەتیی لەگەڵدا نەکردوون.

لە کتێبەکەی «دوو ساڵ لە کوردستان» کابتن های خواوڕاستان باسێکی ئەم لایەنە دەکات کە چۆن مەلایەك خەونی دیتووە... و... های لە شێوەی باوەڕنەکردندا باسەکە دەگێڕێتەوە، بەڵام هەر نەبێ نووسینەکەی کۆنترین سەرچاوەیە بۆ ڕووداوێکی گرنگ لە ژیانی حەماغادا مەوداش لە نێوان ساڵی ١٩١٤ کە کاکەزیادی تێدا هاتە دنیا و ساڵی ١٩١٩ کە های قسەکەی بیستووە هەمووی پێنچ ساڵە بایی ئەوە ناکا دەنگوباسی تێدا کۆن ببێ و ئەفسانەی تێ بکەوێ. ئەو مەلایە بە ڕاستی خەونی دیتووە «یان هەر نەبێ گوتوویەتی خەونم دیتووە» بەدوا خەونەکەشدا حەماغا کوڕی بووە ئیتر من و کابتن های بە خەونی مەلا باوەڕ دەکەین یان نا دەخلی بەسەر ڕووداوەوە نییە.

من مەسەلەی ئەو خەونەم لە باوك و دایکی خۆم بیستووە. لای خەڵقی دیکەش وەك لای کابتن های خەونەکە مەشوور بوو ئیتر هەر تەئویلێکی لێ دەدرێتەوە با بدرێتەوە لێرەدا حاڵ و باری لە دایکبوونی تاقانە کوڕی حەماغا باس دەکەین.

لە کۆیێ دیندارێکی بێ فێڵی بێ مانەند هەبووە ناوی مەلا ئەحمەد بووە لەبەر چاوی زەعیفی پێی گوتراوە ماموٚستا کوٚرە. ئەم دیندارە یەکێك بوو لە دوو دینداران کە شۆرەتی ڕاستی و ئیمانیان بەلای هەموو کۆیەوە لە گومان بەدەر بووە. دیندارەکەی دیکە ماموٚستا مەلاژنە عەنبەر بووە، کە لە دەرەوەی شارەوە بە یەکێکی «خادم السجادة»ی کۆیێ دراوە. مەلاژنە عەنبەر زووتر مرد. لە گەورەییی ئەو ئافرەتە هێندە دەڵێم کە جەنازەکەی بەسەر شانی پیاوماقووڵانی کۆیەوە بردرا بۆ گۆڕستان و حاجی مەلا عەبدوڵڵا کە یەکێك بوو لە وان گوتبووی یەکێك مردووە هەمووان دەهێنێ... مەلا ئەحمەد «ماموٚستا کوٚرە» لە مریدانی بریفکان بووە و بەینێك لەوێ ئاشەوانیی کردووە، کاکە حەمەدی شێخ لە بەعزێ نامەی کە بۆ حاجی مەلا عەبدوڵڵای ناردووە دەنووسێ سەلام لە ئاشەوان دەکەم مەبەستی مەلا ئەحمەدە. باوکم بارەها و جارەها مەجلیسی شەوانەی بە باسی ماموٚستا کوٚرە ڕادەبوارد و عیشقێکی ئەو کوێرەی لە دڵدا بوو هەرگیز کز نەبووەوە. لە نێوان ئەو باسانەی کە ماموٚستا کوٚرەی دەگێڕایەوە ئەوە

بوو کە ڕۆژێکیان پرسیار لە باوکم دەکا ئایا لە ماڵەوە هیچی ئەوتۆی بیستووە وەها ڕابگەیەنێ خێزانێکی حەماغا حەملی هەبێ. دوای پرسین لە دایکم بە مامۆستا کۆرە دەڵێتەوە کە ئایشەخانی کیژی حاجی ئەسعەداغا حامیلەیە. مامۆستا دەڵێ بە حەماغا ڕابگەیەنن خەونم دیتووە کوڕێکی دەبێ ناوی لێ بنێ حەمەزیاد ناشبێ لە ماڵی خۆی بەخێوی بکا، قسەشم زۆر پێیە بەڵام ڕێم نییە دەریان برم.

خوێنەر خۆی چۆنی پێ خۆشە با وەها لەو قسانە ڕامێنێ، بەڵام من بایی تۆسکاڵێك گومانم لە خەون پێشبینییەکەی مامۆستا کۆرە نییە، چونکە هەم ڕاستگۆ و ڕاسترۆ بووە هەم قسەکەشی بە بێ پێچوپەنا و چەرخ و دۆلاب بووە چ مەبەستی دنیاییشی لە پەنا خەونی هەڵبەستراودا نەشاردووەتەوە. مرۆی ڕاستگۆ و ڕاسترۆش خەبەرەکەیان بە ئێمە گەیاندووە کە ئەوانیش مەبەستی دنیاییان لەو حیکایەتە وەرنەپێچاوە. لەمەش بگەڕێین ئەگەر لەگەڵ خۆماندا ڕاست بکەین هەموومان کەم و زۆر دیاردەی خەونی ڕاست و هەستی پێش ڕوودانمان لە خۆماندا بەدی کردووە ئیتر بۆچی گومان لە کابرایەك بکەین کە هەموو کۆیێ لە سەردەمی خۆیدا شایەدی چاکە و ڕاستی و خواناسی و ئیمانداریی بوون. دوای مردنی بە دەیان ساڵ پیاوێکی وەکو باوکم بە گەرمایی عیشقەوە باس و خواسی دەگێڕایەوە. بە زاری خۆی دەیگوت ئەو کتوکوێرە ئەگەر ئاوی چاو و لووتیشی کەوتبایە ناو خۆراکی بەردەمم بێزم لێی نەدەکرد. دەیگوت مامۆستا کوێرە «نحو»ی عەرەبیی نەدەزانی، بەڵام چەندێکی بە ئانقەست عیبارەم بە هەڵە بۆ خوێندبێیتەوە گوتووەتی تێی ناگەم هەتا دەچوومە سەر ڕاستییەکەی ئینجا دەیگوت ئا بابەلێ با مەعناکەت پێ بڵێم. لێی دەگێڕایەوە کە ڕۆژانی غەیری ڕەمەزان بەڕۆژوو دەبوو زۆر جاران لێی دەگەڕام هەتا دەهاتە نزیکی بانگدان، خواردنێکم بۆ ڕادەگرت گورج لێی وەردەگرتم و گوێی نەدەدایە ئەرکی درێژاییی شەو و ڕۆژانی و پارووەکەی دەخوارد و ڕۆژووەکەی لە کیس خۆی دەدا و دەیگوت نەفسەکەم پێی ناخۆشە بیشکێنم بە ڕۆژوو شکاندنەکەم نەفسەکەم دەشکێنمەوە.

باسی مامۆستا کۆرە لێرەدا جێی نابێتەوە، چونکە لە زۆر ڕووەوە دەبێ لێوەی بدوێین و خەریکی لێتۆژینەوەی بین. چی پێوەندیی بە بابەتی نووسینمانەوە بێ ئەوە بوو بە کورتی باسی کرا، حەماغاش هەموو ڕاسپاردەکانی مامۆستای بەجێ هێناوە ناوی کوڕەکەی نا حەمەزیاد و لە لای شوانکارە لە دەرەوەی شار و ماڵی خۆی بەخێو

کرا. دەگێڕنەوە دوای چەند ساڵێك لە وەلادەتی کاکەزیاد حەماغا داوەتێکی تێکڕای خەڵق دەکا لە دێی هەرمۆتە ئەو ڕۆژە کاکەزیاد بە بەرگی شوانکارەییەوە دەهێنن و بە بەرچاوی باوکیدا تێی دەپەڕێنن. وەك دەبینین سکاڵاکەی زڕداکی حەماغا بەر لە مردنی بەو خەنجەرەی حەماغا لێی دا بەتەواوی هاتە جێ و حەماغا کڵاوسووری لە دواوە نەڕۆیی.

ناوی دێی هەرمۆتە لێرەدا داوامان لێ دەکا لە کولانەی باسی حەماغاوە ڕووناکییەکی بخەینە سەر. ئەم دێیە وەك عەنکاوەی هەولێر هی دیانەکانە «دیان– مەسیحی، لە سلێمانی دەڵێن گاور» هەرچەند لە بارستدا یەك بەدەی ئەویش نابێ. لە مێژووی کۆنی بەر لە ۱۳۰۰ ساڵ بەپێی ئەو کتێبەی کە ناوی بە «کتێبی مەلا صمدی» مەرگەیی ڕۆیشتووە هەرمۆتە لەو ڕۆژگارەدا شارێکی وەکو کۆیەی ئەو دەم بگرە گەورەتریش بووە، مسڵمانەکان دوای شکستێکی گەورە لە شەڕی دووەمدا دەیگرن ئەوساش شاری دیانەکان و ناوی گەورەکەی «میطا» بووە هەرمۆتەش لەو دەسنووسەی کە من دیتم بە «ارموطا» ناوی دێت. ئێستاکە و لەسەردەمی حەماغادا دێیەکی بەئاو و بەراو و خاوەن میوە و شیناورد و دەغڵ و دان بوو، باشترین زەیتوونی لێ هەڵدەکەوێ. بەشێکی بەرچاوی برا گەورەکانی پێوەندییان بە غەفووری و شەخسی حەماغاوە هەبووە تەنانەت کۆرە دیان هەتا مرد لە ماڵی حەماغا و کاکەزیاد بە مەحرەم دەناسرا. سێوەی گۆرانیبێژی مەشوور لە هەموو پێویستێکدا گۆرانیی لە دیوەخانی کاکەزیاد و مەلا حەوێزاغادا دەگوت. لە دەمی پیریی سێوەدا کاکەزیاد هێنایە بەغدا و ئەو چەند گۆرانییەی لە ئیزاعە پێ پڕکردەوە. سێوە خۆی خەڵقی هەرمۆتە بوو واش بزانم ناوەکەی لە سڵێوەوە بووەتە سێوە. بە ئیزنی خوێنەر و بە ڕەزامەندی یەکێك لە گۆرانییەکانی باس دەکەم ئەویش گۆرانیی «سەحەر».

لە پیرە ژنەکانی کە ئاشناییان لە گەڵ ماڵی ئێمەدا هەبوو بیستوومانە کچە جوولەکەیەکی کۆیی ناوی «سەحەر» و زۆریش جوان بووە. کوڕێکی حاجی مەلائەسعەدی جەلیزادەش کە لەگەڵ مەلا ئەحمەددا بەزگێك «جمرانە» دەبن و ناوی «محمد بهاءالدین» بووە گەنجێکی زۆر لاو چاك و دەنگخۆش بووە. بە عادەت ئافرەتان دەچوونە جلك شووشتن بۆ ڕووبار و ڕێگەیان بە بەر مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد دابووە، محەمەد بەهاء شەیدای ئەو سەحەرە بووە لەو دەمانەدا کە سەحەر بۆ ئیشی

خـۆی هـاتـووەتـە سەر ڕووبـار، کـاکـە بـەهـا دەوری دەرسەکـانـی وەهـا بـە گـەرمـی کـردووەتـەوە و دەنـگـی لـێ هـەڵـبـڕیـوە خـەڵـقـی گـەڕەك هـاتـوون بـۆ گـوێ لێگرتنی. دەنگدانەوەیەکی دەرس و دەوری فەقێیان لە ناو گۆرانییەکەدا هەیە هی ئەو عیشقەیە. کاکە بەها بە گەنجی جوانەمەرگ بووە. ئەم گۆرانییە یادگاری عیشقێکی بێئاکامە. بەلای کەمەوە ١٣٥ ساڵێك بەسەر ئەم ڕووداوەدا تێپەڕیوە، چونکە بەها لە دەوری ١٢٥٣ك. هاتووەتە دنیا لە ١٢٧٠ فەقێیەتی کردووە و ئەو دەور و دەرسە بووەتە بنیچەی گۆرانییەکە.

کەمایەتیی ئاینیی دیان و جووی کۆیێ لە کۆنی کۆنەوە بە تەبایی لەگەڵ مسڵمانی کۆیە و ئەو ناوە هاتوونەتە خوارێ. نەبیستراوە بە جۆرێکی ئەوتۆ ناوی گەلەکۆییی پـێوە بـێ لـە لایـەن مسڵـمـانـانـەوە دەسدرێژییـان لـێ کرابـێ. ڕەنگـە بـەهـۆی تـەقـیـەی جوداوازیی دینەوە بێگاریان کەمتر پێ کرابێ لە مسڵمانان هەروەك لە عەسکەری و خزمەتی ئاڵادا ئەرکەکە کەوتووەتە سەر شانی مسڵمانان. لە دەمی ئاژاوەدا کە بە عادەت تێکەڵ پێکەڵی دەبێت و سنوور دەبەزێنن ئەو کەمایەتییە ئاینییانە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە پارێزراون. لە کۆیێ دەسەڵاتی دنیایی بە زۆری لە دەست غەفووری و حەوێزییاندا بوو، لە سەردەمی حەماغادا ئەو دەسەڵاتە پتر بۆ ئەوە دەچووەوە دوای ئەو کە جـەمـیلاغـا بـوو بـە قـائیمـمـەقـام پشکی حـەوێزیـیـان لـە دەسترۆیشتن زیـادی کرد هەروەك لە دوای حاجی بەکرئاغا غەفووری برەویان ستاند. جگە لەم دوو بنەماڵەیە مرۆی دیکەش هەبوون بتوانن چ بە خاترانە چ بە مەرکەزی تایبەتی خۆیان بێت پەنای ئەو لە خۆ ترساوانە بدەن، بەڵام لێرەدا قسە لە حەماغایە کە پیاوی دنیایی و ئاغا بوو، بۆیە تەنها لە تای تەرازوودا هەر ناوی حەوێزییانم هێنا. خولاسە دیان و جوو بە ئاشکرا دەسدرێژییان لێ نەکراوە مەگەر چۆناوچۆنی بووبێ. پیاوماقووڵ و قەشە و ماڵەکانیشیان لە هاتوباتی ڕەسمییات و جەژنەدا بارتەقای ماقووڵەکانی مسڵمانان بەخێر دەهێندران و ڕێزیان لێ دەندرا. من بە چاوی خۆم دەمدیت لە دیوەخانەی باوکم هەمیشە قەشە و مالم لە باری هەرە سەرەوە جێگەیان ڕەچاو دەکرا. ئنجا هیچ سەیر و سەمەرە لەوەدا نییە کە جوولەکە و دیان حەسانەوەیەکیان لە سێبەری حەماغادا دیتبێ، چونکە حەماغا دوژمنی خۆشی پەنا داوە کە ڕووی لێ نابێ یا خود کۆرە دیان کە مەحرەم و تا ڕادەیەك مەسرەفچیی ماڵی حەماغا بووبێ.

شەڕی یەکەمی جیهانی لە ١٩١٤ز. دەستی پێ کرد و حکوومەتی عوسمانی بەپێی

مەیلی قسە ڕۆیشتووەکان حیزبی «اتحاد و ترقی» دوای کەمێك لە هەڵگیرسانی، بە دۆستایەتی ئەڵمانەکان خۆیان و دانیشتووانی قەڵەمڕەوی تورکانیان تێوەگلاند. عێراقی خۆمان لە جەنگی دووەم هەرچەند لەگەڵ بریتانیادا هاوپەیمان بوو دووچاری ئەو نەگبەتییە نەهات کە لە شەڕی یەکەم بەشێوەی بەردەست لەگەڵ تورکەکان دووچار بوو. دەسدرێژیکردن و ڕاووڕووت و بێ قانوونیش کە لە شەڕی یەکەمدا حکوومەت لەگەڵ میللەتی دەکرد دە ئەوەندە لە ئەرك و ئازاری خەڵقی زیاد دەکرد. لە سالانی ئەو شەڕەدا کەس نەما بەقەدەر حاڵ دووچاری سەغڵەتی و نارەحەتی و ناگزووری نەیەت. حەماغاش وەك خەڵقەکە بەشداری ئەو حاڵ و بارە بووە. بەڵێ ڕاستە پیاوی دەوڵەمەند تاقەتی خۆڕاگرتن و بەرگریی پترە لە پیاوی لات و هەژار بەلام لێرەدا چەند خاڵێك لە شێوەی تێبینی سەرنج ڕادەکێشن:

١- چ کەسێك لە سەرلەبەری کوردستان بەرپرس نەبوو لەو بەلایەی کە تەلعەت و ئەنوەر و جەمال بەسەر خەڵقیاندا هێنا ئنجا ئەگەر یەکێك حاڵ و وەزعێکی خۆڕاگرتنی هەبێ بە گوناهبار ناژمێردرێ لە ئاست ئەو هەزارانەی لە فەلاکەتی شەڕدا ڕزانەوە. بەلایەکی ناگەهانە و بەمل خەڵقوڵلادا هاتووە و هەمووی تێیدا بریندار و خەفەتبار و تازیەدارە، کوردستانی عێراق بە هەموو مسیبەتێکەوە کە دووچاری بوو یەکجار بەختیارتر بوو لە کوردستانی ئێران کە ڕەوی لەشکری قەیسەری ڕووس هەموو ئەو شوێنانەی تێدا کاول کرد کە بەر لێشاوەکەی کەوت. ڕووت و برسی و پەنابەرەکانی کوردستان و ئازەربایجانی ئێران کە ڕوویان بۆ دیوی عێراق هێنا یەکێك بوو لە هۆی قات و قڕی ساڵی ١٩١٧ کە دانیشتووانی کوردستانی عێراقی وەك گەلای پایز هەڵوەراند.

٢- سەرلەبەری خەڵق بە گەورە و گچکەوە هەڵگری ئەرکی شەڕ بوون تەنانەت خاوەن دەسەلاتەکان زۆریان بە مەسرەفی خۆیان دەچوونە مەیدانی شەڕ لە پێناو عەقیدە دەبوونە غەزاچی، یەکێکی وەکو حاجی سەید گوڵی شێخ قادری سندولانی پژدەر «مامی دایکم» بە دڵ بەرەو پیری شەهیدبوونەوە چوو بۆ کوردستانی ئێران و لە ١٩١٦دا بە گەنجی کوژرا. چەندین پیاوماقووڵ و دەوڵەمەندی دیکەی وەك ئەو کوژران و تەرمیشیان نەدۆزرایەوە. مەزنە پیاوی وەکو شێخ مەحموودی حەفید و سەیدەحمەدی خانەقا بەشداری شەڕەکانی باشووری عێراق بوون تەنانەت سەیدەحمەد لە شەڕی «وا بزانم» شعیبە بریندار بوو بە جۆرێك دوای بڕانەوەی شەڕ

و نەفیکردنی لەلایەن ئینگلیزەکانەوە برینی چاك نەبووبووەوە. خولاسە نە بەفەقیری و دەوڵەمەندی خەتای فلان و فیساری دەستنیشان کراو بوو نە شەڕیش بە ئارەزووی کوردی قوربەسەر بوو. حەماغای کۆیێ بەپێی پایەی دەسەڵاتی خۆی و سەخاوەت و مەردایەتییەکی پێوەی مەشوور بوو هەم لە حکومەتەوە پتر لە خەڵقی دیکە دەبووە جێی تەکلیف، هەم لەلایەن میللەتەوە بەنوا و پەنای بێ نەوایان سەیر دەکرا. لە باوکم بیست گێڕایەوە جارێکیان لە دەمی حەربدا قائیممەقام براگەورەکانی بانگ کردە لای خۆی و دەیەویست پیتاك لەو خەڵقە وەرگرێ، وا دیارە ویستبووی سامی خۆی بەسەریاندا ڕابکێشی لە وتووێژدا بە توندی لە حەماغای ڕاخوڕیبوو، باوکم گوتی حەماغا لە جێگەی خۆیەوە نەختێك سینگی هەڵکێشا و دەستی ڕاستەی گەیاندە دەسکی خەنجەرەکەی و ڕووی لە قائیمەقام کرد و پێی گوت، جەزا دەستێنی یان پیتاك وەردەگری کەیفی خۆتە ئەمما قسەی زیاد مەکە دەنا بە قەبری مەحمووداغا بەو تەختەوە دەدرووم. ئیتر قائیمەقام فش بووەوە.

٣- کە دەسەڵات نەبوو لە ڕەتکردنەوەی بەڵای گەورەی وەکو شەڕی چوار ساڵەی ١٩١٤-١٩١٨ دەمێنێتەوە کردار و ڕەفتار مرۆی پێ تاقی بکرێتەوە. بایی ئەوەی لە کردەوەدا مرۆ بە ئینساف و مروەت و خزمەت و پەنادان و قوتارکردن بووبێ بە پیاو و شەرەفەدار دەژمێردرێ.

وڵاتی کۆیە لە چاو وڵاتی هەولێر و کەرکووك و سلێمانی خاکێکی زۆر بێ بڕشت و بێ پیتی هەیە، بەشێکی زۆری بریتییە لە بەرد و شاخ و زوورگ و سوورك کە گیاش ناهێنێ. بەستی شەڵغەش کە لە دێگەڵەوە دەست پێ دەکات و پێبەپێ بەرەو زێی گچکە پان دەبێتەوە و بەستی ڕەق و هەڵەتی وشك و زیخماڵ بەدوا یەکدا پێکەوە دەنێ، وڵاتەکەی کەرت کردووە و تەنگی بەحاڵ و باری فەلاحەت و مەڕداری و شینایی هەڵچنیوە. لە کۆنینانمان بیستووە ئەحمەد پاشای بابان خەفەتی لە شەڵغە خواردووە و گوتووەتی ئای شەڵغە چەندەت دنیا لە کیس داوم. لە مەقالێکی د. مەحموود ئەمین کە لە ئینگلیزییەوە بۆ عەرەبیی وەرگێڕاوە لە ژمارەیەکی گۆڤاری سۆمەردا بڵاوی کردووەتەوە قسە لە خاوەنەکەی دەگێڕێتەوە و دەڵێ: سەرجۆنی ئاشووری لە حەملەیەکی «وابزانم هەشتەمە» کە سپاکەی بۆ بەری کەرکووك پەڕاندەوە و لە وێوە ڕووەو ڕۆژهەڵات بۆ کوردستانی ئێران چوو لە ترسی هەڵەت و پەڵەتی شەڵغە بووە کە

ڕێ نادا عەرەبانەی تێڕا بڕوا «من لە بۆچوونەکانی خاوەن گوتار و لە هەندێ شوێنی وەرگێڕ ڕازی نیم لێرەدا مەبەستم بێ فەڕی و بێ کەڵکیی شەڵغەیە». خولاسە وڵاتی کۆیێ لە ئەرز و ئاو تا بڵێی هەژارە تەنانەت بە نوکتەوە گوتوومە چاك بوو وڵاتەکەمان ئاوی کەمە دەنا لەبەر بێ ئەرزی هەمووی خەسار دەبوو. گوزەرانی کۆیێ لە بنەڕەتەوە بەند بووە بە تیجارەتی ترانزیت و مامڵەتی لەگەڵ دراوسێکانی کە کێشاوەتیەوە بۆ پەیدابوونی وردە سەنعەتی پێویست بۆ ژیانی ئەو سەردەمانە وەکو چنین و چەخماخسازی و زیندروەتی و ئاشنانەوە و دەباغچییەتی... و ...و... کە کۆیە و هەرێمێکی پان و بەرین بگرە لەبەری کەرکووکەوە هەتا سەردەشت و دیوی ئێرانی بەو ئاتاجانە تەیار کردووە و تیجارەت و خوێندن و مزگەوت و دیوەخانە و خانەقا و تەکیەی بەدوا خۆیدا هێناوە. کە شەڕ دەستی پێ کرد ئەو بازاڕە لە خۆوە کز بووەوە چونکە ڕێی ترانزیت وشکاییی هات، بە درێژکێشانەوەی شەڕ و هاتنی لافاوی پەنابەران لە ئێرانەوەش هەم بەرهەمی کشتوکاڵ کەم بووەوە لەبەر نەمانی جووتیار و سەپان هەم قاتوقڕی و گرانیش بەسەر داهات لەبەر ئەو لافاوە برسییە و لەبەر زوڵم و زۆر و ڕووتاندنەوەی بێ ئینسافانەی فەرمانبەرانی عوسمانلی. کۆیەی پاش گرانی وەزعی گەیشتە پلەیەکی وەها نزم کە هەندێ جار نوێژی جومعەی لێ نەدەکرا چونکە ٤٠ پیاو لە دانیشتووانی شار پەیدا نەبوون ژمارەی پێویستی ئەو نوێژە بەپێی داخوازی شەرع پێك بهێنن.

حەماغا و غەیری حەماغاش لەو بارە تەنگەتاو و نالەبارەدا ئاکار و هیمەت و پیاوەتییان تاقی کراوەتەوە و بە گەزوگرێی کوردانەش پێوراون نەك بە پەڕگار و کۆنیای نەزەرییان کە تەمایان نییە چەندوچۆنی ڕەفتار و کرداری تاکان بەهەند هەڵگرێ، ئێمەش لە باسی تاکدا چ ڕێمان لە پێشدا نییە ئەوە نەبێ کە گرتوومانەتە بەر، خۆ ناتوانین لە تێکڕای جیهانی ئادەمیزادەوە عەیارەیەکی بەرین بەقەدەر ڕووی زەمین ساز دەین و وەکو سەرقاپ بەسەر هەموو خەڵقی دابهێنین تا بزانین کێ و کێ تێیدا بە پیاوچاك دەردەچن جا ئەگەر بگوترێ چاکە و خراپەی فلان و فلان شتێك نییە کار بکاتە سەر چارەنووسی ئادەمیزاد بەوەشدا چاکەی مەردان بسڕینەوە یان بێ بایەخ بکرێن لە دوو نوختەوە بەلای کەمەوە بەرپەرچی ئەو تێوەریخە دەدرێتەوە:

نوختەی یەکەم ئەوەیە کە چاکەی تاك ئەگەر ژمارەیان زۆر بوو لەوانەیە چارەنووس بگۆڕێ، خۆ چارەنووس شتێکی مەوهووم و تریفەیی نییە بە

ئایەتەلکورسیی نەزەرییان نەبێ دەسگیر نەکرێ. تۆ بێنە بە خەیاڵ لە دووسەد ساڵ بە پێشەوە ژمارەی چاکان بکە بە دە ئەوەندەی هی بەدان بێگومان کۆمەڵگەیەکی وەها بەختیار پێك دەهێنیت بە شۆڕش پێك نایەت. سویسرا شۆڕشی نەکردووە و لەوپەڕی کامەرانیدایە جێی وەهاش هەیە شۆڕش بەدواشۆڕشی تێدا هەڵستاوە و زۆریش تەنگەتاو و ناڕاحەتە. بەهەمەحاڵ چاکە ئەگەر چارەنووسی گەلانیش نەگۆڕێ چارەنووسی ئەو کەسە دەگۆڕێ کە چاکەکەی لەگەڵدا دەکرێ. بە نموونە دەڵێم ئەگەر جەنابت خەریکی خنکان بووی لە ئاوێکی خوڕدا و خێرەومەندێك بێ ئەوەی گوێ بداتە چارەنووسی تێکڕای ئادەمیزاد ڕەحمی پێ کردیت خۆی خستە مەترسی خنکانەوە تا ڕزگاری کردیت ئایا هیچ کارێکی شۆڕشگێڕانە و ئادەمدۆستانە و چاکەخوازی تێکڕای ئادەمزاد پێی دەکرا هێندەی مەردایەتیی ئەو تاکە بە هانەی چارەنووست بێت؟مەردایەتی و سەخاوەتی حەماغا و غەیری ئەو لە کۆیە و لە جێی دیکەشدا بەو نیگایە سەیری دەکرێ. نوختەی دووەم ئەوەیە کە بێین و چاکەی تاك یان چاکە لەگەڵ تاکدا بە بەهانەی تەئسیر نەکردنی لە چارەنووسی گەلان بێ بایەخ بکەین دەبێ یەکسەر بشسەلمێنین کە خراپەی تاك یان خراپەکردن لە گەڵ تاکدا بێ بایەخ بێ، چونکە تەئسیر لە چارەنووسی ناکات بەو پێیە چاکە و خراپە دەچنە دەستەیەکی تەرازووەوە کە ئیتر لزووم نامێنێ دزان لە جەردە و خوێنمژ و دەرەبەگ و باخەڵبڕ و سووتخۆر و... و... بکرۆژین خۆ تەئسیر لە چارەنووس و لە ڕەوتی چەرخی عەرەبانەی مێژوو ناکەن!!

ئەمانە دەڵێم بەرانبەر زۆر گوتە و نووسینی قەڵب و بێکەڵك و بێتام و شامی خوێنگەرمی دوور و نزیك کە لەسەری زمانەوە گاڵتە بە هەموو مەردایەتی و لە خۆبووردوویی و غەیرویستیی تاکان دەکات تا ئەوەی شەرمی نەکردووە و پاتەوپات گوتووەتی یان نووسیوەتی هەژار تێرکردن خیانەتە بەرانبەر چینی چەوساوە، چونکە ڕق و بوغزی برسییان بەرانبەر چەوسێنەرەوە کز دەکاتەوە قەتیش بە خۆی نەگوتووە، ئەرێ یا فاین خۆ هەزاران و ملیۆنان لە برسی و هەژار بەقاتوقڕی مردن و تووڕەش نەبوون ئیتر بۆ دەبێ کەیفم بە مردنی هەژار بێ یان ڕقم لە چاکەی تاك هەڵبستێ؟

بەهەمەحاڵ چ لەکۆیێ و چ لە شوێنی دیکە بووبێ خەڵقەکە بەتەنگانەی شەڕی یەکەم و گرانییەکەی ۱۹۱۷دا تێ پەڕین، ئەوەی کوژرا کوژرا، ئەوەی لە برسان مرد مرد، خواپێداوەکانیش تێیاندا هەبوو هەلی وەرگرت و خۆی بەناچاریی خەڵق

دەوڵەمەند کرد تێشیاندا هەبوو پارووی لە زاری خۆی گێڕایەوە بۆ برسی و هەژار و بێدەرەتانان منیش و هی وەك منیش کە دەستمان لە هۆشی کوردانەی خۆمان گیرکردووە بەهۆشی ناو کتێبانی نادەین لەو پەڕی سافیلکەییمانەوە هەزار ڕەحمەت و ئافەرین دەنێرین بۆ گیانی ئەو خێرەومەندانەی ڕەحمیان بە لێقەوماو کردووە و چ لە خواترسانەوە بووبێ و چ لە نیهادی پاکی خۆیانەوە بووبێ باخەڵیان بۆ خزمەتی لێقەوماو بەتاڵ کردووە دەشیانتوانی وەکو تەماعکاری دیکە جەمە نانێك بە لیرەیەك بفرۆشن.

ساڵانی جەنگ و گرانی بەڵایەکی ناگەهان بوو بەسەر کوردستاندا هات و فرزەی هەزاران هەزاری لە هەژار و لە نیمچە دەوڵەمەندیش بڕی. لە ماوەی جەنگدا لێپرسینەوە و بەسەرگرتنەوەی کاری بەد و زوڵم و زۆری فەرمانبەری حکوومەت هەڵستابوو، دەستبڕینی خەڵقی و باغەڵی خۆ پڕکردن لەلایەن ئەو مووچەخۆرانەوە بووبووە دەستوور تا ئەوەی کاریان گەیاندە ڕادەیەك لە شوێنێکی وەکو کۆیە بە بەرتیل بێگوناح لە جیاتی تاوانبار بەپەتەوە کراوە. کابرای تاوانبار بەرتیلی داوە لە بەندیخانە بەدزیەوە بەرەڵڵا کراوە لە شوێنی ئەو بابایەکی بێکەسیان لە ماڵی خۆی بەشەو دەرهێناوە و بەناوی ئەو تاوانبارە بەرهەڵدراوە خنکێنراوە. تەنها تێبینییەکی ئەو بێ ئینسافانە لەو مامڵەتەدا کردبێتیان ئەوە بووە کە هاوناوێکی تاوانبارەکەیان بەپەتەوە کردووە وەك ئەوەی کە لە شوێنی بارام بارامێکیان هەڵواسیوە نەك ڕەحمان. لێرەدا پێویستە دوو نوختە ڕوون بکەمەوە. یەکیان ئەوەیە کە مەرج نییە تاوانبار و حوکمدراوەکە لە ڕاستیدا خراپکار بووبێ ڕەنگە لە عەسکەری هەڵاتوو بێ یان لە بێگار و پیتاکدان درێغیی کردبێ. نوختەی دیکە ئەوەیە کە حوکمدراوەکە لە ژووری حەبسخانەوە ڕەنگە نەشیزانیبێ جەللادەکان کێی بە قوربان دەکەن هەروەك ڕێی تێ دەچێ هەندێك لەوانە لە پەلەی ڕوح قوربانییەکەشی دەستنیشان کردبێ، خولاسە بازاڕی شێواو هەموو مامڵەتێکی تێدا دەکرێ.

ئێمە نازانین تاك تاکی ئەو خەڵقە لەوانەی دەسەڵات و سامانیان هەبوو لە ساڵانی جەنگدا چۆناوچۆن ڕەفتاریان کردووە. گریمان بەدایەتیی هەندێکیشمان زانی، لە باسکردنەوەی نامەردییان کەس سوودمەند نابێ، کەس و خزمیشیان بێ لزووم لە خۆمان دەتۆرێنین. پیاوێکی وەکو حەماغا کە بەر لە جەنگ ناوی چاکە و سەخاوەت و مەردایەتیی بڵاو بووبووەوە لە جەنگ و گرانیشدا ئەو ناوەی بەردەوام و لە

زیادکرنیشدا بوو، چونکه سەخاوەت و بەهانا هاتنی خەڵق لە ڕۆژانی تەنگانەدا پتر مایەی منەتباریی خەڵقە و باشتر جوانمەرد بە ئیسپات دەگەیەنێ. ڕاستییەکەی شۆرەتی سەخاوەتی حەماغا گەیشتە ڕادەیەك بەسەریشیەوە نراوە و حیکایەتی وەهای بۆ هەڵبەستراوە لە بنەڕەتدا ڕووی نەداوە بەڵام چ گلەیی لەوە ناکرێ بەوەدا خەڵق لە خۆوە پتر بە چاکەیدا هەڵبلێن بەپێچەوانەوە ئەمیش شایەدییەکە بۆ زێدە سەخاوەتی حەماغا بەڵام نابێ لە بیر بکەین کەوا لەگەڵ ئەوەی بەخشندەییی حەماغا بوو بە دروشمی هەموو ناووشۆرەتی تا ئەوەی کە دەبینین کەسی دیکەی دەوروبەری کۆیێ لە تەك ئەودا ناوی نایەت بێ گومان کەسانی دیکەش هەبوون هەریەکە بەش بە حاڵی خۆی چی لە دەستی هاتبێ بە چاکە و ناندان درێغی نەکردووە. دەمبیست لە حاجی و توجارانیش هەبوون فەقیر نەواز بوون بەداخەوە ناویانم لە بیرنەماوە خاوەن قۆناغی هەبوون بە درێژاییی گرانی قۆناغیان ئاوەدان بوو ئەگەرچی چەورایی و شیرنایی پێش گرانییان کەم بووبووەوە هەر دەشبوو کەم بێتەوە، وەکو جەمیل ئاغا کە سامانێکی ئەوتۆشی نەبوو بەمشە لێی سەرف بکرێ، بەڵکو لە زۆر باردا تووشی دەستکورتی بووە پەنچەرەی ژووری ماڵەوەی دەرهێناوە و فرۆشتووەتی بۆ مەسرەف ئنجا ئەگەر لە گرانیدا ئاهی لە جەرگی گەڕابێ بێگومان پشکێکی بە زیادەوەی لێ داوەتەوە مێوان و هەژاران. پیاوێکی وەکو باوکم هەتا گرانی بەسەر چووبوو هەموو ئێوارەیەك یەك مەنجەڵی گەورەی ساوار کوڵاندن لە ڕەشەشێو بردراوەتە بەر دەرگەی ماڵەوەی و چەند هەژاری هاتبێ یەك ئەسکوێی گەورە ڕەشەشێو و یەك نانی دراوەتێ کە ئەمەشی کردووە خۆی بە دوایی لەبەر تەکلیفاتی حکومەت سەغڵەت بووە تەنانەت جاری هەرە دوایین کە قائیممەقامی تورك ڕوو لە خەڵقەکە دەنێ بۆ پیتاك باوکم هیچی ئەوتۆی شك نەبردووە بیکاتە زمانبڕی حکومەت بە مامم دەڵێ چارەیەکی ئەو ئیشکالە بکات ئەویش لەگەڵ مەئموورەکانی عەنباری حکوومەت ڕێك دەکەوێ بە بەرتیل چەند پریسکەیەکی پۆلکە و گاگۆزیان تەسلیم دەکات ئەوانیش لە قەپانیان دەدەن و بە گەنم و جۆیان دەخوێننەوە و لە جیاتی «٢» کیلۆ هەر جارە کە قەپانەکە دەخوێننەوە دەڵێن ٣٠ کیلۆ ٢٥ کیلۆ و فڕێ دەدرێتە عەنباری گەورە کە تاکە یەك دانەی بە حکومەت ناگات و هەمووی لەلایەن قائیممەقام و مەئموورە زلەکانەوە زەهرەمار دەکرێ. باوکم دەیگوت ئەگەر لە دەستم هاتبایە دروشمی کوردم بە وێنەی «کەنگر» دەڕازاندەوە، چونکە بەهاری ساڵی گرانی خەڵقێکی زۆر لەوانەی

زستانەکەیان بردەسەر بە کەنگر لە مردن قوتار بوون.

حەماغا لەو ناوەدا کە ئەویش بە دوایی دووچاری سەغڵەتی بوو لەبەر ئەوەی جێی تەکلیفی لە حەد بەدەر بوو جگە لەوەی ماڵێکی قەرەباڵغ، دیوەخانێکی قەرەباڵغتربشی هەمیشە بەسەر شانەوە بوو، لە ئەزموونێکی دائیمیدا بوو لەگەڵ بەرگەگرتن و کۆڵنەدان و پەیداکردن و دەرخوارداندا. خۆوتالعی ناوە باشەکەی خۆی و تالعی ئەو کەسانەی پێوەندییان پێوەی هەبوو یان لێی نزیك بوون یان دەستی پێیان دەگەیشت حەماغا هەتا بڵێی لە گوزەرانی دنیاییدا کاسب و کابان پوخت و بەلێکدانەوە و بەزیپك بووە دەنا یان دەبوو لە پیاوەتی و سەخاوەتەکەی کەم بکاتەوە یان بە ماڵی خەڵقی پیاوەتی بکات، چونکە ناپوختی و بێباکی و کەمتەرخەمی بە ناچاری دەکێشێتەوە بۆ ناگزووری. ڕاستییەکەی بەش بەحاڵی خۆم کە نەختێك ئاگاداری پێداویستی کەسابەتم و تا ڕادەیەك دەزانم مەڕ بەخێوکردن «لە نووسینی دیکەمدا گوتوومە زیندەماڵ دزبردووی گورگ خواردووی مەرگ تێگەڕاوە» چ ئەرکی گران و خزمەتی هەمیشەیی و تیمارکردن و کۆز بەخێوکردن و... ی بەدواوەیە بەلامەوە لە سەیر سەیرترە حەماغا چۆن توانیوەتی لە پیریشدا سەراسۆیی لەو مێگەلە کوێستان و گەرمین کردووانە بکات کە ژمارەی مەڕەکانیان بە هی خۆی و شوانکارەکانیەوە بەلای کەمەوە لە پازدە هەزاری تێ پەڕاندووە. تۆ وەرە پازدە ساڵان لە حەبسخانە بەسەر بەرە ئنجا بشتوانە خەفتیانی مەڕ بەخێوکردن و لێ زیادکردنیشی بخۆیت. لە بەغداوە توانیوەتی ڕابەری ئەو کارە دژوارە بێت و بەرەو پێشیشیەوە ببات، چونکە ئەگەر وەها نەبایە نەیدەتوانی بەداهاتی دەغڵ و شیناوردی ئەوسا ئەو مەسرەفە قورسە لە حەبسخانەی بەغدادا بکات و باری دیوەخانە و مڵك بەڕێوەبردنی کۆیەش دانەلەنگێت. گەلێك خاوەن مڵك و مەڕوماڵ هەبوون و هەن لەبەر ناوەستایی و مشۆرنەخۆری و کەمتەرخەمی و تەنبەڵی نەیانتوانیوە بە داهاتی حەڵاڵ بەڕێوە بچن ئیتر ڕێگەی ناڕەوایان گرتووەتە بەر خۆیان و خەڵقی هەناسەساردی بێتاوانیش تێیدا شەکەت بوون. بەرلە شۆڕشی چواردەی تەمووز یەکێکم لەو بابەتە دەناسی و پێشم دەگوت تۆ هەتا کەرێکی دزیاری ساغ دەکەیتەوە بایی نرخی ئێسترێك دەدەیتە دایەرەی پۆلیس و داکەدزانە... بەکورتی مەیلی حەماغا بۆ لای کەسابەت و پەیداکردنی داهاتی حەڵاڵی بنەمای هەموو چاکە و سەخاوەت و جوانمەردییەتی، دەنا ئەگەر ئاغایەکی هەوەسباز و بێباك بووایە هەروەك لە ڕێی ناڕەواوە ئەرکی مێوانداری و خۆبەدەرخستنی پەیدا

دەکرد هەروەهاش سەخاوەت و ناندان و بەر و دیوەخانەشی بۆ خاوەن دەسەڵات و پیاوی حکوومەت دەبوو و بەس، چونکە ئەمەیانە ڕێی دەسدرێژی بۆ هەموار دەکات، خزمەتکردنی مرۆی بێدەرەتان چ ئومێدێکی دنیاییی لێ شین نابێ مەگەر شۆرەتی مێرخاسی کە ئەویش لەلای خۆیەوە ڕێی ناڕەوایی بەرەو ستەم لە مرۆڤ دەبەستێ. لە کۆچکردووانی ملّکداری کورد حازم بەگی شەمدینانم بە بیر دێتەوە بۆ کابان پۆختی و مشوورخۆری و کەسابەت کە ئەویش خوای لێ خۆش بێ وەکو حەماغا حەزی بە ئاوەدانی و کشتوکاڵ و سەراسۆییی داهات دەکرد دوور لە دەسدرێژی و دەردی سەری و بێویژدانی و بەرتیلدان.

سالانی جەنگ و گرانی بە چەکمەسەری و ئازار و دەردەوە بەسەر هەمووماندا تێ پەڕی و حەماغاشی پێوە سەغڵەت بوو تا ئەوەی لە گرانیدا دانەیەك دانەوێڵەی ملّکی خۆی نەما ناردی لە دەشتی دزەییان مامڵەتی دەغڵ کڕینی کرد و لەسەر نرخ لەگەڵ بابای فرۆشیار ڕێك کەوت، بەلام کە کاروانی ولاغانی نارد بۆ هێنانەوەی دەغڵەکە فرۆشیار بۆ تەمای نرخی باشتر لە مامڵەتەکەی پەشیمان بووەوە. کاروان لە گەڕانەوەدا بوو بەتێشووی بەتاڵەوە ئاغایەکی دیکەی دزەیی کە ئاگاداری مەسەلەکە بوو کاروانی بردە لای خۆی و بەو نرخەی بڕیەی لەسەر درابوو دەغڵی بۆ پێوان و بە خزمەتەوە بۆ کۆیەی بەڕێ کردنەوە. ئێمە دوای ٦٨ ساڵ لەو مامڵەتە باسی پیاوەتی دەکەین، بەلام سەد هەزار جاران حەیف و مخابن ئەو مەدحە لە مەجرای ژیاندا سەد یەکی ئەو تەئسیرەی نییە و نابێ کە زێدە نرخی ئاغاکەی دیکە کە لە مامڵەت پەشیمانی دابوو بە کاریگەرێکی نوێ و خرایە سەر بارستی سامانەکەی و لە کۆمەڵدا خەڵکی بەخۆیەوە خەریك کردووە. ژیان و گوزەران و دەستوورەکانی کۆمەلایەتی لەگەڵ «هەبوون»دا مامامڵەت دەکەن.

بێنە ئیمامی شافیعی بکە بە بەقاڵێکی دووکان بەتاڵ کەس ڕووی تێ ناکا، چونکە لێی بەمراد ناگەن، ئەبوو جەهلیش بکە بە بەقاڵێکی ئیروو عالەم بۆی دەجمن. بەداخەوە لە ئاکامدا بێ سامانیی مرۆی جوانمەرد و لە خۆ بووردوو سەر بە هیچەوە دەنێ مەگەر خەڵق بەخێری خۆی باسێکی چاکەی بکات. سامانی بەرتیلخۆر و دەستبڕ و جەردە و ستەمکارانیش دەبێتە قیبلەگای ئاپۆڕەی کڕیار و فرۆشیار و مامڵەتکەر و خاوەن نیازان. خۆڕایی نییە پێشینان گوتوویانە ئانەیەکت نەبێ ئانەیەك ناهێنیت. حەماغاش نەبایە باسی سەخاوەتی نەدەکرا. لەم ڕووەوە من بەفکری خۆم بەرلەوەی

قەدرزانیی سەخاوەتەکەی بم قەدری ئەو خەسڵەتانەی دەگرم کە ڕوویان پێی وەرگێڕا بۆ لای کەسابەت و داهاتی حەڵاڵ کەوا بەرلەوەی شۆرەت و ناوی مەردایەتی بۆ ئەو پەیدا بکەن دەیان و سەدان هەژاری بێچارەی پێوە بەرخورداری کەسبی بێ قەمچی و زللە بوون و بەپێی ئەو ڕۆژگارە مزەی ئەرکی خۆیانیان بەڕەوایی و تەواوی لە کەسبەکە وەرگرتووە. حاجی قادر چەند ڕاستی فەرمووە کە گوتوویەتی:

تەنبەڵی کـاری حیز و بێ خێرە
دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە

پەندەکەشی هەموو کەس دەگرێتەوە بەهەژار و دەوڵەمەندیەوە. کە قسە لە هەژار بکەین بەشێکی هەرە زۆری ئەو نۆکەر و دەستوپاوەندانەی دەبنە کوتەکی دەستی زاڵم لە بابەتی بڵح و تەنبەڵ و چاولەدەر و سووك تەبیات و لۆتی مەشرەبە. من نەمدیت ڕەنگە نەشمبیستبێ فەلاحێکی باوەڕی بە بەرهەمی گاڕەش و گاسن هەبووبێ یان سەپانێکی لە دەستوقام و داسەکەی خۆی ڕادیتبێ لووتەخۆری و نوکەری و چاوەشیی بۆ زاڵم کردبێ، لە ئەهلی شاریش کاسبی ڕاستەقینە لە هەر سنفێك بووبێ بیری لە چڵکاوخۆریی ماڵە دەوڵەمەندان نەکردووەتەوە. من ناڵێم فەلاح و کاسبی ئەوتۆیی پاڵەوان بوون، لێشیان داوا ناکرێ زێدە لە عالەم ئەوان پاڵەوان بن. من دەڵێم کەسێکی خەریکی گوزەران بێ بەو کەسب و کارەی بەرژەوەندی ڕاستینەی کۆمەڵی تێدایە ڕێگای ناچێتەوە بۆ لای نۆکەری و زاڵم پەرستی و هەژارکوژی، بەپێچەوانەوە کاسبکار هەر لە توجار بگرە هەتا سنفی هەرە بەرەژێری کاسبان دژی دەسەڵاتی ناڕەوان، چونکە بەرژەوەندییان لە کاری ڕەوا و باری ئاسایی و بازاڕی ئارامدایە. هیچ توجارێك حەز ناکا سەرانەی لێ بسێندرێ یان کاروانی لە ڕێگاوباندا ڕووت بکرێتەوە یان دزی دەسەڵاتدار بەشەو ماڵی تالان بکات.

خولاسە خەریکبوونی مرۆڤ بە گوزەرانەوە هێندەی عیبادەت لە خراپەی دەگێڕیتەوە، ئەوەی بە گوزەرانەوە خەریك نییە مەیلەکەی بەلای گەلۆری و خوێریەتی و تەوەزەللی و نۆکەری و دەستپیسییەوەی دەبات لەمەوە و لە هەموو ڕاستییکی بێ فێڵەوە دەردەکەوێ خاوەن سامانی کاسب و بەرژەوەندبین خێر و بەرەکەتی پێوەیە بۆ جیرانیشی تا بشڵێی بێ زەرەرە لەو چالاکییەی کە بەرژەوەندەکەی پێیەوە بەندە، کەسێکی بە ڕاستی باوەڕی بە فەلاحەت هەبێت و گوزەرانی خۆی لە ز ەوی و دانە و گاڕەشدا ببینێ هەرگیز خەیاڵ ناکا لەوەی ئاگر بە قرشەی دەغڵی کەسەوە بنێ، چونکە

خۆی خاوەن قرشەیە و دەزانی چ ئەرکێك ئەو قرشەیەی بەرهەم هێناوە و چەند کەس چاویان لە دانی ناو قرشەکە و کای کە لێی پەیدا دەبێ بڕیوە تا خۆیان و ئاژەڵیان پێی بژین.

حەماغا بێ ئەوەی وەکو من خەریکی لێکدانەوەی فەلسەفی بێ لە خۆوە ئەم ئاکارانەی لێ بەدی دەکرا. حەزی نەکردووە بە ناکۆکی، دژی دەسدرێژی بووە، لایەنی تەبایی گرتووە، بەکاسبیەوە خەریك بووە، پیاوی کاسبی خۆشویستووە. بەم خەسڵەتانە و بەسەخاوەتە مەشوورەکەیەوە سالانی پڕ تەنگوچەڵەمەی جەنگ و گرانیی ١٩١٧ی بردە سەر، لە ١٩١٨ ئینگلیزەکان بوونە جێگری عوسمانلییەکان، باری حکوومەت گۆڕا و مەئمووری ئەوروپایی هاتنە جێی بەرتیلخۆرە ڕاووڕووتکەرەکانی عوسمانلی، خێرا فەقیرخانەیان کردەوە و سیاسەت بێ یان بە پیاوەتی برسییەکان ڕوویان لەو فەقیرخانە کرد و ئەرکی برسییەتیان لەسەر شانی ناندارەکانی شار هەڵگرت هەرچەند نانداریش هاتبوو بێ نان ببێ. بێگومان حەماغا لە هەمووان پتر بەو فەقیرخانە حەسایەوە، چونکە هەندی هەمووان و پتر ئەرکی بەسەر شانەوە بوو.

کتێبەکەی های «دوو ساڵ لە کوردستان» سەرچاوەیەکی بەبایەخە بۆ زانینی تێکڕای باری سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی و ئاوەدانیی کۆیە و ئەو شوێنانەی دیکەی کوردستانی عێراق کە پێوەندیی پێیانەوە هەبووە لەو سالانەی تێدا بەرپرسی ئەو هەرێمانە بووە کە وەك خۆی دەڵێ دوو ساڵ دەگرێتەوە. بایەخدارییەکەی لەوەوە دێت کەوا باسی ئەوتۆ دەگێڕێتەوە خۆی تێیاندا شایەد بووە لەلایەن حەماغاشەوە بەوەدا پتر بایەخ پەیدا دەکات کە لەو ماوەیەدا بەرحەیات بووە. هەرچی کتێبەکەی کورد تورك و عەرەبی ئەدمۆندسە لە سەردەمێك دەدوێت کە حەماغای تێدا نەماوە. های لەو هەڵە و کەموکووڕییە فکرییەی کە لە ئاست هەندێ باری کۆمەلایەتی یاخود ئاکار و ڕەفتاری کەسانی ئەو سەردەمە دووچاریان بووە لە دوو لایەنی جوداوە سەیری دەکرێ. لایەنێکیان ئەوەیە کە ئەگەر خۆیشی بەزار نەڵێ لە ڕاوێژی نووسینەکەوە دیارە هەندێ بیروباوەڕی بەرانبەر ڕووداو یاخود کەسان، لە خەڵقی ناوچەکە وەرگرتوون، ئیتر ئەو خەڵقە بەپێی دڵ و دەروونی خۆی شتی بۆ باس کردووە ئەویش لە نووسیندا دەری داوەتەوە. لایەنێکی دیکە ئەوەیە کەوا تەجرەبەی خۆی لە ڕووداو و لە مامڵەتکردن لەگەڵ خەڵقدا دەگێڕێتەوە. ئەم لایەنەیان پتر جێی متمانەیە، جونکە هەرنەبێ مەیل و ئارەزووی حەسوود و ناحەزی ئەو سەردەمە

دەستێکی نەبووە لە داڕشتنی نووسینەکە و ڕاگەیاندنەکانی. بە نموونە دەڵێم ئەگەر لە دەموڕاوێژی نووسینەکەی کە باسی چاکە و خراپەی فلانەکەسی لە خەڵق بیستبێ یاخود تۆمەتێکی وەپاڵ فلان دابێ شتێك نییە لە خۆوە زانیبێتی، ئا ئەم تەرزە شتانە کەمتر متمانەی پێ دەکرێ لە خەبەرێك یان ڕایەکی یەکسەر لە تەجرەبەی خۆیەوە بۆی پەیدا بووبێ. خۆ ئەگەر بگوترێ کابرا لە هەموو حاڵاندا هەر نوێنەری داگیرکەر بووە لەبەر ئەمە گوێ نادرێتە قسە و بیروڕای. لە وەڵامدا دەڵێم ئەم تێوەرێخە قسەکەم بەرپەرچ ناداتەوە ئەویش لە دوو خاڵەوە. یەکیان ئەوەیە کە گەلێك خەبەر و ڕووداوی ڕاست و بێ گومان لەو کتێبەدا هەیە ئیتر داگیرکەرە یان شتێکی دیکەیە کار ناکاتە سەر ڕاستییەکی بێ گومان.

خاڵی دووەم ئەوەیە چەندێکی داگیرکەریش بێ دیسانەوە فەرق دەمێنێ لە نێوان هەڵەیەکی خۆی کردبێتی لەگەڵ هەڵەیەکی خەڵق بۆی نابێتەوە، یاخود با بڵێم ئەو هەڵەیەی خەڵق بۆی ناوەتەوە دەبێتە عەیبێکی تازە دەخرێتەوە سەر ئەو لایەنەی کە کابرا داگیرکەرە.

من لێرەدا ناچمەوە بۆ باسی ئەو کتێبە مەگەر بۆ لایەنی ئەو باسانەی پێوەندییان بە حەماغاوە هەیە، لزوومیش نابینم لێرەدا دووبارەی ئەو شتانە بکەمەوە کە های باسی کردوون، چونکە دەبێتە کوتانەوەی خەرمانی کوتراو. ئەوەندە دەڵێم، کابرا بە زۆری مەدحی حەماغای کردووە و بەرێزەوە ناوی دەبات و لە سەرجەمی ڕەفتار و کرداری ڕازییە، زۆریش بە پەرۆشەوە باسی مردنی دەکات. لەدەمی فەرمانڕەواییی کاپتن هایدا حەماغا بووە بەقائیمەقامی کۆیێ هەروەك لە جێگەی دیکەشدا دەسەڵاتداری ئەوتۆ بوونەتە قائیمەقام و کاربەدەست کە بتوانن ئارامی و هێمنی بنێنەوە لە قەڵەمڕەویاندا. بۆ ئەو سەردەمە حەماغا باشترین و لێهاتووترین دەسەڵاتدار بووە بۆ پڕکردنەوەی ئەو مەرکەزەی هەرچەند لەلایەن سەواد و خوێندەوارییەوە دوورەبەش بوو.

حیکایەتی هاتنی نوێنەری شێخ مەحموود بۆ کۆیێ و چۆنیەتیی بوونی حەماغا بە قائیمەقام و کشانەوەی نوێنەری شێخ و هاوڕێیانی لە کتێبەکەی های بە درێژی باس کراوە ناشێ لێرەدا دووبارەی بکەمەوە هەرنەبێ لەبەرئەوەی کە بەشێکی زۆری پێوەندیی بە غەیری حەماغاوە هەیە. بەڵام دەبێ بڵێم دوورخستنەوەی کەریماغای مەلا واحیداغای حەوێزی و حەمەدەمیناغای مەلا ئەحمەداغای غەفووری بۆ سلێمانی

لەو دەمەدا کە نوێنەری شێخ لە کۆیێ بووە، سەرەڕای بەربەرەکانیی شێوە نهێنی لە نێوان حەماغا و نوێنەری شێخ مەحموودا لەسەر قائیمەقامەتی، وا پێ دەچێ، نەیکێشابێتەوە بۆ تێکچوونی دۆستایەتیی شێخ مەحموود و حەماغا، وەك باس دەکەن حەماغا ڕاسپاردەی بۆ لا شێخ ناردووە داوای هەناردنەوەی حەمەدەمیناغای کردووە، شێخیش بێ وەخراندن و بەڕێزەوە تەکلیفەکەی جێبەجێ کردووە.

لە کولانەی دامەزرانی حەماغا بە قائیمەقام سەر بەدیمەنێکی ئاکار و کۆمەڵایەتیی خۆماندا دەگرم کە لە نووسینەکەی «های»ەوە ڕەنگ دەداتەوە بێ ئەوەی های هەستی پێ کردبێ.

های دەڵێ حەماغا ١١٥ ساڵ تەمەنی ڕابووردبوو قسەکەش هی ساڵی ١٩٢٠ز. دەشڵێ بەر لە ٨٠ ساڵ ئاغا دەربەند بووە لە دەربەندی ڕەمکان بەوپێیە دەبێ لە ١٨٤٠ز. کە دەوەستێتە بەرانبەر ١٢٥٥–١٢٥٦ك. ئاغادەربەند بووبێ، وەك لە پێشەوە باسم کرد حەماغا لە دەوروبەری ئەو ساڵەی ١٢٥٥ك. هاتووەتە دنیا ئیتر چۆن وەها ڕێك کەوت «های» ئەو هەڵەی وەها زل بکات؟

های قسە لە گیرفانی خۆی دەرناهێنێ، هەڵبەت لە کۆییانی بیستووە، جا بۆچی کۆیی پتر لە ٣٠ ساڵ بەسەر تەمەنی حەماخاوە بنێن؟ هەموو باخەبەرانی کۆیێ دەیانزانی تەمەنی حەماغا لەو ساڵە ١٩٢٠ز. هەشتا و ئەوەندە ساڵەیە ئیتر بۆچی دەیبەنە ١١٥ ساڵ؟ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێتە ڕەنگدانەوەی ئاکار و ڕەفتاری کۆمەڵایەتیمان.

ئەو کەسەی وەهایان بردووەتە مێشکی هایەوە کە حەماغا ١١٥ساڵ تەمەنیەتی ویستوویانە لەم ڕێگایەوە بیهاوێنە سەر ئەو باوەڕە کە پیاوی وەها پتر ئەرکی قایمقامەتی و بەڕێوەبردنی هێمنی و ئاسایشی وڵاتەکەی پێ هەڵناگیرێ، مەرجیش نییە خاوەنی ئەو نیازە خۆی مەبەستی بووبێ ببێتە قائیمەقام، ڕەنگە یەکێك بووبێ لەوانەی حەز بە ناڕێکی دەکەن یان پیشەیان تێوەرێخ هاویشتن و لەمپەر خستنە پێش هەنگاوانە، یان حەسادەتی بێ ئامانج دڵیان دەکولێنێ. عەوڵاغای حاجی تاهیراغای حەوێزی ویستوویەتی ببێتە قائیمەقام، بەڵام نێوانی لەگەڵ «های» وەها ڕێك نەبووە لەگەڵی دابنیشێت و کاکە و برالەی بەرژەوەندانی پێ بکات و قسەی ئەوتۆیی لە گوێ بگوشێ. بەهەمەحاڵ نیازی کابرای کە تەزکەرەی نفووسی بۆ تەمەنی حەماغا دەرکردووە لە نانەوەی ئاژاوە خاڵی نەبووە.

قائیمەقامەتیی حەماغا زۆری نەخایاند، بەڵام لەو ماوەیەدا کە قائیمەقام بوو، لە زۆر شوێنی کوردستانی عێراق بێ ئارامی و هەڵگەڕانەوە لە ئینگلیزەکان و شەڕ و کوشتاری بێهوودە دەستی پێ کرد. بزووتنەوەکانی ئەو سەردەمە جگە لە هی شێخ مەحموود کە بنەما و بناغەیەکی سیاسی و قەومایەتیی پێوە بوو ئەوانی دیکە بریتی بوون لە نارەزامەندیی سەرەك عەشیرەتەکان کە تەنیا رەوایییەکی بەو نارەزامەندییانەوە بووبێ ئەوە بووە کە یەخەگیری بێگانە بوون هەرچەند لەو مەیدانەشدا وەها بووە بێگانە و خۆماڵی تێك بەستراون و وێکرا پێکراون، چینی هەژار لەو بزووتنەوانەدا، بەداخەوە تێ نەخوێنراوەتەوە، قائیمەقامەتی و دەسەڵاتی حەماغا توانیوەتی لە ماوەی ژیانیدا کۆیێ بەئارامی بهێڵێتەوە. لەو ماوەیەدا «های» بووەتە حاکمی سیاسیی هەولێر. لە رۆژی ١ی ئابی ١٩٢٠ برووسکە لە جەمیلاغا، معاونی قائیمەقام وەردەگرێ کە حەماغا زۆر نەخۆشە پێویستە بە فرۆکە پزیشکی لە بەغداوە بۆ بهێنن، بەڵام بۆ سبەینە برووسکەی دووەم خەبەری مەرگی حەماغای پێ دەدات. حەماغا لە ١٩٢٠/٨/٢ کۆچی دوایی کرد.

دوای ئەو جەمیلاغا بوو بە قایممەقام. کاپتن های پاش تازیەی برایماغای دزەیی دەچێتە کۆیێ و سەرەخۆشی لە غەفوورییان دەکات و دەبینێ کاکەزیاد لە مەجلیسی تازیە دانیشتووە.

حەماغا تاقانە کورێك و هەشت کچ لە دوا خۆی بەجێ دەهێڵێ. تاکێك لەو کچانە بێ پشك ناکرێن لە میرات، بەڵام بەرەزامەندیی هەموویان دێی خدران بەنامەی براگەورانە بۆ کاکەزیاد جودا دەکەنەوە و نایخەنە سەر میرات.

لە دایکی خۆمم بیستووە دەیگوت لە سەرەمەرگدا بۆ دوایین جار حەماغا بە هۆش هاتەوە و بە خەڵقەکەی گوت ١٠٠ لیرەم لای ئایشە «دایکی کاکەزیاد» هەیە... بێهۆش بووەوە و گیانی سپارد. ئایشەخان لە پەرۆشی کورەکەی تووکێکی لە حەماغا کردبوو گوتبووی ئاخر تۆ تاقانەت هەیە مەسرەفی بەملەوەیە چ دەبوو ئەو ١٠٠ لیرەیە دەنگی لێ نەکرابایە...

کێلە قەبری حەماغا نووسینی بەسەرەوە بوو، بەڵام لەو ساڵانەدا کە خوێنی گەنجی چەپرۆ دەکەوتە جۆش کێلی قەبری ئەو و هی دیکەش وردوخاش کرا و بە نووسینەوە تێ چوو. یەکێك لە کۆیییان کاتی خۆی، پێش وردبوونی کێلەکە، بایی تاقەتی خۆی نووسینەکەی خوێندبووەوە و لای خۆی پاراستبووی بەڵام داخم ناچێ زۆر

بەشەتوپەتی خوێندبوویەوە. شکڵنووسی ئەو نووسینە بۆ من هات، چەندێکی ویستم بیگێڕمەوە بۆ ئەسڵە قاڵبی خۆی بۆم نەلوا. دیارە نووسینەکە شیعرە بەڵام لەبەر کەموکووڕیی نەقڵکردنی هەم لەلایەن کێشەوە هەمووی وەکو یەکدی نین، هەم خوێندنەوەشیان لەنگولۆرە بە تایبەتی هی دوو مەسرەعی «مصراعی» سەرەتا. وا لێرەدا وەکو خۆی شکڵنووسی دەکەمەوە:

غفووری زادە محمداغا

باز این چە اتەشن بر مزود

از مز من کون وجود

زدشعلە بر چرخ کبود

رووی زنی «زمین» پر شد زد «ز دود»

پیک أجلت نزیل شد

ملك وملك تبدیل شد

ئەو دوو وشەی «زمین، ز دود» من لە خۆمەوە مسرەعەکەم پێڕاست کردەوە. دیارە وشەی «اتش»ی فارسی بەو جۆرەی لە سەرەوە دەردەکەوێ «اتەشن» لە هەڵەی نووسەرەوەیە، ڕەنگە مسرەعەکە بەم جۆرە بووبێت: «باز این چە آتش برفزود».

وشەی «مزمن» لە مسرەعی دووەمدا «خرمن» بووە و بەهەڵە خوێندراوەتەوە. دەمێنێتەوە «کون وجود» تۆ بڵێی ئەویش «کون وجود» نەبووبێ؟

دوو بەیتەکەی بەرەژێر گرفتی تێدا نامێنێ ئەگەر وەك من ڕاستم کردووەتەوە بخوێندرێنەوە. بەڵام بێ گومان شیعرەکە لەوەندە کۆتاییی نایەت، چونکە بەعادەت نووسینی سەر کێلەقەبران بە مێژووی مەرگی خاوەنەکەی کۆتاییی دێت. نابینم پاشماوەی دێرە شیعرەکان لە کێلی لای پێینگانی قەبرەکە نووسرابێ ئیتر یان زووتر فۆتاون یان نووسەر لەبیری کردوون.

باوکم لە تەئریخی مەرگی حەمائاغا چەند بەیتێکی بە فارسی هۆنیوەتەوە من دوو بەیتی کۆتاییم لە بیرن:

پی تأریخ جستجو کردم

باز الاشهب بە گریە لب بگشود

تأسف محمد اغا مرد

بهر تأريخ قدر فرموود

ڕستەی «محمد آغا مرد» بە لێکدانەوەی ئەبجەد ١٣٣٨ك. دەگرێتەوە کە دەوەستێتە بەرانبەر ١٩١٩–١٩٢٠ز. نووسینەکەی هەای ڕوونی کردەوە کە لە ١٩٢٠ بووە نەك ١٩١٩ ئەوەندەی من بزانم باوکم تەنها بۆ مەرگی حەماغا بە شیعر تەئریخی سازداوە.

حەماغا چۆن باس کراوە؟
خەڵق چۆن ناوی هێناوە؟

لە پێشەوە چی لە باوکم بیستووە دەربارەی حەماغا و لە بیرم ماوە دەوری دەکەمەوە بۆ گوێگر و خوێنەری کورد ئنجا لە کەسانی دیکەوە باسی حەماغا دەگێڕمەوە، بەڵام داخم ناچێ، ئەوەی بە بیرم ماوە کەمێکی کەمە لەوەی بەر لە ٤٠ ساڵ پتر باوکم لە باسی حەماغای بە مەجلیس دەگێڕایەوە. بایەخی ڕیوایەتی یەکێکی وەکو باوکم لەوەدایە کەوا بەهۆی یەکدی دیتن و بەیەکەوە دانیشتن و گفتوگۆ و ڕاوێژکردنەوە پتر لە نزیکەوە شارەزای ئاکار و کرداری دەبێت و زیاتر بە دەروونی ئاشنا دەبێت، چونکە تەنها دیمەنی دەرەوەی کردەوان هەموو جارێ نابێتە ڕەنگدەرەوەی ژوورەوە تەنانەت زۆر جاران سەخاوەت و چاکە بە پلان و بۆ مەبەستی نهێنی لە کار دەهێندرێن لە مەش بترازێ یەکێکی وەکو مەلای گەورە لە خۆڕایی و لە سەرڕەوی و ڕواڵەت بینییەوە بیروڕا بەرانبەر کەسان و ڕووداوان هەڵنانێ، هەڵبەت عەیارەیەکی وردتر و ڕاستگۆتر لە هی کووچە و بازاڕ و قۆناغانیش بەکار دەهێنێ بۆ هەڵسەنگاندن و نرخاندن.

لەوەتەی بیر دەکەمەوە دێتەوە یادم، باوکم بایی ئەوەی پێی بگوترێ فەرامۆش نەکردن باسی حەماغای کردووە. ڕاستییەکەی یەکێك بوو لە چەند کەسێکی سەر بە ئاین و سەر بە دنیا کە پایەی تایبەتییان هەبوو لە دڵی باوکمدا وەکو مەلا ئەفەندی، سەید ئەحمەدی خانەقا، شێخ عەلی تاڵەبانی و شێخێکی بریفکانی «کە ناویم لە بیر نەماوە». لە پیاوانی دنیایی غەیری حەماغاش هەبوون کە بایەخیان لای باوکم هەبوو، بەڵام هەرچی حەماغا بوو پایەی بەلای پیاوە ئاینەکاندا دەهاتەوە لەبەر خەسڵەتە زێدە دەگمەنەکانی وەك سەخاوەت و ڕاستگۆیی و دەستخاوێنی... لەوانەی خزم بوون شێخ مارفی هەڵەجە و شێخ عەزیزی شێخ مارف و حاجی سەید گوڵی سندۆڵان و ڕەشیداغای حاجی بەکراغای هەرگیز فەرامۆش نەکردن.

لە بارەی حەماغاوە دەیگوت ئەو پیاوە لە سروشتیدا ترس خەڵق نەکرابوو سەخاوەتیش پشکێکی نەترساوییەکەی بوو، لە فەقیری و بێ نانی نەدەترسا ڕاستگۆیی و ڕاسترۆییش دیمەنێکی نەترساوی بوو کە باکی بەئاکامی ڕاستی نەبوو.

من لەلای خۆمەوە ئەو قسەیەی باوکم لێك دەدەمەوە و دەمگەیەنێتە باوەڕکردن

بەوەی کە یەکێك لە پیاوی حکوومەت و خاوەن دەسەڵاتی دنیایی نەترسا بەڕاشکاوی لەگەڵ هەژاردا جوانمەرد و بەپەرۆش دەبێ، چونکە ئازایی لەوەدایە کە لەگەڵ بێدەسەڵات لەسەرەخۆ بێت. باوکم گوتی شەوێك لە شەوانی ڕەشەبای هاوینە ئاگر لە دار و چرووی سەر بازاڕی «مەیدانی سەرێ» بەربوو لە ماڵی ئێمەوە ئەو شوێنە ٧٠–٨٠ مەتر دوورە هووڵەڵی بڵێسەی ئاگر زمانەی دەکێشا خەڵق دەهشەتی لێ دەنیشت، تەنها ئاوێك هەبووبێ بۆ ئاگرکوژی ئەوە بوو لە حەوزی خانی مەحمووداغا بوو کە دەرگەی لە ناو بازاڕەکەدا بوو، بەڵام داخرابوو چەندێکی عالەم هاواری کرد بۆ دەرگەکردنەوە خانچی و خەڵقەکەی ژوورەوە خەبەریان نەبووەوە، ترس غەڵەبەی کرد لەوەدا کە ئاگرەکە بە دەوری خۆی پەرە بستێنێ چ چاریش نەبوو لەو دەمە تەنگانەیەدا، حەماغا پێ ڕاگەیشت و لەبن تاقی سەرووی بازاڕەکەوە بێ دوودڵی و لێوەستانەوە ڕووی لەو جەهەنەمە کرد کە لە سەرەوەی بڵێسە و لە ژێرەوەش پشکۆ و بزووت و پووشی سووتاو زەوییەکەی داپۆشیبوو، چەندێکی ئەو خەڵقە ویستیان پێشی لێ بگرن و لە ئاگرەکەی بگێڕنەوە گوێی نەدانێ و دارعەسای لێ هەڵتەکاندن و بەناو ئەو ئاگربارانەدا ڕۆیی هەتا گەیشتە دەرگەی خان ئیتر بە دەرگە لێدان خانچیی بەخەبەر هێنا و دەرگە کرایەوە و لەلای بێ ئاگرەوە خەڵقەکە خۆیان گەیاندە ئاوی حەوزەکە و سەدان کەڵەکەیان لەسەر ئاگرەکە کرد بە ئاوەوە هەتا کوژاندیانەوە.

گێڕایەوە بەهارێکیان دەمی داچاندنی قاڵبە برنج باوکم لە قەنبەرانی جەلیزادان دەبێت و نیوەڕۆیەکیان سەردانی حەماغا دەکات کە ئەویش بۆ برنج داچاندن هاتبووە بیتوێن. گوتی نان داندرا و لە خواردندا بووین حەماغا دەستی چەپەی لە نێو ڕانانداندا دەبزوات و خەریکی خواردنیش بوو. کە لە خواردن بووینەوە حەماغا گوتی، ئەرێ هەرامە، مەڵێن حەمەد بێ ئەدەبە، لە کنم مار بوو لەناو شەلوارم... دەستی برد لە دەلینگی شەلواریەوە کلکی مارێکی ڕەشی گرت و دەری کێشا. تومەز کە دادەنیشیتە سەر سفرە هەست دەکا لە ناو شەلواری مارێك دەجووڵێ. دەستی چەپەی بۆ دەبات خۆو بەخت ملی مارەکەی بەردەکەوێ ئیتر بە دەستی ڕاستە نان دەخوات و بەدەستی چەپەش خەریکی خنکاندنی مارەکە دەبێ، نەیویست وەزعی مێوانان لە کاتی خواردندا تێك بدات. سەیر لەوەدا دەبێ، زۆر نابات یەکێك لەوانەی بەخزمەتی خەڵقەکەوە خەریك بوون لە ناکاو هاواری کرد. مار خواردمی و دۆخینی رانکی بەزاند و دایماڵی دەرکەوت نەمار بوو نە هیچ، دۆخینی چووبووە ناو ڕانکی لە ڕانی خشابوو، ترسی

مارەکەی حەماغاشی لە دڵدا بوو دۆخینی خۆی بەمار تێ گەیشتبوو.

هەر لە باوکم بیست، لە ئاهەنگێکی ڕەسمیی حکوومەتی سەردەمی عوسمانلییان گەلێك گەپ و سواری و هونەری جۆراوجۆر بەکاردێت تا دەست دەکرێ بە ئاگربازی. حەماغا بەخۆی و دەستە و دایەرەی خۆی و چەند میوانێکی جاف دێتە ئەو داوەتە. دەمی بە مۆدنەی قەننەکەوەی بووە وەها ڕێك دەکەوێ دەستەیەك فیشەکەشێتە بە ئاگر دەکرێ و هەوڵدەدرێ و دێت بە سینگی حەماغاوە دەنووسێ ئەویش سینگی واری بووە فیشەکەشێتە لەسەرگۆشتی ڕووت دەتەقن. حاجی عەبدوڵڵای باش توجاری ئەوسەردەمە بەپەرۆشەوە بەرەو حەماغا دەڕوا پاکەتە فیشەکەشێتەکەی لێ بکاتەوە. حەماغا چاوێکی لێ سوور دەکاتەوە و بەرەو شوێنی خۆی دەیگێڕێتەوە. سەد فیشەکەشێتە بەسەر سینگییەوە تەقینەوە بێ ئەوەی دەم لە مۆدنەی قەننەکەی هەڵگرێ. خەڵق تا ئێرە ئاگاداری ئەم ڕووداوەن، بەڵام نازانن بۆچی حەمائاغا نە خۆی ئاگرەکەی لادا نە هێشتی خەڵق بۆی لادا؟ قەوارەی برینەکەی سەر سینگی چەندمانگێك دەرمان کرا هەتا چاك بۆوە ئیتر بۆچی ئەم پێداگرتنەی لەسەر زامدار بوون؟

باوکم لەگەڵ حەماغادا بەدرێژاییی تەمەنی دوای باوکی حاجی مەلا عەبدوڵڵا کراوە بوو، لە هەموو کارێکی دنیایی و عادەتی و ناعادەتیدا بێ پێچوپەنا لەگەڵی دواوە و وەها بووە بەتوندیش قسەی لەگەڵدا کردووە بەڵکو بەولای توندییەوە تێی هەڵپێچاوە، بەڵام لەوەدا هەم لە خۆی ڕادیتووە هەم مەبەستێکی نهێنیی نەبووە هەم حەماغاش بەوپەڕی دڵی فەڕاحەوە گوێی بۆ شل کردووە. ئنجا پاش ئاهەنگەکە باوکم لە حەماغا دەپرسێ تۆ بۆچی نەتهێشت ئاگرت لە یەخە بکەنەوە؟ حەماغا گوتبووی، ئەرێ ئەو مێوانانەم «مەبەستی لە جافەکان بووە» لە ئاگربازییەکە ئەوەندە زراوڕژاو بوون بە خۆمدا دەشکامەوە، تومەز جافەکان پێشتر ئەو تەرزە پڵیتبازی و فیشەك تەقاندن و یاریکردن بە ئاگریان نەدیتبوو مرۆش لە باری وەها دەشێوێ ئەوانیش ڕادەچڵەکێن و پەنایان دەبردە بەر تەخت و کورسی و تێیاندا هەبووە خۆی لە بن مێز شاردووەتەوە. حەماغاش زۆری پێ ناخۆش بووە مێوانەکانی ترسیان پێوە دیار بێ وەك بڵێی ترسی ئەوانی لەسەر خۆی حیساب کردووە ئیتر بە گوێ نەدانی فیشەکەشێتەکان لەنگەری بۆ ترسی مێوانەکان ڕاگرتووە. وەك دەبینیت نەترساوی چ پایەکی هەبووە لە سروشتی حەماغادا.

یەکێك لەو ڕێکەوتە دەگمەنانەی بەر چەند دێرێك پەنجەم بۆ ڕاکێشا دەشێ ببێتە نموونەی خەسڵەتێکی حەماغا و پایەی ئەو خەسڵەتە لە نرخاندنی باوکمدا ئنجا ببێتە نیشاندەری ڕادەی سەراحەتی باوکم لەگەڵ حەماغادا، باوکم گوتی حەماغا نەك هەر باسی چاکە و بەخشینی خۆی نەدەکرد، بەڵکو تا بڵێی پێش سەخڵەت دەبوو کە باسی چاکەی کرابایە لە ڕووی خۆیدا. جارێکیان مافوورێکی نارد بۆ مزگەوتی گەورە زۆری نەبرد لە شتێکدا دڵم لێی گەردی گرت. «باوکم باسی ئەو شتەی کرد کە هۆی دڵگرانییەکەی بووە بەڵام داخەکەم بەبیرم نەماوە چی بووە». گوتی لە ڕۆژێکی هەینیدا کە ژوورەکەم لە مزگەوتی گەورە ماڵا ماڵی ئەشرافەکان بوو، قسەم هێناوبرد هەتا گەیاندمە ئەو شتەی لێی ناڕازی بووم ڕووم لە حەماغا کرد و پێم گوت، ئاغا هەموو چاکەی تۆ مافوورێکە بۆ مزگەوتت ناردووە، خزمەتکارێکت بنێرە با بۆت بهێنێتەوە. باوکم گوتی حەماغا وەها تێك چوو سنووری نەبێ و پێی گوتمەوە بریا خەنجەرەکت لێ دابام باسی ئەو مافوورەت نەکردبایە گورجیش سەبەبی دڵگرانییەکەمی چارەسەر کرد.

جارێکیان حیکایەتۆکەیەکی ناو کۆنە کتێبەکانی بۆ دەگێڕێتەوە، گۆیا پیاوێکی گەورەی عەرەبی سەردەمی عەباسییەکان لە ماڵی خۆی لەگەڵ مێوانان جەم دەخۆن، دەبینێ موویەك بە پارووی مێوانێکی ئەعرابییەوەیە ئەوش پێی دەڵێ، برا عەرەب پاروووەکەت مووی پێوەیە. عەرەبەکە پارووەکەی دادەنێتەوە و دەڵێ نانی کەسێك ناخۆم موو بەپارووی مێوانەوە ببینێ. حەماغا سوێند دەخوا دەڵێ جەنابی مەلا لەوەتەی خۆی ناسیوە تەماشای دەست و پارووی مێوانم نەکردووە.

باوکم دەیگوت حەماغا نەوسن نەبوو، بەڵام حەزی لە خواردنی چەور دەکرد. وەها دەبوو کە بەیەکەوە نانمان بخواردایە دەمدیت بێ پەروا گۆشتی قەڵەو بە بەزەوە دەکاتە پاروو، منیش دەمگوت ئاغا بۆت باش نییە. دەیگوت لێم گەڕێ خوا چی کردبێ هەر ئەوە دەبێ. بابم بۆ خۆی لە دوای زەدەبوونی میعدەی لە جحێڵییەوە پارێزی لە خواردنی چەور دەکرد، حەماغا بەساڵدا چووبوو بۆیە لێی بەپەرۆش بوو.

هەروەها لە موناسەبەی خواردن و پارێزدا بەبیرم دێتەوە باوکم دەیگوت لە داوەت و لە سفرەی تازیان کە لەگەڵ حەماغا بەیەکەوە باینایە هەتا دەستی لە خواردن هەڵنەگرتبایە سفرەم بەجێ نەدەهێشت پێی دەگوتم، ئەگەر لەگەڵ تۆدا نان بخۆم تێر دەبم دەنا ئەو منداڵ و پالانە وەها زوو دەست هەڵدەگرن پیاو شەرمی بەخۆیدا دێتەوە، دواییش کە دەچنەوە ماڵێ پێدا دێنەوە.

باسێکی سەر بە نوکتە

باوکم گوتی لەدەمی جەنگدا پۆلیسان دوو تفەنگیان بە نامەی بێ ئیجازەیی لە پیاوی حەماغا ستاندبوو چەندێکی خێرخوایان تکا و موراجەعەیان کرد بێ سوود بوو. گوتی ڕۆژێکی جومعە «هەینی» کە حەماغا و مەزنە پیاوەکان دەهاتنە ژوورەکەی من و هەر لەوێش نوێژی جومعەیان دەکرد، پێم گوت ئاغا وابزانم ئەو ئیشە هەر بە خاتوو فلان و فلان «دوو ئافرەتی بێ پەردە بوون و زۆری مەئموووران دۆستیان بوون» ڕادەپەڕێ واباشە ئەوان هیمەتێك بکەن. حەماغا چ دەنگی نەکرد. حەفتە وەرسووڕاوە لە ڕۆژی جومعەی ئایندەدا «داهاتوودا» کە جەماعەت هاتنە لام حەماغا گوتی خۆ وەکو فەرمووت وەها دەرچوو، جومعەی پێشوو قسەکەتم زۆر لێ گران هات ئەمما ئەو ڕووسوورانە لە خۆوە بەقسەکەیان زانیبوو چووبوونە سەر دایەرەی پۆلیس تێرجنێویان کردبوون و هەر دوو تفەنگیشیان لێ وەرگرتنەوە و بۆ پیاوەکانیان هەناردبوونەوە.

لێرەدا ڕووداوێکی بچووك دەگێڕمەوە تا ڕادەیەك لە بەراوردکردندا پایەی ڕێزی حەماغا لای باوکم نیشان دەدات:

کە ئینگلیز دەبنە خاوەن دەسەلات و بەرپرسی موراجەعەی خەڵق باوکم گوتبووی پێویستە لە مسڵمانان چەند کەسێك فێری ئینگلیزی ببن هەتا بێ نێوانجی لێیان تێ بگەین.

هەندێك لە مەلاکان لای حەماغا گوتبوویان ئەم قسەیە لەگەڵ شەریعەتی ئیسلام ناگونجێ، ئەگەر ڕێمان بدەی ڕۆژی جومعە کە فلانە کەس دێتە لات قسەکەی لە ڕوو دەدەین. وا دیارە مەلاکان دەربڕینی قسەکە لە دیوەخانی حەماغا و بە ئیزنی ئەو پەسەندتر دەکەن بۆ تەقوییەی هەڵوەستیان نەك لە بچن لە شوێنێکی دیکە کە هێندەیماڵی حەماغا بەسێبەر نییە یەخەی مەلای گەورە بگرن.

حەماغا ئەگەر لە دڵدا مەبەستێکیشی هەبووبێ لە ڕواڵەتدا پێیان دەڵێتەوە شتێکی عەلاقەی بە شەریعەتەوە هەبێ چ گلەیی تێدا پەیدا نابێ. ڕۆژی جومعە مەلاکان بەر لەدەرچوونی باوکم لە دیوەخانی حەماغا دادەنیشن خولاسە دوای پێشەکی و ڕێ خۆشکردن بە باوکم دەڵێن بیستوومانە فەتوات داوە کە حەڵاڵە زمانی ئینگیزان

فێربین. مسڵمان لە کوێ ئینگلیزی کافر لە کوێ، باوکم سێ جاران لێیان دەپرسێتەوە و دەڵێ، من گوتوومە فێربوونی ئینگلیزی جایەزە؟ ئەوانیش وەك چاوەڕوان دەکرێ دەڵێن بەڵێ وەهات گوتووە. بابم دەڵێ چۆن لە من دەوەشێتەوە بڵێم جایەزە بۆ مسڵمانی وەك ئێمە فێری ئینگلیزی ببێ؟ من گوتوومە فەرزە! ئەمە دەڵێت ڕوو لە مامم دەکات و پێی دەڵێ نوورەدین برۆ لە فلانە شوێنی کتێبخانە فلانە کتێبم بۆ بێنە ئەمما نەوەخرێی. مامم لە چەند دەقیقەیەکدا کتێبەکە دەهێنێ بابم پێی دەڵێ فلانە شوێنی کتێبەکە بکەوە و بیخوێنەوە، کە دەیخوێنێتەوە، دەردەچێ فێربوونی زمانی بێگانە و هەر شتێکی موسڵمانان کاریان پێی بێ لە شێوەی «فرض الكفاية»دا دەبێ هی ئەوتۆ هەبن فێری ببن دەنا تێکڕای مسڵمانان گوناحبار دەبن. مەلاکان لەسەری ناڕۆن دوای هەڵستانی بابم حەماغا پێیان دەڵێ ئەگەر شتێکی لێی دڵنیانین بۆچی خۆتانی لێ دەدەن.

ئەم ڕەفتارە کە دژی بابم لە دیوەخانی حەماغادا کرا یەك تۆسقاڵ کاری نەکردە سەر ڕێز و مەحەببەتی بابم بۆ حەماغا تەنانەت ڕووداوەکەشم لە خۆی نەبیست و هەرگیز باسی نەکرد خەڵقی دیکە بۆیان گێڕامەوە.

بەلای باوکمەوە حەماغا مرۆیەکی لە خواترساو و باوەڕ بەئاین بوو، ئەو پەرستنەی دەیکرد لە دڵەوە بوو نەك لە ڕواڵەت، چاکە و سەخاوەتیشی کە بە زۆری ڕووی لە هەژار و بێدەسەڵات دەکرد تا ئەوەی لە دیوەخانەکەی بۆ هەمووان یەك جۆرە خواردن پێشکەش دەکرا بەلای خواناسیندا دەچووەوە، چونکە ئەگەر لایەنی عەقیدە لەگەڵ سەخاوەتدا نەبێ دەوڵەتپارێزی و بەرژەوەندی داخوازی دەکا کە خزمەتی دەسەڵاتدار بەولای خزمەتی بێدەسەڵاتەوە بێ. بەڵێ دەشێ لایەنی بەخۆدا ڕاپەرموون و شەرم لە خۆ کردنەوە، وەها بکات پیاوێکی وەکو حەماغا بەعەقیدە، لە خۆی بەکەم بگرێ فەرقی خزمەتی دەسەڵاتدار و بێدەسەڵات بکا هەر نەبێ لە ترسی ڕیاکاری، بەڵام چ مانیع لەوەدا نییە عەقیدە و جوانمەردی بەیەکەوە کۆببنەوە ئنجا ئەگەر فەرق نەکردن لە خزمەتی ئاپۆڕەی خەڵق بایی ئیسپاتی ئەو ڕاستییە نەکات خەسڵەتی دیکەی وەکو بەهانا ڕاگەیشتن و بەزەیی و دەسپارێزی و عیبادەت و ڕێز لە فەقێ و مەلا نان و بەجێهێنانی فەرمانەکانی شەریعەت تێکڕایان پاکانە بۆ حەماغا دەکەن کە بێرپاییەکەی لەگەڵ عەقیدە جووت ڕۆیشتووە نەك لەگەڵ خۆنواندن و فیز لێدان و چوونە ناو چاوی خەڵق.

بابم له زۆر ڕووەوە باسەکانی حەماغای دەگێڕایەوە بەڵام من بەمەندەی تازە لێی بوومەوە ئیکتیفا دەکەم هەم لەبەر ئەوەی کە بەشێکی ئەو باسانە لەوانەن بەقسە دەگوترێن و لە مەجلیسدا گێڕانەوەیان بەتامە نەك بە نووسین هەم لەبەر ئەوەی کە باسی ئەوتۆیان تێدایە خەڵقی دیکەش لێیان بیستراوە یان هەر نەبێ هی وەك ئەوەیان لێ بیستراوە. بەڵام لەلای خۆمەوە لە جیاتی خوێنەر بەتێوەرێخ ڕەخنەیەك لە خۆم دەگرم لەوەدا کە گوتم سەخاوەتی حەماغا دەچێتەوە بۆ خەسڵەتی نەترساوییەکەی کە بابم پێش هەموو خەسڵەتەکانی دیکەی حەماغای دەیەخستەوە. ڕەخنەکە بریتییە لەوەی کە دەشێ بەدکاریش سەخی و نەترساو بێ، واتە مەرج نییە هەموو جاران سەخاوەت لە مرۆی نەترساوی پەسند کردارەوە دەرکەوێ، ڕەخنەکەش جێی خۆیەتی و بەرلەوەی خوێنەر لێمی بگرێ من لە جیاتی ئەو لە خۆمم گرت، بەڵام هەر نەبێ لە دوو نوختەوە ڕەخنەکەم لێ دەتەکێتەوە. نوختەی یەکەم ئەوەیە، من نەمگوت ناشێ بەدکار سەخی بێ، چونکە لەوانەیە ئەسڵی سەخاوەتەکە لە نەترساوییەوە هاتبێ، بەڵام لای هەندێ کەس بەرێژگەی بەدایەتیدا بڕوات و لای هەندێکی دیکە پەسندایەتیدا. نوختەی دووەم ئەوەیە کە مرۆی بەدکار لێی دەوەشێتەوە سەخاوەتەکەی بەزوڵم و زۆر و دزی و ڕێگری بەرێوە ببات کە ئیتر نرخێکی پێوە نامێنێ و نەبوونی لە بوونی چاکتر دەبێ. لەم خاڵەیانەدا سەخاوەتی مرۆی ترسنۆك لە هەندێ ڕووەوە بەیەکدی دەگەنەوە، نە بەدکار و نەترسنۆکیش لێیان چاوەڕوان دەکرێ بەخشندەییان لە ماڵ بەخشین تێپەڕ بکات بۆ خۆخستنە مەترسییەوە لە پێناو لێقەوماودا. ڕاستییەکەی بەهاناهاتنی لێقەوماو بەرگێکە بەبەر نەترساوی پەسندکردار براوە، خۆ ئەگەر نەترساوی بەدکار لە بارێکی ناز و فیزدا بە هانای خەڵقیش ڕابگات لەوانەیە لە عەینی بەهانا هاتنەکەدا ماڵی مرۆی بێ تاوانی بێ دەسەڵات کاول بکات. دەك زاڵم زەواڵەت بێ، دەك نەخۆت بیت و نەچاکە و بە هانا ڕاگەیشتنت...

چاکەو سەخاوەتی حەماغا بە ڕووپێوێکی بەرینی کوردستاندا بڵاوبووەتەوە، ئەوەی دەتوانم بڵێم تێکڕای ئەو باسانە گەلێك پترە لەوەی من لە بارەی حەماغاوەی دەزانم. لە سەرچاوەی بڵاوکراوەدا جگە لە کتێبەکەی کابتن های مامۆستای کۆچکردوو عەلائەدین سەجادیش وەك بزانم لەڕشتەی مرواری «یان نووسینێکی دیکەی»دا باسی سەخاوەتی حەماغای نووسیوە. من نووسینەکەم نەدیتووە، بەڵام بیستووشمە لە سەرچاوەی دیکە هێمای بۆ کراوە. بەو دواییە کتێبێکی مامۆستا

زیوەری شاعیری نەمر بە پێشەکی و پەراوێزکاریی کاك محەممەدی مەلا کەریمەوە، بە یارمەتیی ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان بڵاو کرایەوە لە ژێر سەرناوی «گەنجینەی مەردان و یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری» باسی پیاوەتیی چەند مرۆیەکی کورد دەگێڕێتەوە لە نێوانیاندا حەماغای غەفوورییە. نزیکی سێ لاپەڕەی لەسەر نووسیوە بایی ڕەنگدانەوەیەکی ئاکارەکانی ئەو مرۆیە دەکات کە مامۆستای نەمر خۆیشی لە بەرەو کۆتاییی ئەو لاپەڕەدا دەڵێ: «ئەمانەی من نووسیومن بە نەزەر پیاوەتیی ئەو قەترە بە دەریایە» لە دوای چوار دێری سەرەتادا ئەم دوو بەیتەشی بەمەدح هۆنیوەتەوە:

حەماغای کۆیە مەردێ بوو هونەروەر
تەبیعەت بەرز و خاوەن فکری ئەنوەر
لە بۆ مێوان و موحتاجینی ناو شار
دیواخانی موهەییا بوو بەیەکجار

بەدوای ئەمەدا دەڵێ: «مەردێ بوو ڕەعیەت پەروەر، میهمان نەواز، دۆستی ئەهلی فەزل و عیلم». ئنجا دێتە سەر گێڕانەوەی هەندێ لە کردارەکانی و لە ئاکارەکانی. لە پێشەوە باسی مێوانێك دەکات کە ولاغەکەی دەتۆپێ و پارەی نابێ ولاغی پێ بکڕێتەوە، هەموو ڕۆژێ بە عادەتی خۆی ئالیکی بۆ ولاغی تۆپیوی وەرگرتووە هەتا ئەوەندەی کۆکردووەتەوە کە فرۆشتووەتی ولاغێکی تازەی بەو پارەیە کڕیوەتەوە، لەو ماوەیەشدا کەس لێی نەپرسیوە کوا ولاغت. پاش ئەمە باسی بەرهەڵستیکردنی حەماغا لە زوڵم و زۆری شێخ بزێنییەکان دەکات هەیا لەبەر وڵاتی کۆیەیان دەپەڕێنێتەوە بۆ بەری وڵاتی خۆیان لە هەرێمی سەر بە کەرکوك. پێشتر من لەم نووسینەمدا چەندوچۆنی ئەو مەسەلەیەم بەو جۆرەی بووە باس کرد، دیارە مامۆستا زیوەر هەر ئەوەندەی لێ بیستووە کە خۆی دەگێڕێتەوە. ئنجا دێتە سەر حەبسبوونی حەماغا لە بەغدا و ئەو سەخاوەتەی کە لە بەندیخانەدا بەدرێژاییی حەبسبوونی کردوویەتی و دەڵێ: «هەروەك دیواخانی کۆیە لە حەبسخانەش دیواخانی لێ ڕاکێشا ژاندارمەری نۆبەتچی و مودیری حەبسخانە و زۆر لە حەبسی موستەحەق «دەبێ موستەحیق بێ» لەسەر نان و خوانی ئەو ئەژیان... کە لە حەبس نەجاتی بوو ئەو هەموو ئەشیا و حاجەت و لەوازیماتی مەتبەخەی تەرك کرد بۆ مەتبەخچی و مودیری حەبسخانە... هەر ئەو زەمانەش قیمەتی هەزار قڕان زیاتر بوو».

پاش ئەمە باسی لێبووردووییی حەماغا دەکات بەرانبەر فەلاح و شوانکارە بەڵام «ئەگەر بەغەدر بەناحەق گاجووتێکیان ببردایە سەد قات ئینتیقامی ئەسەند». لە پاشاندا دەڵێ: «وەکو بە ماڵ، بە نەقد، بەحەیوان ئینعامی بووە، بە موڵکیش بەخشندەییی کردووە. دێی مەلا لە ناحیەی مەرگە کە بەخشیویە ئێستاش بەدەستیانەوەیە خۆیان تەسەڕوفی ئەکەن».

لە بارەی دێی مەلا هۆمەرەوە تێبینیم هەیە دەبێ دەری ببڕم:

مەلا هۆمەر سەربە ڕانیەیە، کەوتووەتە بەری بیتوێن، هۆزی شیلانەش لە بەری بیتوێن چەند دێیەکیان بەدەستە و مولْکی خۆیان بوو هەتا هەمووی کەوتە ژێر ئاوی گۆمی دەسکردی دوکان. مەلا هۆمەر بەدەست کوێخا محەمەد ئەمینی ڕیش سپی و براگەورەی شیلانەکانەوە بوو، کەسیش لە میراتگری حەماغا تۆژینەوە و لێپرسینەوەی لەگەڵدا نەکرد. کاتێك لە پەنچاکاندا بەر لە شۆڕشی ١٩٥٨ کە تەسویە گەیشتە ئەو هەرێمە کوێخا محەمەد ئەمین بێ ئەوەی کەس نیزاعی لەگەڵ بکات هەر لە خۆوە دێیەکەی لەسەر حەماغا تەسویە و تاپۆ کرد. ئەو مرۆیە لە خۆوە پیاو بوو، دیارە بەو کردارەشی هەم حورمەتی پیاوەتیی خۆی گرت و هەم وەفاکاریشی بەرانبەر یادی حەماغا بە جێ هێنا سەد هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی هەموو مرۆیەکی ڕاست و وفادار.
پێشتر لە سەرەتای دەرچوونی قانوونی تەسویە کەوا جارێ بیری چینپەروەری و دەنگ و سەدای خەباتی چینایەتی بەناو خەڵقدا بڵاو نەبووبووەوە فەلاحەکان خۆیان دانیان بەملْکایەتیی خاوەن ملْکدا دەهێنا، بەڵام تا تەسویە گەیشتە مەلا هۆمەر بیست ساڵێك بەسەر تەسویەدا تێپەڕی کردبوو حیزبە تازەکانیش بیری خەباتی چینایەتییان لە مێشکی فەلاحدا جێگیر کردبوو مەلای ئەوتۆش هەبوون فەتوایان دەدا کە سوێند و تەڵاق بۆ پاراستنی گیان و ماڵ گوناحی تێدا نییە. هەڵوەستی کوێخا محەمەدئەمین لە ڕۆژێکدا بوو کە ئەگەر بە گەزوگرێی ئەو ڕۆژەی بپێوین دەبێتە دوژمنایەتی لەگەڵ خۆداکردن جگە لەمە ئەو نەهات ملْکەکە بۆ کاکە زیاد ساغ بکاتەوە بەناوی ئەوەوەی تەسویە بکات کە لەو دەمەدا کاکە زیاد دەسەڵاتداری میراتگرەکانی حەماغا بوو، کەسیش بیری لەوە نەدەکردەوە ببێتە بەرهەڵست بەرانبەر بەرژەوەندی ئەو، کەچی هات و ملْکەکەی لەسەر حەماغای کۆچکردوو تەسویە کرد، واتە شەرع و ویژدان جووڵایەوە، حەیفە مەردایەتی شوێن بزر بکرێ هەر لەو تێبینییەی بزرنەکردنی مەردایەتییەوە دەڵێم، میراتگرانی حەماغاش لە بێدەسەڵاتییەوە مەلا هۆمەریان بۆ کوێخا محەمەدئەمین واز لێ نەهێنابوو، بەڵکو حورمەتیان بۆ ئەو و بۆ شوونێکی کە لە حەماغاوە بەجێ مابوو هۆی خۆ لێ بێ ساحێب کردنیان بوو، لەوە هەر گەڕێ دڵنیابوون لە ئەمانەتی کوێخا محەمەدئەمین بایی ئەوەی کە دێیەکەی لێ داوا

بکەنەوە سەرپێچییان لەگەڵدا ناکا...

دەنگوباسێکی لە حەماغا بەجێ مابێ کەمێکی زێدە کەمە لە چاو ئەوەی فۆتاوە، چونکە لە دەمی خۆیدا نەنووسراوەتەوە، دەماودەمیش ساڵە و ساڵ و پشاوپشت لێی کەم دەبێتەوە یان گۆڕانی بەسەردا دێت، ژیانە دەوڵەمەندە بە سەروسەداکەی حەماغاش لە هەموو جۆرە بابەت ڕووداو و بەسەرهات و قسەی مەجلیسی و نوکتە و لەتیفە و خۆشی و ناخۆشی تێدابووە ئەگەر لە فۆتان ڕزگار بووبایە تەڕدەماغییەکی دیکەی بەخوێنەر و گوێگر دەبەخشی.

بەڵام هەر چۆنێك بێ چاکترە لە هیچ، خۆو تاڵع هەندێك لەو باسانەی کە وەختی خۆی واحیداغا نووسیبوونیەوە و بزربوون لە بیری گوێگرانی ئەوسا مابوون و لە دەفتەری دووەمی کاك حاجی محەیدین نووسراونەوە، بەشێکی دیکەش لەو باسانە کاك مراد دیاری شاخە پیسکەیی خەفتیانی کۆکردنەوەیانی کردووە و بەمن گەیشتووە. ناوناوەیەکیش لەملا و لەولاوە دەنگوبەنگێکی ئەو سەردەمە تێپەڕیوە خەبەرێکی حەماغامان پێ ڕادەگەیەنێ، لە تێکڕای ئەو سەرچاوانە هەرچی باسێکی شیاوی گوتنەوە بێ لێرەدا بۆ خوێنەری دەور دەکەمەوە.

بەر لە هەموو باس و خەبەرێك شتێك دەنووسمەوە لە دەفتەری دووەمی کاك حاجی محەیدین من لێرە بەپێشەوە هەرگیزاو هەرگیز نەمبیستبوو، بەپێی ئەو دەفتەرە گۆیا لە دەمی قائیممەقامەتی حەماغادا «١٩١٩–١٩٢٠» دەستەیەك لە نیشتمانپەروەرانی ئەوسای کۆیێ بەسەرۆکایەتیی حاجی میرزا عەولا «خادم» ڕێکخراوێکی نهێنی پێك دەهێنن بۆ مەبەستی خزمەتێکی بتوانن بە بەگەلەکەیان بگەیەنن، لە کۆبوونەوەدا ژمارەیان «٢٧» کەس دەردەچێ. چەند نوێنەرێك بۆ لای حەمائاغا دەنێرن و لە حاڵ و باری خۆیانی دەگەیەنن حەمائاغاش دڵنەوازییان دەکات و ئافەرینیان لێ دەکێشێ کە میللەت پیاوی وەکو ئێوەی دەوێ گۆیا هەزار لیرەیان دەداتێ سەرفی بکەن لەو ڕێگەیەدا. ئەمەیە لە دەفتەرەکە نووسراوە، بەڵام لەبەر گوێم قسەیەکی دیکەش دەزرینگێتەوە هەر دەڵێی لە تەلەفۆن یان لە وتووێژدا پێم گوتراوە: وەك دێتەوە یادم ئەو گرووپە پێیان گوتراوە بۆڵشەفیك، جا ئەگەر ئەمە وەهابێ دیارە ناوەکە لە شۆڕشی ئۆکتۆبەرەوە بۆ ئەوان زەنەی کردووە. ڕەنگە لەوەدا سەیرهاتنەوە لزووم نەبێ، چونکە لەو گەرماگەرمییەی دوای ١٩١٧ و شەڕی دووەم کۆمەڵە گەنجێك خەریك بن لە خۆوە خزمەتی میللەتیان بەئەستۆوە گرتبێ جێی خۆیەتی ناوی ئەوتۆییان بەدواوە بێ

هەروەك یەكێك دوو قسەی بەجورئەتی كردبایە پێی دەگوترا فەرمەسۆن كە نە ئەو كەسە و نە خەڵقەكەش دەیانزانی وشەی فەرمەسۆن چ بنەڕەتێكی هەیە بەهەمەحاڵ ئەو ٢٧ كەسە كەسیان بەرحەیات نەماوە پرسیارێكیان لە بارەی مەسەلەكەوە لێ بكرێ، وەهاش پێ دەچێ حیكایەتەكە بێ بنج نەبێ، چونكە وەك دەڵێن دووكەڵ بێ ئاگر نییە. بەداخەوە جگە لەوەندەی نووسیم هیچ شتێك لە كردەوەی ئەو گرووپەوە بەمن نەگەیشتووە ناشزانم چۆناوچۆنی پایدۆستیان لە كارەكەیان كردووە.

هەر لەو دەفتەرەدا باسی لەدایكبوونی كاكەزیاد نووسراوە بەو شێوەیەی كە من پێشتر نووسیوەتم، بەڵام لەلایەن شوێنی لێ بەخێووبوونیەوە دەڵێ لە دێی شیواشۆك «دەكەوێتە لای ڕۆژاوای مەیلەو قیبلەیی لە كۆیەوە» یاڕەیحانی خێزانی تایەرئاغا «ڕەنگە تایەراغا حاجی موستەفای مەلا دەروێشی غەفووراغا بێ» بۆی دەبێ بەدایك و دایان، لە موناسەبەدا دەڵێم بەرلەوەی حەماغا كوڕی ببێ ڕۆژێكیان مام فەتاح ناوێكی خەڵقی دێی گۆمەشینی سەر بە خرابە كە ڕای گوێستبوو بۆ كۆیە و لەگەڵ غەفوورییەكاندا دەژیا، ئا ئەو مام فەتاحە لەشی حەمائاغا دەشێلێ. خەبەری بۆ دەهێنن مام فەتاح خوا كوڕێكی پێ بەخشیت. دوای شوكرانەبژێری خەبەری دەدەنێ موژدە بێ كوڕێكی دیكەشت بوو جارێ بەتەواوی لە ئەلحەمدولیللا نابێتەوە خەبەری دێ پێوقدومی خێر بێ كوڕێكی سێیەمیشت بوو، ئەویش گورج كڵاو و جامەدانەی دادەماڵێت و دەڵێ بەقوربانو بم بیبەن لە زاركی پەستن با بەس بێ دواتر دەڵێ خوایە قوربانی كەرەمت بم حەماغا چەند دەكا كوڕێكی نابێ ئەمنیش یەكێكم لێ زیادە بە سێیانم بەسەر دەكەیەوە، حەماغا پێی دەڵێتەوە قسەی وەها مەكە خوا ڕزقیان دەدات. باروبوویەكی باشی مام فەتاح دەكات مەجلیسەكە بەباری خۆشیدا دەچێتەوە، لە كاكەزیادم بیست ئەو سێ كوڕە هەر سێیان گەورە بوون و پێش گەیشتن.

لە دەفتەرێكی كاك مرادا باسی ئەم بەدایان دانە هەیە شتێكیش لەو ڕەیحانەوە باس دەكات گۆیا خەڵقی گوندی «بەلەبان» و لە هۆزی «سوورچی» بووە، زووتر شووی بە پیاوێك كردووە ناوی «مام ناخۆش» بووە، ئیتر یان بەتەڵاقدان یان بە شوومردن بێوەژن دەبێت و شوو بەو تاهیراغایە دەكات، بەهۆی دایانەتییەوە مەسرەفی ماڵی تاهیراغا و ئەركی دیوەخانە و ڕاگرتنی باری دوو دێی شێواشۆكی گەورە و گچكەیان، شیواشۆكی سەرەوە و خوارەوە كە لە تەسەڕوفی تاهیراغادا بوون، دەكەوێتە ئەستۆی حەمائاغا.

دەگەڕێمەوە بۆ دەفتەری دووەمی کاك حاجی:

حەمائاغا لە کەرکووك دەستبەسەر دەبێت لە دیوەخانەی «ناظم بگ – وا بزانم لە بنەماڵەی نەفتچی و دەسەڵاتدارێکی بەناو بووە» مێوان دەبێت کوێخا یاخی برای کوێخا ڕەجەبی شوان بەسەردان دیارییەکی زۆر بۆ حەمائاغا دەبات و ئەویش لای نازم بەگ مێوان دەبێ بەرقییەیەك بە حەمائاغا دەدەن، لە کۆیەوە بۆی چووە، دەڵێ بایزپاشای مەنگوڕ ۲۰۰ سەر مەڕی حەمائاغای گێڕاوەتەوە لە بری پووش و پاوانی کە مێگەلەکانی حەمائاغا تێیدا دەلەوەڕێن لە مەنگوڕایەتی. بایزپاشا دۆستی بووە و هەر لەویش مێوان بووە تەنانەت کە نۆکەرانی بایزپاشا ساڵانە لە کۆیێ پۆشتە دەکرێنەوە حەمائاغا بە ناوی یەکماڵی مەسرەفیان دەکێشێ حەماغا دوای گەیشتنی بەرقییە بەعادەتی خۆی بێ هەست دەم بە قەننەکەیەوە دەنێت و قومی لێ دەدات وەك چ ڕووی نەدابێ، دەستەی خۆی پێی دەڵێن شکاتی حکوومەتی لێ بکا وەڵامیان ناداتەوە، کوێخا یاخی بەدەنگ دێت و دەڵێ بۆ وەڵامیان نادەیتەوە؟ حەماغا بەو دەڵێتەوە، من بە بایزپاشام گوتووە تۆ دۆستمی چۆن لەسەر ۲۰۰ سەر مەڕ خۆم درۆزن دەردەهێنم یاخوا نۆشی گیانی بێ. کوێخا یاخی دەڵێ دەك ماڵت بەقوڕ نەگیرێ بۆ خۆت و سەبرت من حەوت سەر بزنم گورگ خواردی دوو حەفتە لە داخان نانم پێ نەخورا تۆش دەڵێی دووسەد سەر مەڕ عافیەتی بێ، زۆر نابا بایزپاشا کاغەزی بۆ دەنێرێ ٤٠ مەڕم گێڕاوەتەوە ئەویش هەر بە ماڵی تۆی دەخۆم.

وا بزانم خزمانی حەماغا کە هانیان داوە بۆ شکات لە نازم بەگیان ڕادیتووە نفوزی خۆی لای حکوومەتی کەرکووك بەکار بهێنێ بۆچوونەکەشیان لە جێی خۆیدا بووە.

لەم خەبەرەی وا خەریکم بینووسم ئاکارێکی سینە فەڕاحی و باڵ قووڵی حەماغا دەردەکەوێ کە لە چەندین باسی دیکەی ئەوتۆیی دەردەکەوێتەوە. قەتارچییەکی پێی دەڵێ ئاغا مینەگەم تۆپیوە «مینەگ، وڵاغی سواربوون و کەلوپەل لێنان» حەماغاش پارەی دەداتێ وڵاغێکی دیکەی پێ بکڕێ دوای بەینێك حەماغا دەبینێ ئەو مینەگەی کە بەزار تۆپێنرابوو لە پێش وڵاغانەوە دڕوات. بانگی قەتارچییەکەی دەکات و پێی دەڵێ، مینەگەکەت نەتۆپیوە، پارەکەی لێت وەرگرتم بۆ خۆت لێشت زوێر نابم ئەمما بە قەتارچی دیکە مەڵێ هەتا بەدخوو نەبن کابرا بە نیوە مردوویی خەجاڵەتەوە سوێندی

بۆ دەخوا کە جارێکی دیکە نائەمینی ناکات.

هەڵوێستی حەمائاغا بەرانبەر بایزپاشاش باڵ قووڵی تێدایە، بەڵام چاوپۆشیکردن لە قەتارچی بێ دەدەسەڵات فەرقی هەیە لەگەڵ بووردوویی لە بایزپاشا لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ سرنج بدەینە ڕاستییەکی گەورە بەوەدا کە بووردن لە قەتارچی دەبێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە بووردن لە بایزپاشا ناکێشتێەوە بۆ پێ نەوێران و بەزەحمەت زانین بەڵکو دەکێشێتەوە بۆ جەبدان و خاڵە بەخشکردنی دۆست، دەنا ئەگەر تێخوێندنەوەی پیاوەتی و دۆستایەتی لە بەیندا نەبێ خۆ دەیتوانی تۆڵە لە قەرتاچی بسێنێتەوە.

خەبەرێکی دیکەی ئەوتۆییش لە نووسینی کاك حاجی و کاك مراددا هەیە لەگەڵ کەمێك جوداوازی لە نێوانیاندا، من دەفتەرەکەی کاك مرادی لێ دەخوێنمەوە، چونکە بێگومان ئەو لە نزیکترەوە ئاگاداری باسەکەیە، هەرچی کاك حاجییە لە دەماودەمی خەڵقەوە پێی گەیشتووە. کاك مراد نەوەی کوێخا حەوێزی شاخەپیسکەیە مەسەلەکەش لە نێوان حەماغا و کوێخادایە.

کوێخا حەوێز خۆی گێڕابوویەوە، پیاوێکی کانی دەربەندی، فەقێ محەمەدی باپیر خزمی کوێخا حەوێز بووە ڕەوەیەك لە ڕەشەوڵاغی حەماغای لا دەبێ لە ساڵی ١٣١٠ك کە دەکەوێتە بەرانبەر ١٨٩٢ز. دەچێتە حەج و لە سەفەرەکە نەهاتەوە دوای مردنی فەقێ محەمەد، کۆیخا حەوێز ئەو ڕەوە گاڕانە بە گردی دەباتەوە بۆ کۆیێ بۆ حەماغا، لێی دەپرسێ حەوێز ئەو وڵاغانە چن؟ ئەویش مەسەلەی بۆ ڕوون دەکاتەوە... حەماغا پێی دەڵێتەوە حەوێز فەقێ نەماوە تۆ ماوی وڵاغەکان لای تۆ بن گاجووتەکانیان دابەستە بۆ جووت پێکردن گەنم و جۆیەکەی بکە بە نان لەگەڵ ماستاو و دۆی مانگاکانیان مێوانی پێ دامەزرێنەوە منیش خێرێکم دەگاتێ تۆش پیاوەتدیەکت چنگ دەکەوێ، داخێکیشی دایێ بۆ ئەوەی هەر گوێرەکەیەك لەو ڕەوەیە پەیدا بوو پێی داخ بکرێ.

کوێخا وڵاغەکانی گێڕایەوە لای خۆی زۆر نابا گایەك لەو گاڕانە دەفرۆشێت و زینێك بۆ وڵاغەکەی بەو پارەیە دەکڕێت کڕیاری ئەو گایە مام ساڵحێکی کۆیێ دەبێ کە مەشوور بووە بە ساڵحەڕەش گایەکە لێ دەخوڕێ لەبەر دەرگای حەمامی حەسەناغا تووشی حەماغا دەبێ. حەماغا داخی گایەکە دەناسێتەوە بە پرسیارکردن دەزانێ مام

ساڵح ئەو گایەی لە کوێخا حەوێز کڕیوە. حەماغا گایەکە لە مام ساڵح دەگێڕێتەوە و دەینێرێ بۆ حەساری ولاغەکانی. بەدوا کوێخادا دەنێرێ پێی دەڵێ من ولاغم دا بەتۆ بۆ پیاوەتی پێوەکردن نەك بۆ فرۆشتن و مامڵەت پێوەکردن کوێخا دەڵێ ئاغا ئەمساڵ گەنمم نەبوو گایەکەم بۆ پارەی گەنم کڕین، فرۆشت. دەڵێ کەواتە بڕۆوە ماڵی خۆت. بۆ بەیانی حەماغا هەشت بار گەنم و گایەکە دەنێرێتەوە بۆ ماڵی کوێخا لە شاخەپیسکە پارەکەی مام ساڵحیش دەداتەوە کوێخا حەوێز لەو مەسەلەیەدا گوتبووی ئەمەیە درۆی لەگەڵ بکەی سوودی ڕاستی هەیە.

کوێخا حەوێز دەگێڕێتەوە دەڵێ حەماغا ڕۆژانی جومعە دوای نوێژکردن هەڵستان چوار لیرەی وردەی پارە بەسەر هەژاراندا دابەش دەکرد ڕۆژێکیان هەژارەکان هرووژمیان هێنا و حەماغایان خست و پارەکەیان بە فڕان فڕان قۆستەوە حەماغایان لەبن هەژارەکان هەڵستاندەوە گوتی لێ نەگەڕان بەڕێکی لێیان دارەبەش بکەم هەندێك پڕ و هەندێك قڕ. ئنجا بە نیازی سەردانی عەولاغای حەوێزی بەڕێ کەوت، خزمەکانی پێیان خۆش نەبوو ئەو سەردانە بکات گوتیان ئاغا، عەولاغا لە ماڵ نییە گوتی دەچینە لای فەتاح «مەبەستی فەتاحاغا کوڕە گەورەی عەولائاغا بوو» گوتیان فەتاحاغا دەستی کورتە مەسینە قاوەی هەڵگرتووە «فەتاحاغا زاوای حەماغا بوو». حەماغا چەند لیرەیەکی دەرهێنا بە خدری قاوەچی پیاوی خۆی گوت بیدە بە فەتاح دەچمە سەردانی، ئەمن شوێنی خۆم تێك نادەم.

هرووژمی فەقیران لەم حیکایەتەدا شتێکی دیکەی وەك ئەوم بە بیر دێنێتەوە. حاجی عەبد جاسم دەگێڕێتەوە دەڵێ ساڵی گرانی هاتمە کۆیێ خەبەرێکم پێ بوو بۆ مەلا یەحیای تکریتی «باوکی فەریق طاهر یحیی» کە لە خانی مەحمووددئاغا ژووری گرتبوو بۆ کاری مامڵەتی خۆی. دەڵێ وەها ڕێك کەوت بەچاوی خۆم دیتم لە دارەبەشکردنی نان و پێخۆر فەقیران دەوری حەماغایان دا و لە پڕکێشی و هەڵپەی برسییەتی حەمائاغایان خست. دەست و پاوەندی ڕاستییان کردەوە و خەریك بوون لە فەقیرەکان ڕاخوڕن حەماغا هەیدێی لێ کردن و بە سەر خۆی نەهێنا و خواردن دارەبەش کرا وەك هیچ ڕووی نەدابێ.

ئەو هەیدێی دەمەی گرانی ساڵی ١٩١٧ز. حەماغا لە دەوری پیری و کۆتایی ژیانیدا بوو، سێ ساڵی نەبرد بە ڕەحمەتی خوا شاد بوو. دەبێ زۆر لە خۆبووردوو بووبێ کە لەو تەمەنەی دوای ٨٠ ساڵیدا ڕەفتاری لە سەراسۆییکردنی هەژاران ئەوە بووبێ کە

حاجی عەبد لێی دیتووە. گرانی لە زستانی ١٩١٧–١٩١٨ز. بوو حەماغاش لە هاوینی ١٩٢٠ کۆچیی دوایی کرد بەو پێیە دوو ساڵ و نیو دوای گرانییەکە ژیاوە.

کوێخا حەوێز دەڵێ، مام ڕەشید «ڕەشیدە کەڕ» بۆی گێڕامەوە، هاوێنێکیان سەپانی خەرمانە جۆی حەماغا کە لە نزیك شارەوە بوو کێشەیان لە کایەکە دەکرد بۆ حەساری حەماغا بەبەر دەرگەی ماڵ و دیوەخانەی ئەمیناغای حاجی حەوێزیدا تێ دەپەڕن، ئەمین ئاغا بە پرسیار دەزانێ کای جۆیە نەك گەنم، بە تەکلیف لێیان داوا دەکا هەندێك لەو کایە بۆ دابەستەکانی ماڵی خۆی بیەخن، سەپانەکان لە خۆوە نەیانوێرا کایەکە بیەخن و قسەیان بۆ حەماغا گێڕایەوە، حەماغا دەپرسێ چ خەرمانە جۆی لەو نزیکانە ماوە دەڵێن خەرمانێك ماوە جارێ گێرە نەکراوە، ئەویش پێیان دەڵێتەوە خێرا ئەو خەرمانە بکوتن بە کاو و دانەوە بیبەن لە حەساری ئەمیناغای ڕۆ بکەن.

ئەمیناغا لای خەڵق زۆر خۆشەویست و ڕێز لێگیراو بووە، تەنانەت گەورە پیاوانی کۆیێ قەبووڵیان بووە ئەمیناغا لە دیوەخانە بنوێت و هەڵیشی نەستێنن لە دەمی سەر لێدانی، وا مەشوورە کە تەقیەدین پاشا بەسەر غەفوورییەکاندا دەدات و لێیان دەکوژێت و دەگرێت ئەمیناغا بەهەڵبەست هەجوی پاشای کردووە لەسەر ئەو کارە ناڕەوایەی کە دژی غەفوورییانی کردووە تەنانەت ئەگەر ڕاست ئەگەر درۆ، حیکایەتێکیش بە دوادا دەهێنن گۆیا مەفرەزەیەك بەنیازی دەردەستکردنی ئەو هەجوە بەسەر دیوەخانەی ئەمیناغا دادەدەن لەو دەمەدا باپیرم حاجی مەلا عەبدوڵڵا کە جارێ حەجی نەکردبوو کوڕە پووری ئەمیناغاش بوو لەوێ بووە و ئەو کاغەزەی کە هەجوەکەی لێ نووسراوە بە دەستی خۆی پارچە پارچەی دەکات و دەیفۆتێنێ. ڕەنگە لە شێوەی بەسەرەوەنان بێ کە هەندێك دەڵێن کاغەزەکەشی قووت داوە چونکە نە کاغەز بە سەهلی قووت دەدرێ نەلزوومیش هەیە بە قووتدانی. بەهەمەحاڵ ئەمەش بەسەر زارانەوە دەگوترێ یاخود با بڵێم گوتراوە، چونکە کەم ماون لەوانەی ئەو جۆرە خەبەرانەیان ئاگا لێیە.

کاك مراد دیار لە زاری خۆیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ نەنکم لە ترسی دز و ڕێگر و تالانکەر پارە و پوول و نوین و فەرش و لاکێش و ئەو جۆرە بابەتەی نرخێکی هەیە لە ماڵی حەماغا دادەنێت. تومەز خاوەن حاڵ و بارێکی مناسب بووە، ڕۆژێکیان بارێك گەنم و دوو هێزە ڕۆن و ٣٠ داسی دروێنە بەرەو کۆیێ دەبات بە نیازی دەمەزەنکردنەوەی داسەکان بۆ دروێنەی دەغڵ، خزمێکی خۆی فەتاحی مام وسوو بە تفەنگەوە لەگەڵیدا دەبێ بۆ پارێزگاری لە نزیك گردی چادر «لەسەر ڕێی نێوان کۆیە و

هەولێرە گردێکی ڕێکوپێك لە وێنەی چادرە» شوێنێك هەیە پێی دەڵێن «ژاڵە گوڵ سپی» چەند ڕێگرێکی تفەنگ بە دەست ڕووتیان دەکەنەوە، بەر لە هەموو شتێك تفەنگەکەی دەستی فەتاح... تەنها داسەکان بەجێ دەهێڵن، کاروانی دیکە پێیان ڕادەگات و داسەکانیان بۆ هەڵدەگرن هەتا کۆیە، هەر ئەوانیش مەسەلەکە باس دەکەن و دەگاتەوە حەماغا. بەتوێژینەوە و پرسیار لەو ئافرەتە دەزانێ چی و چەندی چووە. لە دوای مردنی حەماغا ئەو ئافرەتە کەلوپەل و پارەیەکی لە ماڵی حەماغای دانابوو بۆ ماڵی خۆی دەهێنێتەوە کە پارەکە دەژمێرێ دەبینی ٢٥٠ لیرەی بە زیادەوە لەگەڵە، ئۆقرە ناگرێ دەچێتەوە کۆیێ بۆ ساغکردنەوەی ئەو پارەیە تا بزانێ لە چییەوە بەگەڵ پارەی ئەو کەوتووە. لە ماڵی حەماغا کەس نازانێ چۆناوچۆنی ئەو لیرانە چوونەتە پاڵ لیرەی ئافرەتەکە، بەڵام مام ساڵحی مەشوور بە ساڵحەڕەش شایەدی دەدا کە حەماغا لەبەر چاوی ئەو بەدەستی خۆی ٢٥٠ لیرە دەخاتە سەر ئەو پارەیە لە بری ڕۆن و تفەنگ و ولاغ و ئەوەی کە ڕێگران لێیان سەندبوو، چونکە خۆی بەرپرس زانیبوو لە زەرەرێکی بە خەڵق بگات لەو هەرێمەی کە دەسەڵاتی بەسەردا ڕادەگات.

کاك مراد لە زاری خوالێخۆشبووی سۆفی موستەفا دەگێڕێتەوە، جارێکیان حەماغا بۆ ماڵی جەمیلاغای حەوێزی بەڕێگاوە دەبێ دەبینێ حەفتا سەرێك لە مەڕ و بزن بەدەست قەسابانەوەیە، داخی ئاژەڵەکان دەناسێتەوە هی خۆیەتی. قەسابەکان دەڵێن لە فلان و فلانمان کڕیوە کە هەموو شوانکارەی دەبن، پێیان دەڵێ مەڕ و بزنەکە هی منن و بە پیاوەکانیدا بەرەو ماڵی خۆی دەیانگێڕێتەوە. قەسابەکان هانا دەبەنە بەر موستەفا ئاغای حەوێزی «دوو کوڕ و کچێکی شاعیری لێ بەجێ ماون، دڵزار، شارەزا، فرشتە» ئەویش دەچێتە ماڵی حەماغا لای ئایشەخانی کیژی حاجی ئەسعەداغای حەوێزی بەخێرهاتنێکی باش و بەپلاو و گۆشتێکی بەلەزەت پێشوازیی لێ دەکەن، کە حەماغا لە ماڵی جەمیلاغا دەگەڕێتەوە دەبینێ موستەفا ئاغا مێوانیەتی بەخێری دەهێنێ نانێکی بۆ حەماغایان هێنا ئەو ڕۆژە «دۆینە» بووە... تەکلیفی خواردن لە موستەفا ئاغا دەکا ئەویش ئیشی خۆی دیتبوو گوتبووی ئاغا کێ دۆینە دەخوا حەماغا پێی دەڵێ فەقێ موستەفا قسەی وەها مەکە خوا باشی داوە. خولاسە تەکلیفی ئاژەڵەکان بەوەدا دەکات کە دەڵێ ئەو مەڕ و بزنانە من کڕیومن ئەگەر نەمدەیتەوە زەرەرەکە بە من دەکەوێ، ئایشەخان لە ژێریی خۆیەوە دەڵێ کاکە موستەفا وازی لێ بێنە حەماغا دوژمنی حەوێزییانە، حەماغا بەدەنگ دێ دەڵێ کچێ عەیشێ من بۆچی

دوژمنی حەوێزییانم تازە لە ماڵی فەقێ جەمیل دێمەوە فیتنەیی بۆچی دەکەی بڕۆن دەرکەی حەسار بکەنەوە با فەقێ موستەفا مەڕ و بزنەکان بباتەوە، عەیشێ فیتنەی لە چاودایە. تەواوی بزنەکانی داوە موستەفاغا (دوای حەفتا ساڵێك لەو ڕووداوە دەڵێم شاڵڵا موستەفاغا «حق القدم»ێکی باشی لەو قەسابانە وەرگرتبێ ڕاستییەکەی بۆ ئەو حەڵاڵتر بوو لەوان).

میرزا محەمەئەمین لە زاری باوکی خۆی حاجی میرزا قادر دەگێڕێتەوە حەمەلارە ناوێك دێتە لای حەماغا بەشوانکارەیی بڕە حەیوانێکی لێ وەردەگرێ دوای بەینێك حەمەلارە دەمرێ چوار کوڕی لە دوا بە جێ دەمێنێ ساڵ و زەمان دەڕوا تاکو حەماغا دوای پازدە ساڵ حەبسبوون لە بەغدا دەگەڕێتەوە کە دەگاتە ماڵی «شوان» دەوارێکی گەورە دەبینێ مەڕ و ماڵاتێکی زۆری بە دەورەوە دەبێ حەماغا و هاوسەفەرەکانی بە مێوانەتی لا دەدەنە ئەو ماڵە دوای نان خواردنێکی هاکەزایی ئێوارە خاوەن ماڵ لە پیاوێکی مێوانەکە دەپرسێ دەڵێ ئەو کابرایە کێیە پێی دەڵێ ئەوە حەماغایە... خولاسە مەعلووم دەبێ مەڕ و ماڵەکە میراتی کابرای کۆچکردووی حەجکردوو بووە کە لە حەماغای وەرگرتووە بە شوانکارەیی واتە دۆخۆری، کوڕەکان دەیانەوێ مەڕ و ماڵەکە بدەنەوە بە حەماغا لێیان قەبووڵ ناکات و هەموویان پێ دەبەخشێ.

لەم باسەدا دەستکارییەکی بچووکم کردووە کە بە مافی خۆمی دەزانم، گۆیا حەماغا بەخۆی و تاکە پیاوێکی بە پیادەیی لەو ماڵە مێوان دەبن. ناشێ ئەمە ڕاست بێ، چونکە حەماغایەکی لە حەبسخانەی بەغدا لۆقنتە بۆ حەبسان قوت بکاتەوە ناچێتە عەقڵەوە دوای بەربوونی بەپێیان بیابانی چۆڵی قورفە و دەشتە کاکی بە کاکییەکەی نێوان حەمرین و خورماتوو بکوتێتەوە. من حیکایەتەکەم لە خەڵقی دیکەش بیستووە بە نەختێك جودایی لەمەیان کە ئەوەندە نییە بیانکات بە دوو حیکایەت، بەڵام نەك بە خۆو یەك پیاو و بێ وڵا غ بۆ کۆیێ گەڕابێتەوە...

کاك مراد لە زاری مام شێخ محەمەدی نادر لە تیرەی گەڵاڵی هۆزی جاف دەگێڕێتەوە کە ئەویش لە حاجی باپیری کانی دەربەندی باوکی مەلا قادری کانی دەربەندی نەقڵ دەکات گۆیا حەمەداغای سن لە لایەن حکوومەتی عوسمانلییەوە دەگیرێ ماڵ و منداڵی هانا بۆ حەماغا دەبەن، ئەویش دەڵێ بڕۆنەوە بابتان بەر دەبێ. دوای دوو ساڵ دیسان حەمەداغا گیرایەوە منداڵەکانی سەرلەنوێ هانایان بۆ حەماغا هێنا... ئەم جارەیان پێی گوتن ڕۆڵەکانم، جاری پێشوو بابتان گرتووی دەستی عەبد

بوو، ئەم جارە گرتووی دەستی خوایە بە عەبد بەرنادرێ لێرەدا نازانین چ هۆیەك حەماغای گێڕاوە لە یاریدەدانی حەمەداغای سن، چونکە حیکایەتەکە لێی بێدەنگە. وەها پێ دەچێ لە جاری دووەمدا حەمەداغا کەتنێکی وەهای کردبێ «حق الناس»ی تێدا پێشێل بووبێ کە ئیتر حەماغا ڕەوای نەدیتووە یارمەتیی زوڵم بدات...

بەدوا ئەم ڕووداوەدا باسی نیزاعێکی نێوان حەماغا و حەمەداغای سەرۆکی بڵباسان «باوکی سواراغا» لەسەر زەوییەکی بەینی دێی خدران حەماغا و سەرخمەی حەمەداغا دێتە پێشەوە. نیزاعەکە لای حکوومەتی کۆیێ دەدیترێ حەمەداغا کە دێتە کۆیێ بۆ موحاکەمەی ئەو کێشەیە بە عادەتی خۆی لە حەماغا مێوان دەبێ. حەماغا دەڵێ تۆ نیزاعت هەیە لەگەڵمدا دەبینم هەر لێم مێوانی حەمەداغا دەڵێ ئەگەر لە بیتوێنیشم دەرکەی هەر لە خۆت مێوان دەبم، ئەدی لە کێ مێوان بم، فەرموو جێیەکم نیشان بدە و سەری وڵاغم داماڵێنە هەتا بڕۆم، حەماغا بێدەنگ دەبێ بۆ سبەینە خەبەر بە حکوومەت دەدات کە نیزاعم لەگەڵ حەمەداغا نەما و زەوییەکە هی ئەوە... وا دیارە لەو دەمەدا دەعوای ڕانیە لەبەر بێ حاکمی یان بێ حکوومەتی هەر لە کۆیێ دیتراوە. لەسەردەمی عوسمانلییەکان جێگەی دووردەستی کەم ئاوەدانی وەکو ڕانیە گەلێك جار بێ حکوومەت دەبوو بگرە من خۆم دیتوومە بارەها حاکمی کۆیێ سەرپەرشتی دەعواکانی ڕانیەی کردووە یان دکتۆری کۆیە ڕاپۆری لەسەر هۆی مردنی کوژراو و مردووی ڕانیە دەرکردووە، چونکە دکتۆری ڕانیە وەکو دڵۆپەی زستان ناو ناوە بوو.

لە مام حەمەدی برایم خەڵقی دێی «بانەمورد» لە زاری باوکی گێڕاوەتەوە گۆیا حەماغا دوای گەڕانەوەی لە بەندیخانەی بەغدا جارێکی دیکەش لە حکوومەتی عوسمانلی یاغی دەبێ و بەکۆمەڵێك چەکدارەوە لە چیای دێدەوان کە لای ڕۆژاوای سەر بە قوشتەپەی هەولێرە لای ڕۆژهەڵاتیشی سەر بە قەزای کۆیەیە خۆی قایم دەکات. لە ڕۆژاوای بانەمورد کانیاوێك هەیە ئاوی لێ دەخۆنەوە ئێستاش «واتە ئەو دەمەی کە حیکایەتەکەی تێدا گێڕاوەتەوە» پێی دەڵێن ئاوی حەماغا، کانیی حەماغا. کوێخا فەتاحی کوڕی دەروێشی کوڕی بابیل کە قسەڕەوای دێهاتی هەرێمی بانەمورد و نێڵەگین بووە زۆر خزمەتی حەماغا و نیمچە لەشکرەکەی کردووە بە نان و پێخۆر و بە گۆشتی کاوڕ و گیسك و چییەکی لە دەستی هاتبێ، بەدکارانی دێی خۆی خەبەری حکوومەتی لێ دەدەن کە یارمەتیی یاخییەکان دەدات حکوومەتیش مەفرەزەیەکی گەورەی دەنێرێتەوە سەر و دەیگرن و بە گوریس لە تەنگەکێشی ئێسترێکی دەبەستنەوە

هەتا کۆیێ بەپێی ئێستر مەیلەو نیوە غار دەیبەن. فەتاح تا ئەوەی کە لە دەوری ئینگلیزەکان مەلا ئەحمەداغای ئامۆزای حەماغا بوو بە مدیر ناحیەی تەقتەق لە مەڕانە و جووتانە نیوەی حەقی حکوومەتیان لە منداڵی فەتاح وەردەگرت، دوای حەماغاش هەتا کاکەزیاد ماڵی گوێستەوە بۆ بەغدا ئەو ئەولادانەی فەتاح هاتوچۆیان کردووە حەماغا خۆی ئامۆژگاریی کەس و کاری خۆی کردووە کە دوای مردنی ئەو ئاگاداری حاڵ و باری منداڵی فەتاح ببن.

کاک مراد لەو مارف سەفەرەی کە پێشتر لەم نووسینەدا ناوی هات دوو حەیران یاد دەکاتەوە، ئەمە دەقەکانیانە:

حەیرانی یەکەم:

حەیران وەرە دەشتی بیتوێنی لەمن بە ڕووبار و شەتە
گەردەنت لە بۆمن دەبوو بە شووشەی گوڵاو ڕوومەتت شەکراو و شەربەتە
کچێ وەرە بتبەمە ماڵی حەماغای کۆیێ بۆمان بکاتەوە مەسڵەتە

حەیرانی دووەم:

حەیران وەرە لە بۆت بەکوێ هەڵبڵێم لە پەرێزە جۆیێ
مەمکەك لە بۆمن دەبوونە نارنج یەکیشی دەبوونە لیمۆیێ
کچێ وەرە دەستت بگرم بتبەمە ماڵی حەماغای کۆیێ

ئەم حەیرانانە شتێکم بە بیردا دەهێنێتەوە لە سەروبەری گەمەوگەپی منداڵیم کە پێوەندیی بە ناوی حەماغاوە هەیە. لە نێوان منداڵاندا پەشیمان بوونەوە و قسەی خۆخواردنەوە و حەوجەی منداڵی دیکە بوونەوە زۆر ناخۆشە و پێ دەشکێتەوە، ئنجا ناچاری فێری فێڵێکی کردبوون خۆیانیان پێ دەپەڕاندەوە لە عەیبەی ئەوتۆیی. کە منداڵێك تووشی پەشیمانی دەبوو بەر لەوەی سەرشکێنی بکەن دەیگوت «ئیشالەکە و پالەکە چوومە ماڵی حەماغا شەکراوم خواردەوە و هاتمەوە». هەرچەند نازانم ئەو قسە تێك هەڵکێشە چۆناوچۆنی داتاشراوە بەڵام، دیارە «ئشالەکە» لە «ان شاء اللە» مەشوورەکەوە هاتووە، وابزانم «پالەکە»ش خزمایەتی هەبێ لەگەڵ «پاکبوونەوە»دا. دەمێنێتەوە شەکراوەکەی ماڵی حەماغا. بەهەر لایەکیدا بیخەیتەوە هەر ئەوەی لێ دەفامرێتەوە کە شەکراو خواردنەوە لە ماڵی حەماغا خاڵە بەخشکردن و پەنادانی مەسڵەتیی پێوە بێ. وەك دیارە مەتەڵەکە منداڵان سازیان داوە. بەداخەوە کۆمەڵێك

زاراوەی گەمەوگەپی منداڵان کە دەچووەوە بۆ سەرچاوەی سافیلکەی ساوایی گەلێکیش زەکاوەتی تێدا بوو لە بیران چووەوە و وجاغی کوێر بووەوە. منداڵی ئەم سەردەمە پتر ئاشنای زاراوەکانی فووتبۆڵە هەتا زاراوەی «خواجەرۆیی– خوازەڵێی پژدەر– و زرینگ تاوە لەوێ بی حسێبی ناکەم و سەرشار و قەلەمرداری گەورە و گچکەی تۆپانێ و یاری ″چکەندەرە – کەس نەیزانی واتای چییە» و گەلێك ناو و زاراوەی دیکەی جۆرەها گەمەوگەپی چوار فەسڵەی منداڵ و جحێڵان» کە هەر فەسڵە بەپێی گەرمی و ساردی و تەڕی و ئیشکی جۆرە یارییەکی لێ دەوەشایەوە. هەندێك لە ناو و زاراوەی ئەو گەمانە لە کۆنەوە هاتووە هەرچی شەکراوەکەی ماڵی حەماغایە هی سەردەمی حەماغا خۆیەتی. لە دەوروبەری کۆیێ پەندێکیش هەیە دەڵێ «بەختی خۆی و نانی حاجی مەلا عەولا» کە دەکاتەوە باپیرم. لە گرانیی گەورە ئەویش فەقیرێکی زۆری نان داوە هەندێکیان بەو نانە لە مردن ڕزگار بوون. گرانیی گەورە لە بەرەو کۆتاییی سەدەی نۆزدەمدا خەڵقی پێ هەڵوەریوە.

مراد لە ڕەحمانی کوێخا حەوێز نەقڵ دەکا دەڵێ «قوتب – قطب» ناوێك مەلا بووە عەقڵی تێك چووە هاتووەتە کۆیێ لە دیوەخانی حەماغا پاڵی لێ داوەتەوە کەس لێی بەدەنگ نەهاتووە، چشی ویستبێ وەهای کردووە. جارێکیان نانی نیوەڕۆ بۆ دیوەخانە دەهێنن. قوتب بێ پرس دەچێتە سەر سینییەکەی لای حەماغا دەست دەکا بە خواردن. نۆکەرێك پێی دەڵێ، قوتب ئێرانە جێی تۆ نییە. حەماغا پێی گوتەوە، لێی گەڕێ لێم بوویتە ئەحمەڕەشی قاوەچی خۆت لە خەڵق توورە دەکەی. قوتب نانەکەی لەگەڵ حەماغادا خوارد. «ئەحمەڕەش هەناری، قاوەچیی ئەمیناغا بووە، لا ی حەوێزییەکان لەپێش بووە بە چاوی قاوەچییەتی سەیری نەکراوە».

مەلا ئەحمەد ناوێك پیاوی حەماغا و تفەنگ هەڵگری بووە و خۆشی ویستووە لە قساندا خەڵقەکە دەڵێ مەلا ئەحمەد گوزەرانی باش نییە و دەستی کورتە، حەماغا گوێ بیست دەبێ و دەڵێ ئەگەر ئەو دەستی کورت بێ دیارە من نەماوم. با فلانە ئاش بۆ ئەو بێ و داهاتەکەی بخوا مەلا حاڵ وباری قنج دەبێتەوە دوای چەند ساڵێك بێ پرسی حەماغا ئاشەکە دەفرۆشێ بۆ نێوان تێکدان و فەسادی، هەندێك بە حەماغا دەڵێن مەلا ئەحمەد بێ ڕەزای خۆت ئاشەکەتی فرۆشت حەماغا ئەوەندە دەڵێ، ئەگەر بەمنی فرۆشتایە پترم پارە پێ دەدا...

کوێخا حەوێز دەگێڕێتەوە دەڵێ، لە ماڵی حەماغاوە ڕۆژی چوار تەنەکە گەنمیان

دەبرد لە «ئاشیلەکە»ی حەسەناغا، کە لە ناو شار نرابووەوە، دەیانکرد بە ئارد و دەبوو بە... رەیەکیان چێشتی شلەی «برنج و ماش» بۆ دیوەخانە لێنرابوو بەڵام نانێکی زۆری لەگەڵدابوو. حەماغا دەڵێ، حەویز ئەوە چییە کەم زۆر دەکا شل توند دەکا گەرم سارد دەکا. کوێخا حەوێز لە وەڵامدا دەڵێ ئاغا ئەوە چێشتی شلە ئەگەر نانی تێ گوشی توندی دەکا، ئەگەر کەم بێ زۆری دەکا ئەگەر گەرم بێ ساردی دەکا.

مراد عەولای گوڵەی دێی «تەکەوڵ» لە تیرەی «بۆربۆری» بوو پیاوێکی کامڵ بوو گێڕایەوە کە لە ساڵی گرانی خەڵق لە برسان دەمرد، وەك ئاژەڵ لە دەشت و دەر گیا و گوڵیان دەخوارد. دیوەخانی حەماغا هەمیشە قەرەباڵغ بوو نانێکی زۆری لێ دەخورا بەتایبەتی خەڵقی دیوی بیتوێن ڕوویان لێ دەنا. ڕۆژێکیان لەگەڵ پیاوێکی بڵباس کەوتینە سەر سینییەك. کابرای بڵباس لەمن زووتر بەشە نانی خۆی تەواو کرد دەستی دایە کەوچك و چێشتی شلی پێ فڕ دەکرد. کە منیش لە نانەکەم بوومەوە بەکابرام گوت کەوچکەکەم پێ بدە منیش هەندێکی لێ هەڵقوڕێنم کابرا گوتی توڵەباب، گێچەڵان دەکەی، من بۆ خۆ دەستم داوەتە کەوچکی کوو وێت دەدەم بەدەستی وەخۆ، پێم گوتەوە پیاوی چاك بە لێ گەڕێ سێ چوار کەوچکان فڕ کەم گوێی نەدامێ، منیش بەهەر دوو دەستم مستم لە چێشتەکە پڕ کرد بنی لەگەنەکەم بەدەرخست جاری دووەم دەستم بردەوە کابرای بڵباس گوتی ها کاکە کەوچکێت وێ دەم...

کوێخا حەوێز باسێکی شەڕی خدران دەگێڕێتەوە. خدران عومدە دێی ماڵی چنارانە کە لە پاش دامەزرانی حکوومەتی عێراق بوو بە ناحیە و مەرکەزی ناحیەش لە خدران بوو، هەتا ڕێگەی ئۆتۆمۆبیل لە سلێمانییەوە بۆ ڕانیە و پژدەر بە ڕۆستەمدا کرایەوە ئیتر مەرکەز گوێزرایەوە بۆ میرزا ڕۆستەم.

لە دیوی بیتوێن دێی خدران بە ئاو و بەراو و زەوی و پاوانی فراوانیەوە بنگەی دەسەڵاتی غەفوورییەکان بوو، وەکیلی حەماغا هەمیشە لەو دێیە دانیشتووە. شەڕی خدران تا ئەو ساڵانەی دواییش بەسەر زارانەوە باسی دەهات و ناوناوە نوکتەشی تێدا دەگێڕدرایەوە وەك کە دەیانگوت ئاغایەکی شارنشینی غەفووری کە زۆر ئاشنای شەڕ و لێقەومان نەبووە لە گەرمەی تەنگانەدا وەها شڵەژاوە پاش و پێشی وڵاغی لێ تێك چووە و لغاوی بەبن کلکی وەڵاغەکەوە ناوە، لغاو جێی نابێتەوە و کلکی وڵاغیش بۆ کابرا ملزەم نابێ ئیتر دەستێکی بە کلکی وڵاغەوە و دەستی دیکەی بە لغاوەوە لەسەر سمتی وڵاغەکە کوتەکوتیەتی ئەویش بێ لزووم لەو شێواوییەدا بەوڵاغەکە دەڵێ، ئەتوو

بڕت وەها درێژ بووە ئەدی ئەو نێوچاوانەت لە بۆ وەها پان بووە، ڕەنگە نوکتەکە هەڵبەستراو بێ بەڵام تا ڕادەیەك باری ئەو شەڕە ڕوون دەکاتەوە.

کوێخا حەوێزی شاخەپیسکە، کە خۆی لەو شەڕەدا بەشداریی کردووە، لەو دەفتەرەی کاك مراد بۆمان باس دەکات و دەڵێت سەید ئەحمەدی بابە ڕەسووڵ کە لە ساداتی سلێمانی بوو لە سەردەمی عوسمانلییەکاندا فەرمانی حکوومەتی بۆ دەرچوو بەقائیمەقامەتیی ڕانیە، حەماغا «بگرە تێکڕای غەفوورییان» بەرژەوەندیان لەوەدا نەدیت دەسەڵاتدارێکی وەکو سەید ئەحمەدی بابە ڕەسووڵ لە ڕانیە ببێتە قائیمەقام و لەنگەری دەسەڵات بەبارێکدا بچێت کەوا ڕەنگە بە زەرەری خۆیان تەواو بێ. حەماغا وەڵامی نارد بۆ سەید ئەحمەد کە واز لەو نیازە بهێنێ و ڕێی ڕانیە نەگرێتەبەر، سەید ئەحمەد بەوەدا ڕژدتر بوو لەسەر مەبەستەکەی و بڕیاری دا بەشەڕیش بێت هەر بچێت بۆ ڕانیە. حەماغا لەشکرێکی دوو هەزار کەسیی هەڕەمە بۆ خدران دەنێرێ بەپێی قسەی کوێخا حەوێز لەشکرەکە لە ئاکۆ، بڵباس، خۆشناو، خەڵقی وڵاتی کۆیێ پێك هاتبوو «ڕەنگە شیلانەشی لەگەڵدا بووبێ» ئەو خەڵقە لە بەرزاییەکانی دەوری خدران قایمەکاری دەکەن و ئامادەی شەڕ دەبن. سەید ئەحمەدیش لەشکرێکی لە میراوەدلی و جافە ڕەشکە و هەمەوەند و شێخ بزێنی و وردە هۆزی دەوری سلێمانی ڕاپێچەك دەدا و لە دەراوی «دوکان» بۆ بەری قەزای ڕانیە دەپەڕێتەوە و ڕوو لە بیتوێن دەکات. ئەوسا دەشتی بیتوێن کێڵگەی کەم بوو بە زۆری جۆگەکانی دەکران بەمەرەزەوە لە لایەن خاوەن دەسەڵاتەکانەوە، لەو قاڵبە مەرەزانە بەولاوە هەرچی دەشت بوو بریتی بوو لە پووشەڵانی زەمەند. تاقمی سەید ئەحمەد بیتوێن ئاگر دەدەن سووتەن دەگاتە کناری دێیەکانی بناری کۆسرەت وەکو مێوژە و خدران کە لەشکری حەماغای لێ بوو. تەقە دەست پێ دەکات و دەبێتە تێك هەڵدایی. کوێخا حەوێز دەڵێ لەشکری حەماغا لەو شوێنە سەختانە خۆیان توند کردبوو تفاقیش وەها ڕێك خرابوو لە سەنگەرەکاندا چیخی گەورەیان ڕاخستبوو بەمەنجەڵ پڵاوی لەسەر ڕۆدەکرا بۆ لەشکر هەروەها بە ئێستریش کوندە ئاو بۆ سەنگەرەکان دەچوو، بە بار نان دارەبەش دەکرا. وەستای چەخماخساز بە سەر سەنگەرەکاندا دەگەڕا تا ئەگەر یەکێك فیشەکی پێ نەمابێ بۆی داگرنەوە، تەنانەت ناڵبەند دەگەڕا وڵاغی خواسی ناڵ دەکردەوە، کوێخا دەڵێ لەشکر لەو سەنگەرە سەختانەدا کەوتنە جووڵەجووڵ و بێ ئۆقرەیی، وردە وردە هەر تاقمە سەنگەری بەجێ دەهێشت و بەرەو ماڵی خۆی تێی دەقووچاند ئێمەی چەند کەسێکی

ولاتی کۆیێ سەنگەرمان چۆل کرد و بەرەو کۆیێ بووینەوە. گوێم لێ بوو یەکێك لە دوامانەوە بانگ دەکات دەڵێ، کوێخا ڕاوەستە هەڵمەیێ هیچ نییە کە ئاورم دایەوە دیتم سوارێکی کۆییە ولاغی داوەتە بەر ئاوزینگ و شەدەی لە ملان ئالاوە و باڵی بە ولاغەکەی گرتووە و بەغار لە هەلاتندایە و دەڵێ کوێخا هیچ نییە مەترسە. کوێخا حەوێز پێی دەڵێتەوە بەخوا سەهوویت دەتەوێ پێشم بکەویتەوە.

وەك دیارە شەڕەکە بەشکستی لایەنی غەفووری کۆتایی هاتووە، بەلام لە بەختی حەماغا حکوومەت سەید ئەحمەدی وەرنەگرت بەقائیمەقام. بەلای منەوە هۆی پاشگەزبوونەوەی حکوومەت لە هەوەڵ بڕیاری خۆی کە سەید ئەحمەدی کردە قائیمەقام لە چەند لایەنێکەوە بووە. یەکەم ئەوەیە «وەك کوێخا حەوێزیش دەڵێ» سەید ئەحمەد بێ پرسی حکوومەت ئەو لەشکرەی کۆکردەوە، دووەم ئەوەیە کە مانەوەی سەید ئەحمەد بە قائیمەقام دوای ئەو هەرایە زلە داخوازی دەکا هەمیشە قەزای ڕانیە بە هێزێکی هەڕەمەی چەند عەشیرەتی لەگەڵ سەید ئەحمەد سەنگەرنشین بن بەرانبەر بیتوێن و کۆیێ ئەوساش شتێك لە نێواندا نامێنێ پێی بگوترێ حکوومەت مەگەر هێزێکی لە هەردوولا گەورەتر لە موسڵ و کەرکووکەوە بێت و شکۆی حکوومەت بسەپێنێتەوە. هۆی سێیەم ئەوەیە ڕانیە و پژدەر هەرێمی سەر سنووری ئێرانن و کەس نازانێ ئەگەر سەید ئەحمەد بەو شێوەیەی بێ حکوومەتی لەو ناوچەیەدا چەسپا دامودەزگا و دەستەندا و سیاسەتی ڕوو لە چی و لە کوێ دەکات، بۆیە بەهەمەحاڵ مانەوەی حەماغا بەدەسەلاتی جارانیەوە لە شوێنێکی وەکو کۆیەی شارستان و ناوچەی حکوومەتدا کەمتر مەترسیی لێ دەکرێ تا ئەوەی سەید ئەحمەدێکی هەندەران بەگیان و هەستی سەرکەوتووییەوە لە ڕانیەی دوورەدەست قوت بێتەوە، ئەمانەم بەبیردا دێن وەك سۆسەکردن لە نیازی حکوومەتی ئەوسای عوسمانلی خۆ لە دڵی ئەویشدا نیم بزانم چ جۆرە لێکدانەوەی دیکەشی کردووە...

شکستی غەفووریان لەو شەڕەدا دەچێتەوە بۆ چەند هۆیەك یەکیان «بێ سەرۆکاتی». وەکیلی هەرە لە پێشی حەماغا برازا و زاوای خۆی قادراغای سمایلاغا بووە کە سەرپەرشتیی هەراکەی کردووە. قادرغا بەشەخسی خۆی ترسنۆك نەبووە، بەلام لە دەستی نەهاتووە ڕابەرایەتیی بڵباس و ئاکۆ و خۆشناو بکات. حەماغا خۆی لەو شەڕە بەشدار نەبووە ڕەنگە ئەگەر لە خدران بووایە ئەو شەڕکەرانە بەو ئاسانییە بلاوەیان لێ نەکردبایە، کاکەزیاد گوتی قادراغا دوای شەڕەکە دەچێتە لای میری

خۆشناوان لە بێتواتە و بەینێك لای دەمێنێتەوە وا بزانم شەرم بەخۆداهاتنەوە ئەو ڕێگایەی پێ گرتووەتە بەر. پرسیارێك لێرەدا هەڵدەستێ، بۆچی لەشکری سەید ئەحمەد کە هەرەمەش بوو توانی سەربکەوێ؟ وەڵامی ئەم پرسیارە خۆی دەبێتە هۆی دووەمی شکانی غەفوورییان. لەشکری سەید ئەحمەد وەکو لەشکرەکەی «طارق کوڕی زیاد» ڕێگای هەڵاتنی نەبوو، چونکە لە دوورەوە هاتبوون مەگەر بەشکستی شەڕ دۆڕاندن دەنا دەبوو هەر ڕژد بن لەسەر بردنەوەی شەڕەکە، هەرچی لەشکری حەماغا بوو لە ماڵ و حاڵی خۆیان نزیك بوون سەلامەتی بۆ ئەوان لە هەڵاتندا بوو شکستیشیان بە زەرەری خۆیان حیساب نەدەکرد. ڕەنگە تا ڕادەیەك بڵباسەکان لە سەرکەوتنی سەید ئەحمەد ترسیان هەبووبێ، بەڵام لێرەدا ناتوانم بەبەر تەحلیلی هەڵوێستی ئەوانەوە هەڵنیشم و بیرکاریی تێدا بکەم. بەهەمە حاڵ دڵنیام لەوەدا ئەگەر شەڕ دەوامی کردبایە بڵباسەکان لە هۆزەکانی دیکە پتر چالاك دەبوون. ڕەنگە ڕقێکی کۆنی هەمەوەند و شێخ بزێنیش دەورێکی هەبووبێ لەو شەڕەدا.

هۆی سێیەم لە شکستی غەفوورییان دەچێتەوە بۆ کەیف و سەیران کە بەو پڵاولۆغانەدا دەردەکەوێ، مەردی جەنگی چەند نوردوو نان و چەند لوێچ مێوژ لە تێشوو دەنێت نەك مەشکەی لەسەر پڵاو و گۆشت دادەنێ. خەرمانی پڵاو بەسەر چیغەوە بێ و ئاو بە کوندە بەدوا شەڕکەردا بگەڕێ و ناڵبەند و چەخماخسار دەستەونەزەر ڕاوەستێ هەر دەیەوێ دوو چاوەش دەهۆڵ و زوڕنا بکوتن بۆ هەڵپەڕکێ.

ئەم شکستەی غەفوورییان بە بیری من لە ١٩٤٦ یان ١٩٤٧ ڕووی دایەوە بەڵام ئەمجارەیان مەلا حەوێزاغای حەسەناغا تێیدا بەرپرس بوو کاکەزیاد لە بنەڕەتدا تێدا نەبوو. هەرچەند لە دواییدا ئەرك و مەسرەف یەخەی ئەویشی گرت. هەرای ٤٦،٤٧ ناوی شەڕی چنارانی پێوەنرا، بەری هێرشبەر بە ئەساس پژدەری بوون، بەڵام ئاکۆش بەسەرۆکایەتیی عەباسی مامەنداغا تێدا بەشدار بوون جگە لە کۆمەڵێ تیرە و خزمی نزیك و دووری ئەم و ئەو.

ئەمجارەش بێ ئەوەی شەڕ گەرم بێ بەرەی مەلاحەوێزاغا کە لەشکرێکی هەمە جۆرەی بێسەروبەر بوو ورەی بەردا و ڕووی لە بڵاوبوونەوە کرد، بەڵام جوداوازییەکی یەکجار گەورە هەبوو لە نێوان ئاکامی شەڕی خدرانی سەردەمی حەماغا هەرچەند شەڕەکەی دۆڕاند، بەڵام لە مەنعکردنی سەید ئەحمەد لە قائیمەقامەتیی ڕانیە بەزیادەوە تێی هێنایەوە تا ئەوەی دەشێ بگوترێ لە ئاکامدا سەرکەوتوو بوو، سەید

ئەحمەد شەڕی بردەوە بەڵام ئامانجی دۆڕاند. کوێخا حەوێزیش لە قسەکانی خۆیدا دەڵێ حەماغا هەر مەسرەفی لە کیس چوو کە بەلای ئەوەوە تەئسیرێکی نەبوو تەنانەت دەڵێ حکوومەتی عوسمانلی ویستی خەسارەی حەماغا بداتەوە حەماغا گوتبووی هیچ خەسارەم لێ نەکەوتووە. بەپێی قسەی کوێخا حەوێز بەڕاستی نیشانی پێکاوە حەماغا لە پاشگەزبوونەوەی سەید ئەحمەد و گەڕانەوەی بۆ وڵاتی خۆی بەدەستی بەتاڵەوە هەموو خەسارە و مەسرەفی شەڕی بە سوودێکی زۆر گەورە حیساب دەکرد، خۆ ئەوەی دەیزانین لە بارەی سەخاوەتی حەماغاوە شتێکە پێمان دەسەلمێنێ کە ماڵی دنیای بەلاوە هیچ نەبووە لە ئاست ڕەوتی دنیایی و سەبەرزی و قسە چوونە سەر و شتی ئەوتۆیی. شەڕی چناران وەها نەبوو بەپێچەوانەوە شکستێکی بێ پێچوپەنا و بێ ئاکام بوو. وێنەیەکی تێشکانی ئەو ساڵە کە بە چاوی خۆم دیتم «ورە بەردان»ی شەڕکەرانی بەرەی مەلا حەوێزاغا بوو.

لەسەر تەکلیفی کاکەزیاد بۆ ناوبژیکردن لە خزمەت مامە نوورەدین و شێخ سەدری شێخ کەریمی بەرزنجی پاش عەسرێکیان کە خەبەری شەڕەکە پەیتاپەیتا بە ئەنواعی شکڵ دەگەیشتە کۆیێ بەرەو دیوی ڕانیە بەڕێ کەوتین، بەر لە بزووتنەوەمان من لەگەڵ تاقمی لەشکری ڕانیە تەلەفۆنم کرد کە ئەگەر ڕێمان نەشکێنن بەتەماین بچین بۆ لایان، بەگەرمی بەخێرهاتنیان لێ کردین. ئێمە کە لە کۆیێ دەرچووین غەفوورییەکان تفەنگی برنەویان دەکڕی بە ٢٠٠ دینار و بۆ خدرانیان دەهەنارد کەچی لە ماوەی سەعات و نیوێکدا تا گەیشتینە کانی کەندی چناڕۆك پتر لە سی تفەنگچی تووش هاتین بەرەو کۆیێ ڕایان دەکردەوە وەهاش بەپەلە بوون پێیان ناخۆش بوو بۆ پرسیار ڕایان بگرین... شەو لە کانی کەند بووین سبەینێ کە دوای ڕۆژهەڵات بەڕێ کەوتین لەو هەموو ڕێ و بانە ٥–٦ سەعاتییە تەنها یەك پیرەژنی بڵباسمان دیت لە بیتوێن کوردی دەڵێ ئەو خەڵقە لەترەی بەردا بوو. کە لە کۆیێ دەرچووین گەیشتینە بناری چیای چناڕۆك بەدیوی کۆیەدا تووشی هەشت سواری تفەنگچی بوغە بوغەی کۆیێ و غەفوورییان بووین هەموویان بە بەهانەی گەیاندنەوەی ئافرەتێك بۆ کۆیێ لە شەڕەکە هەڵاتبوون بەزەحمەتیش بۆمان ڕاوەستان دوو قسەیان لەگەڵدا بکەین، چەندین هەڵاتوومان دیتن ترسنۆکیی خۆیان بەوەدا دەشاردەوە کە بە ئێمەیان دەگوت لە ڕێی خوا بۆ ئەو ئاگرە مەڕۆن هەر نەبێ ئاڵایەکی سپی هەڵکەن ئێمەش هیچ ترسمان نەبوو دۆستانە بەڕێوە بووین.

ئەمجارەیان شکستی مەلا حەوێزاغا هەڵنەبەسترایەوە و گەشەی دوای شکستی خدرانی بە دوادا نەهاتەوە. بەهەمەحاڵ جگە لە شەخسییەتی حەماغا و لە کشانەوەی سەید ئەحمەدی بابەڕەسووڵ، ڕۆژگاریش لە ماوەی چل ساڵێکدا وەها گۆڕابوو نەشێ قیاسی هەڵکەوتی کۆن لە هی نوێ بکرێ.

مراد بۆ وەدەستهێنانی ئەخباری حەماغا چووەتە لا موستەفائاغای «مصطفی اغای» حەوێزی ئەویش لە وەڵامدا پێی گوتووە بە دوو کڵاوی بابردوو کەوتووی. مراد زۆر ژیرانە پێی گوتووەتەوە، ئەگەر کڵاو با نەیبردبێ و بەسەری خاوەنیەوە بێ بۆچی بە دووی بکەوم، ئنجا موستەفائاغا پێی دەڵێ، حەوێزی پێش غەفوورییان هاتوونە کۆیێ، «بالی بەگ»ێك هەبوو کوڕێکی بوو ناوی ناوە «عویض» «دیارە مصطفی ئاغا ویستوویەتی بڵێ حەوێزی لەو «عویض»ەوە لەقەبیان بۆ ماوەتەوە». کە غەفووری هاتنە کۆیێ و چەسپان هەرا و ناخۆشی لە نێواندا پەیدابوو. چەندێکی دەوری حکوومەت و قەڵەمکاری و نووسین بووایە باوی حەوێزییان دەبوو ئەگەر دەوری چەك و سوارێنی و تەقوتۆق و عەشایەری بووایە باوی غەفوورییان دەبوو هەر لایەکی سەرکەووتوبایە دیوەخانی بەلایەکەی دیکە دادەخست لەگەڵ ئەمەشدا چەندێکی ناخۆشییان بووبێ ژنیان لە یەکدی خواستووە. لە بارەی حەماغاوە گوتبووی ساف و دڵپاك بوو ئەگەر فەرمانی کارێکی خراپی بدایە یان خۆی خراپەکەی بکردایە دوای سەعاتێك لێی پەشیمان دەبووەوە و هەزار پاڕانەوە و تۆبەی لەبەر خوا دەکرد. خزمی وەهای هەبوون ئەگەر بە قسەی بکردنایە ڕۆژی دە کەسیان پێ دەکوشت.

مراد دەنووسێ قائیمەقامێکی تورك دێتە کۆیێ حەماغا هەڵدەپێچێ بۆ پارەی بەقایای قەرزی حکوومەت. گۆیا لە ژووری خۆی بە حەماغا دەڵێ پارە یان بەندیخانە حەماغاش دەست لەسەر خەنجەرەکەی دادەنێ و پێی دەڵێ بە پیاوی وەك تۆ حەبس نابم خەبەر بە حاجی ئەسعەداغای حەوێزی دەدەن کە خەزووری حەماغا بووە بە پەلە دێت و حەماغا هەڵدەستێنێ و پێی دەڵێ هەڵستە چاوت ڕەش بووە لە سەرای حکوومەت دەست لەسەر خەنجەر دادەنێی؟ دواتر ناوبژی لە نێواندا دەکات و قائیمەقام دەهێنێتەوە لای حەماغا ئەویش ئێسترێکی سوور عەنابی ڕەهوانی پێشکەش دەکات کە حەماغا دەچێتەوە سەردانی قائیمەقام ئەویش شیرێکی بچووکی دەسك زێری دەداتێ گۆیا دوای ماوەی چەند ڕۆژێك قائیمەقام داوای شیرەکە لە حەماغا دەکاتەوە و بە نامەی ئەوە کە هی خۆی نەبووە حەماغا شیرەکەی بۆ دەنێرێتەوە ئەمجارەیان حاجی

ئەسعەداغا بە حەماغا دەڵێ تۆش بنێرە ئێسترەکەی لێ وەربگرەوە، حەماغا گوتبووی حاجی ئەمن حەمەدم حەمەد ئەو قائیمەقامەش کەس نازانێ کوڕی کێیە من وەکو ئەو ناکەم. لە بارەی هەرای نێوان حەماغا و شێخ بزێنییەوە مراد حیکایەتێکی خۆشکەڵە لەزاری ڕەحمانی کوێخا حەوێزی شاخەپیسکە «ڕەحمان مامی مرادە» دەگێڕێتەوە گوتووەتی، حەمەد تیماری خەڵقی دێی تیمارۆك بۆی باس کردم، گوتی بە جحێڵی لەگەڵ شێخ بزێنییەکان بووم وردەبەندم بۆ دەگوتن ناویان نابووم حەمەد حەیران. شەوێك لە دیوەخانی تۆفیق ئاغا لە دێی خرابە دانیشتبووین یەکێك گوتی ماڵە دۆمێك هاتوون خاوەنەکەیان حەیرانی خۆش دەڵێ تۆفیق ئاغا بەدوایدا هەنارد کە هات داوای حەیرانیان لێ کرد ئەویش دەستی خستە بناگوێی و تێی هەڵکرد.

«حەیران وەرە لە ئاوی غازری یاخوا دزەیی برایماغاتان بمری ئەو هیچ عەشیرەت خۆی لەبەر ڕاناگری».

حەمەدتیمار گوتی منیش دەستم لەبناگوێم نا و ڕاسامە ئەم حەیرانە: «سواران لە من هەر ڕاوەڕاوە نێچیری خەڵك تەیر و تواڵە بەلا نیچیری تۆفیق ئاغا قوڵینگەکەی شاپەڕ بەخوناوە».

حەمەدتیمار گوتی کە لێبوومەوە تۆفیق ئاغا دەمانچەکەی هەڵکێشا و ڕووی کردە کابرای دۆم پێی گوت، سەگباب دزەیی کەی پیاوی وەهایان هەبوو ئەگەر حەیران دەڵێی وەك حەمەد بڵێ حەمەد حەیران دەزانێ. زۆر نەمابوو دۆمەکە بکوژێ. زۆری پێ نەچوو گوتیان چەند کەسێك لە کۆیەوە هاتوون، بە ئەمری تۆفیق ئاغا بەدوایاندا چوون کە هاتنە دیوەخانە تۆفیق ئاغا لێی پرسین چ دەنگ و باسە؟ گوتیان ئاغا ئێمە ئەوەندە دەزانین بەیانی مشکی و پشتێنی کۆیی و بڵباسان پڕی ئێرە دەبێ، حەماغا زەخیرەیەکی زۆری لە بۆ تیمارۆك و ئەو دێیانەی نزیك بەئێرە ناردووە.

تومەز قسەی کابراکان ڕاست بوو. سبەینێ تاریك و ڕوونی بەیانی تەقە لە دەوری خرابە دەستی پێ کرد، شێخ بزێنییەکان بە پەلە بۆی دەرچوون و بەرەو زێ تێیان تەقاند مەشکەیەکی گاوسی گەورەی ماڵی تۆفیق ئاغا بە سێپاکەوە پڕ لە ماست بوو بە ژەنین بەجێ مابوو سوارێکی بڵباس تەقڵەکوت چووە پێش دەرگای ماڵی تۆفیق ئاغا کە مەشکەکەی دیت لە وڵاغەکەی دابەزی و مەنجەڵێکی ڕاکێشایە بن مەشکەکە و خەنجەرەکەی هەڵکێشا و گوتی، قوتە ڕەسووڵە بۆ کەینێتە. خەنجەرێکی لە مەشکەکە

کوتا و ماست و ماستاو هاته خوارەوە، مەنجەڵی پڕ کرد ئنجا ئەسپەکەی هێنایە سەر مەنجەڵەکە «بێ گومان ئەسپی هەرام حەز لە ماستاو ناکا».

تێبینیم بەرانبەر بەم حیکایەتە ئەوەیە کە حەمەد تیمار بە چاوی خۆی کابرای بڵباسی نەدیتووە مەشکە بدڕێت، چونکە خۆی پیاوی تۆفیق ئاغا بووە و لەگەڵ ئەودا بۆی دەرچووە دەبێ لە خەڵقی دیکەی بیستبێ. هەرچۆنێك بێ ڕووداوی ئەوتۆیی ڕێی تێ دەچێت و جێی باوەڕ پێکردنە، قسە و ڕەفتاری کابرای بڵباسیش پتر بەلای ڕاستیدا دەچێتەوە نەك هەڵبەستن. حیکایەتەکە لایەنی هاریکاری بڵباسانیش لەگەڵ حەماغادا ڕادەگەیەنێ کە بەشێوەیەکی گشتی و وێنە لەشکر بووە نەك تاك و تەرای یەك دوو نۆکەر و چەند بۆرە پیاوێك. ڕێکەوت وەها بوو لە شەڕی چنارانیش بڵباسەکان لەگەڵ مەلا حەوێزاغادا یەك بەرە بوون واش بزانم ئەوسا سواراغا نەمابوو سمایلاغای گەورەی کە جارێ نەشڕسکابوو سەرۆك هۆز بوو. بڵباسەکان لە دێی گردجان قایمەکاری و دروستاییان کردبوو کە ماڵی سەرۆکیان چەند ساڵێك بوو لە سەرخەمەوە بۆ ئەوێی ڕاگوێزتبوو بڵباسەکان هێرشیان نەکرایە سەر، بەڵام هەرچی بووبایە بێ گومان دەستەوەکەرییان هەتا مردن دەبوو، چونکە چ جێگایان نەبوو لە هەڵاتندا خۆی بۆ هەڵکوتن، دەشتایی بیتوێن کە نشیمەنی بڵباسەکانە بارێکی تایبەتی بەملدا بڕیون، چونکە هیچ شاخ و هەڵەت و پەڵەتی تایبەتی خۆیانیان نییە پێوەی قایم بن هەرچی شاخی دەوری بیتوێن هەیە هی غەیری بڵباسە ئاو و بەراوی بیتوێنیش بە زۆری ئەمیرییە «یان ئەمیری بوو» لەبەر ئەمە ڕزق و ڕۆزییان بەند بوو بە مڵکی میری.

ئەم هەڵکەوتە وەهای لە سواراغا کردبوو کەوا هەتا بۆی بکرێ دڵی قائیمەقام و موتەسەڕیف ڕابگرێ هەر ئەم هەڵکەوتەش بوو تا ڕادەیەك داخوازی دەکرد کە بڵباس لەگەڵ خاوەن مڵکەکانی بیتوێن بە دۆستایەتی ڕابوێرن بۆ ئەمەی هەرای ناو بیتوێن بێئاگایان نەکا لە دەسدرێژیی جیرانە شاخاویەکانیان. خۆشناو و ئاکۆ و شیلانە و پژدەری بۆ بڵباسەکان جێی مەترسی بوون، غەفوورییەکان کە بنەیان لە کۆیەیە و مێوانی بیتوێنن ڕێ بەدێییان لەگەڵدا دەکرا، حەماغا پیاوێك بوو حەزی بە کەسابەت دەکرد نەك بە داکردنی دز و ڕێگر، چاویشی لە پرکێشیی مڵك و بەراو نەبوو ئەوەی کوردی گوتەنی دراو خڕیدە نەبووبێ دەستی بۆ نەبردووە.

کاکەزیاد بۆمی باس کرد گوتی حەمەشین ناوێك لە عەشیرەتی «کورد» ناوی

ئازایی دەرکردووە لە شەڕەکانی دژی شێخ بزێنییان ئەم «حەمەشین»ە هەرچەند کورد بوو پێی دەگوترا بڵباس. وادیارە تێکەڵی بڵباسەکان لەگەڵ خەڵقەکەی سەر بە حەماغا ئەوەندە بەتین بووە حەمەشینە کوردەی کردووە بە حەمەشینی بڵباس.

مراد لە زاری کوێخا پێمان دەڵێ ڕۆژێك حەماغا مێوانێکی زۆری دەبێ کە نانی نیوە ڕۆژە دەهێنن بۆ دیوەخانە هەوەڵ جار سینییەکان لە هەیوان دادەنێن لەگەنە چێشتەکان ئەوەندە گەورە بوون و هەڵمی وەهایان لێ هەڵدەستا دەتگوت دووکەڵە. پیاوێکی شاخەپیسکەیی ناوی «ڕۆستەمە قولە» بوو تەماشای ئەو چێشت و هەڵمەدووکەی کرد هاواری لێ هەستا ماڵی کێیە وا ئاوری تێ بەر بووە. خەڵقەکە دایانە پێکەنین حەقیشیان بوو. لە سۆنگەی مەڕدارییەوە حەماغا سەرنجی لە کژی گەرما و سەرما ڕاگرتووە تا ئەوەی حیسابێکی بۆ حاڵ و باری مێگەلەکانی کردووە لەگەڵ ئەو کژانە بگونجێ.

وەك کە لە زۆر کەس بیستراوە دەگوترا بەپێی حیسابی حەماغا ساڵ وەها وەهایە. حەماغا ڕێنموونی شوانکارەکانی خۆی دەکرد بۆ چوونە کوێستان و تفاق داکردن و هەموو سەروبەرێکی ئاژەڵ بەپێی ئەو حیسابەی کە خۆی ڕای دەگرت. دەڵێن هەموو ساڵێك هەتا دە ڕۆژیش دوای نەورۆز تەقیەی لە سەرمای زستان کردووە بۆ مەڕەکانی. سۆفی سەدیقی حاجی سۆفی موستەفا باسی کردووە کە حەماغا گوتوویەتی ساڵێك لە ساڵان عەشیرەتی شکاك لە ڕۆژی نەورۆزدا باریان لێ نا بۆ دەرەوەی دێهاتەکانیان شەو لێیان بوو بەفەرتەنە و بەفر و باران و ڕەهێڵ، خەسارەیەکی زۆر لە مەڕ و ماڵاتیان کەوت.

کوێخا حەوێز دەگێڕێتەوە جارێکیان حەماغا وەڵامی بۆ دەنێرێ چەندێکی لە دەستی دێ سوار لەگەڵ خۆیدا بهێنێ ئەویش بەخۆی و سواری دێیەکانی شاخەپیسکە و کانی دەربەند و گۆپتەپە دەچێ بۆ لای حەماغا.

پێی دەڵێ حەوێز نیازی سەردانی شێخ قادری سندولانم هەیە. دوای نان و نوێژی نیوەڕۆ دەکەونە ڕێ، کژ پایز بووە ڕۆژ کورت شەو درێژ بەمانگەشەو لە دەشتی بیتوێن بەرەو پژدەر دەڕۆن کوێخا حەوێز دەڵێ گوێم ڕاگرت دەنگی حەماغام بیست لەبەر خۆیەوە «ئایای» دەڵێ بەم بەیتە:

هەی داد هەی بێداد لەگەل مامەوە

خۆشی و ترشی بە تاڵی دامەوە

کوێخا بە هەلی دەزانێ ولاغەکەی بۆ تەنیشت ولاغی حەماغا لێ دەخوڕێ و پێی دەڵێ، ئێمە بەیتی ئایای وەك جەنابت ناڵێین حەماغاش دەپرسێ ئەدی کووی دەڵێن؟ کوێخا دەڵێ ئاغا وەهای دەڵێین:

هەی داد هەی بێداد لەگەل مامەوە

ئەوەی بـــە ك.. کردم بەقنگ دامەوە

حەماغا دەڵێ حەوێز یەکجار وەهاش نا بەلام بەخودای ئیشی ئەم زەمانە هەمووی وەهایە. ئنجا پێی دەڵێ حەوێز لە ماڵی شێخ چاوت بە هەرچی بکەوێ نەکەی بە جواب بێی و بپرسی. تومەز ترساوە نەکا قسەی بەیتی ئایای بڵێتەوە.

کوێخا حەوێز لە ولاتی کۆیێ زۆر بەرچاو بوو، گەلێك بەولای کوێخایەتییەوە حورمەتی دەگیرا، قسەزان و هوشیاریش بوو دانەدەما. قسەی نەستەقی زۆر بوون. کوێخا و خزمانی لە عەشیرەتی کوردن. لە دەمێکەوە هاتوون بۆ ولاتی کۆیێ و لە شاخەپیسکە و گۆپتەپە و چەند دێیەکی دیکە نیشتەجێ دەبن. پێشتر لە بەری بابان دەژیان. هۆزەکەیان سێ تیرەیە، کەڵوی، مەندەمی، ئاغاسووری. کوێخا ئەحمەدی گۆپتەپە کەڵوی بوون. ئەم تیرەیە بە تایبەتی سەر بە حەماغا بوون، مەندمییەکان سەر بە حەسەناغا بوون. کوێخا گوتبووی کە عەشیرەتەکەمان دێتە ئەو ناوە هەمووی چۆل بوو ئاوەدانیان کردووەتەوە. ویستم بزانم ئایا ئەوان یان غەفووری زووتر هاتوونەتە ولاتی کۆیێ، بەلام جوابەکەم وەرنەگرتەوە. بە مەزەننە دەبێ غەفووری پێشتر دامەزراو بووبن ئنجا هۆزی کورد لە بابانەوە بۆ سۆران پەڕیبێتنەوە، چونکە هەموو هۆزەکان سەر بە غەفووری بوون، بە زاهیر ئەگەر غەفووری لە دەمی هاتنی ئەواندا دەسەلاتدار نەبووبن ناچار دەبوون دەست بە بنگەیەکی دیکەوە بگرن.

مراد دیار لە ژێر سەرناوی «کۆیە و بڵباس»دا ڕووداوێك دەگێڕێتەوە کە تا ڕادەیەك پێوەندی بە ماڵی ئێمەوە هەیە لە کۆتاییشدا دەورێکی حەماغای تێدا باس دەکات. دوای ئەوەی کە دەڵێ حکوومەتی عوسمانلی لەبەرەو کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانیدا خەڵکی تالان دەکرد بۆ پێکەوەنانی ئازووقەی لەشکرەکانی، لە کۆیەش لە دەمی «شارەوانی – رئاسة بلدية»ی عەولاغای حەوێزیدا ماڵی حەماغا بەسەریدا درا و چی دانەوێڵە و دەغڵ هەبوو لە شێوەی تالانکردندا بردی، حەماغاش بەسەرە خۆی نەهێنا و ڕێی نەدەدا کەس ئەو باسە بکوتێتەوە، دێتە سەر گێڕانەوەی ڕووداوێکی

ناخۆش. گۆیا لە بیتوێن پیاوێکی عەولاغا ڕووت دەکرێ و کەلوپەلێکی پێی بووە لێی دەستێنن بێ ئەوەی بزاندرێ ڕێگر کێ بووە. ئنجا لەزاری میرزا محەمەد ئەمینی حاجی میرزا قادر دەگێڕێتەوە کە پیاوێکی بلّباس ناوی «حەمەڕەش» و برای «عەلی بێشیر» بوو لە بنەماڵەی ئاغاکانی بلّباس، دەقی قسەی میرزا محەمەد ئەمین لێرە بەدواوە ئەمە دەڵێ : «هەر کات ئەهاتە کۆیە ئەبوو بە مێوانی مەلا محەمەدی کۆیە کە بەناوبانگ بوو بە «جەنابی مەلا، مەلای گەورە» ڕۆژێك حەمەدەڕەش دێتە کۆیە لە نزیکی سەرا تووشی ئەبێ بە تووشی ماڵی عەولائاغاوە... «وا دیارە وشەیەك پەڕیوە، چونکە تووشی نۆکەرانی یان دەستەی ماڵی عەولاغا بووە نەك ماڵەکەی»». حەمەدەڕەش مشکییەکی لەسەر دەبێ، پێی دەڵێن ئەو مشکییەت لە پیاوەکەی ئێمە سەندووە کە لە دەشتی بیتوێن ڕووت کرا، دیارە تۆ ڕووتت کردووە. حەمەدەڕەش دەڵێ بێئاگام.. خولاسە قەپوقڕ پەیدا دەبێت و حەمەدەڕەش دەکوژن، گۆیا لە ماڵی باوکم دەمرێ:

بەبرینداری دەیگەیەننە ماڵی ئێمە. میرزا محەمەد ئەمین لە زاری تەهای حەسەنی پیرەبان کە ڕەزەوانێکی پیرەڵی بووە دەگێڕێتەوە گۆیا خەڵق حەمەدەڕەشیان هاویشتووەتە سەر پشتی کەرێك بە چەند کەسان گرتوویانە تا گەیاندوویانەتە ماڵی مەلای گەورە، بەدرێژایی ڕێگە حەمەدەڕەش دەستی لە بناگوێی ناوە و گۆرانیی گوتووە. کە ئەو ڕووداوە گەیشتە حەماغا گوتی: ئاخوا خێربێ بمانپارێزی خوایە بەدوورمان کەی.

کە حەمەدەڕەش مرد چەند ڕۆژێکی بەسەردا چوو بلّباس کەوتنە خۆڕێکخستن بۆ وەرگرتنەوەی خوێنی حەمەدەڕەش. بەیانییەك لەشکری بلّباس گەیشتنە کۆیێ. لە پێشەوە خۆیان لە قشڵەی سەر کەکۆن قایم کرد ئنجا بۆ ماڵی عەولاغا هێرشیان هێنا. ڕەحمانی کوڕی کوێخا حەوێزی شاخەپیسکە دەڵێ کەریماغای مەلاواحیداغا کە برازای عەولاغا بوو لەگەڵ تۆفیقی خاڵدە و حەسەنەخرە پارێزگاری ماڵی عەولاغایان دەکرد و هێرشیان دەگێڕایەوە دواوە. ڕێکەوت وەها بوو کوڕە گەورەی عەولاغا کە ناوی «ظاهر» بوو لە دەمی سەرکەوتن بە پیپلکاندا گوللەی بەردەکەوێ و دەکوژرێ. گۆیا چەند ماڵێکیش لە بەفری قەندی و قەلاتی «دوو گەڕەکن لە کۆیە، بەفری قەندی، قەلات» تالان دەکەن، لەوانە ماڵی عەبدوڵڵای باوکی سابیر ئەفەندی کە بوو بە مدیری پۆلیس و ماڵی حاجی سمایلی باوکی مامۆستا بەکری سەرۆك دادگای ئێستاکەی حوکمی زاتی. زۆر نەمابوو ماڵی عەولاغاش بگرن، چەند ولاغی زیادیان پێ بوو بۆ

تـالانـی مـاڵی عـەولاغـایـان تـەرخـان کردبـوو، چـی پـەنـچـەرە و دەرگـەی دیـوەخـانـەی عەولاغا هەیە بە گوللە ڕشاندبوویان.

ساڵحی عـەولاغـای غـەفووری کـە خـوارزای حـەمـاغـاش بـوو، لـەگـەڵ هـی دیـکـەش دەچێتە لای و پێی دەڵێ، هەرچەند بەسەر ماڵی عەولاغایان داداوە، بەلام عەیبی هەموو شارەکەیە. لە دوورەوە خەڵق دەڵێن بڵباس بەسەر کۆیەی داداوە، نابێ تۆ گوێ بدەیتە خراپەیەکی بەرەی عەولاغا لەگەڵ تۆیدا کردبێ. حەماغا قسەکانی دەچێتە دڵەوە و دەڵێ فانۆسێکم بۆ هەڵگرن. بەو شەوە بۆ ناو تەقە دەڕوات و دەگاتە سەرۆکی لـەشکری بڵـبـاس و پـێی دەڵێ بـەسە چـی دیکـە ئـەو تـەقـوتـۆقـە مـەکـەن. بڵـبـاسـەکـان لـەشکـریـان دەکـێشنـەوە، بـەلام لـە گـەڕانـەوەدا چـەنـد مـاڵێکی بـاغـچـەوان و ڕەزەوانـی ڕووباری کۆیەش تالان دەکەن. میرزا محەمەد ئەمین لەو موناسەبەیەدا گوتووەتی عەولاغا لەگەڵ حەوێزییانیش ناخۆشی و ناکۆکیی ناوەتەوە، هەر بۆیەش بوو لەو شەوەدا بە دەنگییەوە نەچوون.

من باسی کوژرانی ئەو حەمەدەڕەشەی برای عەلی بێشیرم لە ماڵی خۆمان بیستووە، دەزانم مێوانی ئێمە بووە، بەلام ڕاستییەکەی بەبیرم نەماوە یان نەمبیستووە بۆچی باوکم خۆی لێ بەساحێب نەکردبوو، خۆ ئەگەر بەهیچ جۆرێك لە جۆرەکان بەدەنگیش هاتبێ من هیچی لێ نازانم. دەمێنێتەوە مەسەلەی شەدەی سەری حەمەدەڕەش کە نـاسرابـێتـەوە هـی پـیـاوی عـەولاغـا بـووە. ئـەمـیشیـان ڕاستـی و درۆیـی هـەڵدەگرێ. بەهەمەحاڵ باوکم خۆی لەگەڵ بڵباساندا لەسەر مڵکەکانی جەلیزادان لە قەڵەمڕەوی ڕانیە هەمیشە لە نیزاع و ناڕەحەتیدا بوو، تا ئەوەی نیزاعەکە بۆ ئێمەش بەجێما و من خۆم گەلێکی تێدا ماندوو بووم. ئەو نیزاعە تا سالانی ١٩٧٣، ١٩٧٤ دەوامەی کێشا، «اصلاح زراعی» بەخێری خۆی سەرێشەی لە کۆڵ کردینەوە...

قسەیەك لە بارەی عەولاغاوە. ئەم مرۆیە ئامانجی فراوانی هەبوو، بەخۆی و باوك و باپیرانیەوە دەنازی. ئەگەرچی دەستی بە قەدەر ئامانجی نەدەڕۆیی، بەلام لە تەقەلا ماندوو نەدەبوو. نەسەلمێنیش بوو، بەهۆی پێوەندیی خۆی و حاجی تاهیراغای باوکی و حاجی بەکراغای باپیری بە بەغدا و بە پیاوە گەورەکانی دەوڵەتی عوسمانلییەوە مەیدانی کۆششی بەربلاو بوو. وابزانم ڕوتبەیەکی ڕەسمی یان نیوە ڕەسمیشی هەبوو. ناوی دەرکردبوو تا ئەوەی وەزیرێکی ئێرانی «احتشام السلطنة» کە بە کۆیەدا بەرەو ئـەستـەنبـۆڵ دەڕوا لـە عـەولاغـا مێوان بـووبـوو. لـەگـەڵ مـوستـەفـا کـەمـالیش کـاغـەز و

نووسیاری هەبوو. نیزاعی لەگەڵ غەفوورییانیش لە ئاکامی تەبیاتی خۆی و بەخۆدا ڕاپەڕموونەوە بووە. زاهیراغای کوڕە گەورەی عەولاغا بەباشی ناوی نایەت، ئەمما فەتاحاغا و عەزیزاغا و نامیقاغا هەریەکە لە مەیدانی خۆیدا باسی پیاوەتییان کراوە. شەفیقاغا لە نیوەی ڕێگەی بەینی عەولاغا و ئەو سێ برایانەیدا بوو. ڕەفیقاغاش لاتەریکێکی بێ مەبەس و بێ زەرەر بوو مەگەر زەرەری لەخۆی دابێت. ئەمەیە بە کورتی و بێلایەن ڕا و باوەڕم بەرانبەر سەرجەمی مەسەلەی عەولاغا کە کاپتن «های»ش زۆری پێوە خەریك بووە. ئەمجا پێی ناوێ من بڵێم، چونکە لە خۆوە دیارە لە ئاست دەسەڵاتە بێ سنوورەکەی حەماغادا، عەولاغا هەتا بڵێی لە بارێکی بێ تالعانەدا بووە.

ئەگەر تەقیەم نەکردبایە لەبەر هەندێ ڕەخنەی کە بە زاهیر وەڵامیان نادرێتەوە قسەی زۆر کەسی خاوەن قسەم لا هەیە کە تا سنووری ئەفسانە باسی سەخاوەت و باسی تالع و بەختی حەماغایان کردووە. کەسانی وەها هەبوون لێیانم بیستووە کە سەخاوەتی حەماغا لە پایەیەکدا بوو بەرەکەتی لەگەڵ خۆیدا دەهێنا تا ئەوەی بەکەس ساغ ناکرێتەوە، چەندەها داهات و مەڕوماڵ و دەغڵ و دانی حەماغا بەپای پیلان داغان کراوە و حەماغا خەبەریشی نەبیستووە بایی سەری دەرزیش تەئسیری لە سامانی نەکردووە وەك کە دانەدەغڵێك و گیسکە گەڕێکیشی لێ نەدزرابێ. بیستووشمە کە بەختی حەماغا وەها یار بووە ئەگەر بە خواریشی هاویشتبێ ڕاستی هێناوە، بەڵام پێویست نابینم لێرەدا بەبەر باسی وەهاوە هەڵبنیشم کە ئەگەر بەڵگەی لەگەڵدا نەبێ بەغەیبی و ئەفسانەیی لەقەڵەم بدرێ، بەڵگەش ئەگەر هەبووبن، دوای مردنی ئەو کەسانەی قسەم لێ بیستوون شۆراونەتەوە. وەها باشترە بچمەوە بۆ قسەیەکی میرزا محەممەد ئەمینی حاجی میرزا قادر کە مراد لێی دەگێڕێتەوە گوتویەتی: حاجی میرزا قادری بابم بۆ ماملەتی بازرگانی هاتوچۆی شارانی دەکرد. جارێکیان لەگەڵیدا چووم بۆ سابلاغ. ڕۆژێکیان مامڵەتمان لەگەڵ توجارێکی گەورەی سابلاغ کە ناوی ئاغا عەلی بوو دەکرد، لە وتووێژدا پێمان گوت ئێمە خەڵقی کۆیە و خزمی حەماغاین. ئاغا عەلی گوتی، حەماغا یان حەمەپاشا؟ ئەو پیاوە ئەگەر لای ئێوە نەبوایە حەمەپاشا دەبوو. دوای ئەمە حیکایەتی خۆی لە ئاست حەماغادا گێڕایەوە گوتی، ساڵێکیان لەگەڵ چەند توجارێکی سابلاغیدا هاتینە شاری کۆیێ، کڕین و فرۆشتنمان کرد تا پارەم بڕا جارێ پێویستیشم مابوو بە هەندێ شتومەکی پێویست بۆ سابلاغ. کەس دەستی نەگرتم بەقەرز پارەم بداتێ. یەکێکی کۆیێ گوتی، خاڵە ئیشی تۆ لای حەماغا

پێك دێت. سەرت نەیەشێنم لەگەڵم هات تا ماڵی حەماغای نیشان دام خۆی گەڕایەوە. کە چوومە حەوشی دیوەخانەکە قەرەباڵغی ڕاوەستابوو. لەگەڵ برادەرەکانی سابڵاغیم چووینە ژووری دیوەخانە، بە پرسیار حەماغام ناسی، یەکێك بوو پیاو لە دەست و قەنەکەی دەتۆقی. ڕووم کردە ئەو شەخسە و گوتم، ئاغا من بازرگانێکی سابڵاغیم، پارەم لێ بڕاوە و پێویستیشم بە ماڵی بازرگانی ماوە بیکڕم، هاتوومە خزمەتت بەو نیازەی چەندێکی لێکیش دووربین بە نزیکم بزانی. ئەویش گوتی یاخوا هەر بەخێربێی. نا، نا لێکدی دوورنین زۆر لێك نزیکین، کۆیە و سابڵاغ لەکن من یەك شارن ئەمەش پارە، خزمی وەکو ئێوە هەر زۆربێ... دەستیم ماچ کرد هاتمە دەرێ و ماڵی پێویستم کڕی و بارمان کرد بۆ سابڵاغ. ساڵی دواتر پارەکەم بۆ بردەوە. سێ ڕۆژ لای بووم هەتا بە هەر حاڵێك بێ پارەکم پێ دایەوە. ئنجا برادەری کۆیی حەماغا لای ئێمە حەمپاشایە میرزا محەمەد ئەمین لە کۆتاییدا گوتی ئاغا عەلی لە سایەی حەماغاوە زۆری قەدر گرتین و خزمەتی کردین.

ئەوەی بیزانم لەو ساڵانەی نێوەندی حەفتاکاندا کاکەزیادی حەماغا گوزەر و گوزەرانی کەوتە دیوی ئێران. کۆییی ئەوتۆ پێی باوەڕ بکەم بۆی گێڕامەوە گوتی لە سابڵاغ خەڵقەکە بە چاوی شەخسی حەماغا سەیری کاکەزیادیان دەکرد و حورمەتی ئەویان پێ دەدا و وەهاش دەبوو کە بەدەردەکەوت دەیانگوت حەماغا هات... بنەماڵەی پێشەوا قازی محەمەد ئەوپەڕی ڕێزیان لێ نا.

مراد لە زاری ڕەحمانی مامی خۆی دەگێڕێتەوە، جارێکیان سەپانەکانی خەرمانی حەماغا لە دەشتی کۆیێ دەمەو ئێوارە دێن بە حەماغا دەڵێن، چەند شەوێکە مارێکی ڕەشی بێ ڕەزا دێتە سەر خەرمانەکە ئێمە ناوێرین لەبەر ئەو مارە بە شەو بۆ پاسەوانی نزیکی خەرمانەکە بکەوینەوە... حەماغا گوتی، وڵاغم لەبۆ حازرکەن. خەنجەرەکەی هەڵکێشا و گوتی ددانی مار ئەوەندووکەیە تەماشای دانی من بکەن «دیارە مەبەستی ئەوەبوو کە ددانی ئەو لە هی مارەکە گەورەترە». پەلەی لە خەڵقەکە دەکرد کە بە زوویی وڵاغی بۆ زین بکەن، هەتا پیاوێکی خۆی، ئەحمەدی مەحموود، کارەکەی بە ئەستۆوە گرت و لێی سواربوو چوو مارەکەی کوشت و بە کوژراوی هێنایەوە دیوەخانە. وادیارە ئەو مارە زۆر زل بووبێ، چونکە ڕەحمان دەڵێ «شاری کۆیە هاتە تەماشکردنی ئەو مارە گەورەیە». ڕاستییەکەی، من خۆم ئەم ڕووداوەم نەبیستووە، بەڵام گومانی لێ ناکەم چونکە هیچی ئەوتۆی تێدا نییە گومانی لێ بکرێ ئەوەندە نەبێ کە هەموو

ئەهلی شار نەهاتوون بەو شەوە بۆ سەیری کەلەشی مار.

کوێخا حەوێز دەگێڕێتەوە دەڵێ ساڵی گرانی بیست کەسی شاخەپیسکەیی چوون بۆ ئاشی کۆڵۆش «لە کۆیێ و زۆر شوێنی دیکە پێی دەڵێن کرۆژ. ڕەنگە لە بنەڕەتدا کۆڵۆش ڕاستتر بێ، چونکە گۆڕانی ناو بەرەو سووکی و ئاسانییەوە دەڕوات، لامی قەڵەویش لە کۆیێ و زۆر لەهجەی وەك هی کۆیێ لە خۆوە بە «ر»ی لاواز دەگۆڕێ» تێیاندا بوو تەنەکەیەك، نیو تەنەکەی دەغڵ پێ بوو هی وەهاشیان تێدابوو بارێکی تەواوی بەباراش لەگەڵدابوو. ئەو ساڵە کەس دڵی نەدەهات دەغڵی خۆی تەسلیم بە برادەری بکات، چونکە مستێکی لێ خورابایە بۆ ئەو قات و قڕییە زۆر بوو. تاهیراغای مەشوور بە تاهیراغای شیواشۆك ماڵی لە کوڵۆش بووە دەغڵەکەی لەو خەڵقە گێڕابووەوە و دەستی بەسەردا گرتبوو خەڵقەکە بە دەستی بەتاڵ هاتنەوە. لێی سواربووم چوومە لای حەماغا لە کۆیێ و ڕووداوەکەم بۆ باس کرد و گوتم تاهیراغا ئەگەر نانی نەبوو ولاغی ناردبایە من بۆم دەنارد. ئەگەر لەبەر تۆ نەبێ وەها و وەهای لێ دەکەم و باراشەکانی پێ دەهێنمەوە شاخەپیسکە. حەسەناغای برای حەماغا ڕووی تێ کردم و گوتی نا نا ئەتوو ناتوانی لەگەڵ غەفووری شتی وەها بکەی. ئەتوو ئەو پیاوە نی. حەماغا بەتووڕەیی ڕوو دەکاتە حەسەناغا پێی دەڵێ، قسەی لەوجڕ مەکە. حەوێز دەتوانێ وەها بە تۆش بڵێ ئەویش غەفوورییە و برایەکە وەکو تۆ. بە پیاوێکی ئەحمەد ناوی گوت، سواربە بۆ کرۆژ بڕۆ بە تاهیر بڵێ دەرکی یەك بار بکاتەوە لێی قەبووڵ ناکەم، دەبێ هەموو دەغڵەکە بۆ خاوەنەکانیان بنێرێتەوە. کوێخا حەوێز دەڵێ هەتا هاتمەوە شاخەپیسکە سەرپاکی ئەو دەغڵە گەیشتبووەوە دێ.

تێبینی لەم حیکایەتەدا ئەوەیە کەوا ناشێ ئەو گرانییە هینەکەی ساڵی ١٩١٧ بێ، چونکە لەو ساڵەدا بەپێی ئەوەی پێشتر باسمان کرد تاهیراغا ماڵی لە شیواشۆك بووە و بە بۆنەی بەخێوکردنی کاکەزیادی حەماغاش لە ماڵی ئەودا حەماغا هەموو مەسرەفی ماڵ و دیوەخانەی کێشاوە. حەسەناغای برای حەماغاش وەکو باسمان کرد لە شەڕێکی شێخ بزێنییان کوژرابوو، ڕەنگە بەر لە گرانیی ١٩١٧ بە ١٢ ساڵێك حەسەناغا کوژرابێ، چونکە وەك گوتمان قادراغای سمایلاغا کە ناوی دەرکردبوو لە شەڕەکانی شێخ بزێنی لە سەرەتای ١٩٠٦ ز.دا مردووە، دیارە حەسەناغا زووتر لەو ساڵە کوژراوە. من گومانم لە قسەکەی کوێخا حەوێز نییە، تەنیا لە حاڵ و باری ڕووداوەکە تێبینیم هەیە.

دیسانەوە کوێخا حەویز بۆمان باس دەکات و دەڵێ کە برنجی مەرەزەکانی بیتوێن پێ دەگەیشت لە زۆر دێهاتەوە سەپانی بۆ دەچوو. ئەو سەپانانە بەشی سەپانییان لە برنجەکە وەردەگرت و پتریش لەو پشکەیان لێ دەدزی. ڕۆژێکیان حەماغا پێی گوتم، حەویز ئەو سەپانانە هەموو برنجەکە دەدزن کاری وەها عەیبە و گوناحیشە، ئەمجارە ئەگەر غەوارەش شتی وەها بکەن پێم خۆش نییە ئێوە وەکو ئەوان بن، چونکە ئێوە خۆیین. کوێخا حەویز پێی دەڵێتەوە ئاغا ئێمە بۆ تەماع برنج نادزین. دەڵێ ئەدی لە بۆ چی؟ کوێخا دەڵێ، کە پێغەمبەر «د.خ» چووە ناو بەهەشت دەنکێ چەڵتووکی بە جبەوە نووسابوو، کە هاتەوە سەر زەوی ئەو دەنکە چەڵتووکە برنجی لێ داکەوت ئێمە بۆیە بە پیرۆزی دەزانین و لە دزینی ناگەڕێینەوە، حەماغا پێی دەڵێ، حەویز بۆ خاتری خوا لە مەلایانت نەبیستبێ هیچی ناهێڵن.

کوێخا حەویز ڕۆژگارێکی درێژی لەگەڵ حەماغادا ڕابوارد و لێی شارەزا بوو، چەندین قسەی نەستەق و لەتیفەی ئەوتۆشی لەگەڵ ئەودا هەبووە. ڕاستییەکەی کوێخا حەویز داستانێکی سەربەخۆ بوو. لە بارەی حەماغاوە گوتووەتی، نانی بە موتفەڕك دەشیا لە چاو ئاغای دیکەدا، چونکە بەعیبادەت بوو، نوێژ و ڕۆژووی پوخت بوون، لەشی بۆ عیبادەت سووك بوو هیچ تەنبەڵی تێدا نەدەکرد بە زۆری لە دیوەخانە مەلای هەبوو بۆ پێشنوێژی. بایەخ و ڕێزی مەلا دیندارەکانی بە زیادەوە لا هەبوو. نەیدەگوت ئەم خواردنە ناخۆم، هەرچی هەبوایە پێی ڕازی بوو. لە زاری ئەوەوە کوێخا دەڵێ بەخواردن ڕازی نەبوون ڕقەبەریکردنە لەگەڵ خوادا. نە بە چاوی سووك سەیری خەڵقی دەکرد و نە ناوی کەسیشی بە سووکی دەهێنا. هەر پرسێکی پێ کرابایە ئەگەر بیزانیبایە وەڵامی دەدایەوە. ڕقی لە پیاوی درۆزن و خۆهەڵکێش بوو. کەسێکی مەدح و سەنای خۆی بکردایە بە پیاوی نەدەزانی، مەیدانیشی نەدەدایە خۆهەڵکێش قسە بکات، چونکە بەلایەوە یەکێك خۆ هەڵکێش نەبێ گوێ لە خۆهەڵکێش ناگرێ. پێی ناخۆش بوو کەسێك پرسی پێ نەکرابێ لە خۆوە وەڵامی پرسیاری غەیری خۆی بداتەوە. حەماغا لە بارەی ئەو جۆرە کەسانە گوتووەتی زۆر کەس هەیە پرسیار لە مەلا دەکرێ ئەو لە جیاتی مەلا جەواب دەداتەوە جارێ مەلاش لە پرسیارەکە حاڵی نەبووە.

کوێخا حەویز دەڵێ ئەگەر حەماغا فەرمانی بە خراپە دابایە زوو لەسەری پەشێمان دەبووەوە، ئنجا ئەگەر فەرمانەکەی جێبەجێ کرابایە حەفتا جار پەشێمانیی بۆ خوا دەکێشا، ئەگەر نەشکرابایە دە جار پەشیمان دەبووەوە «الحمد الله»ی دەگوتەوە و

شتێکیشی دەبەخشییەوە.

مراد لەبەرەو کۆتاییی دەفتەرەکەی باسی کۆچی دواییی حەماغا دەکات و وای بۆ چووە کە لە ساڵی ١٩٢٢ یان ١٩٢٣ بووە، لەمەشدا بە سەهوو چووە، چونکە وەك لە جێی خۆیدا باسم کرد هەم بەپێی نووسینی کابتن های و هەم بەو نیوە دێرەی شیعرەی باوکم کە بە ئەژماری ئەبجەد مێژووی مەرگی دەرهێناوە مەرگی حەماغا لە ١٩٢٠ بوو.

تا ئێرە هەموو ئەو باسانەی سەر بە حەماغا کە لە دەفتەرەکانی کاك حاجی محەیدین و کاك مراد دیاردا شیاوی گێڕانەوە بن بە خوێنەر گەیەندرا. بەشێك لەو باسانە پێشتر خۆم بیستبوومن بەشێکیشی بەتازەیی خوێندمنەوە. ئەو شتانەی لە زاری کوێخا حەویزەوە بڵاو بوونەتەوە ئەگەر زۆریش خۆشەویستی حەماغایان تێدابێ هەر جێی متمانەن، چونکە کوێخا ڕۆژگارێکی درێژی لەگەڵ حەماغادا ڕابوواردووە و زیرەکانەش بەرەو ناسینی حەماغاوە چووە. وردە هەواڵی دیکە لە بارەی حەماغاوە زۆرن، بەڵام باری کۆمەڵایەتیی کوردەواری لەبەر گەلێك هۆی وەك شەرمی حزوور و تێبینیی زامداربوونی هەستی ئەم و ئەو ڕێی نەدام قەڵەمیان لێ بگێڕم لە بری ئەوان وەك لەتیفەی کە لە دیوەخانەی حەماغادا ڕووی دابێت چەند ڕووداوێکی کورتیلە دەنووسم، کە لە باوکم و دەوروپشتی خۆمانم بیستوون.

حەماغا بانگهێشتنێکی گەورە پیاوانی کۆیێ بۆ نانی ئێوارە دەکات، لە نێوانیاندا قائیمەقامێکی تورکی نوێ کە شارەزای حاڵ و باری وڵات نەبوو. کە مەلا بانگی ئێوارە دەدات و لێ دەبێتەوە خەڵقەکە تێکڕا هەڵدەستن بۆ نوێژ، قائیمەقام بە عومری خۆی نەیزانیوە و نەیدیتووە جەماعەت چییە و چۆنە. لە هەڵستانی تێکڕای ئەو عالەموڵڵایە نەختێك دەشێوێ و لەو کابرایە دەپرسێ کە بۆ شارەزایی لەگەڵیدا بووە چ قەوماوە؟ پێی دەڵێ هیچ نەبووە، خەڵقەکە بۆ نوێژ ڕاست بوونەتەوە. گوتبووی ئنجا ئەمن چ بکەم؟ پێی دەڵێ وەك ئەوان لە ڕیز ڕاوەستە چۆنیان کرد تۆش وەها بکە. ئەو ئێوارەیە قائیمەقام بەو جۆرە ڕزگاربوو. چەند ڕۆژێکی بەسەردا تێ دەپەڕێ حاجی ئەسعەداغا داوەتێکی نیوە ڕۆژەی خەڵقەکە دەکات، کە بە قائیمەقام دەڵێن بۆ نیوەڕۆژە لە ماڵی حاجی ئەسعەداغا داوەت کراوی. ترسی ئێوارەی ماڵی حەماغای بە بیر دێتەوە بە ئاشناکەی خۆی دەڵێ، دیسان ئەو قیامەتەی تێدایە؟ ئەویش دڵی ئارام دەکات و تێی دەگەیەنێ کە دەتوانێ وەها ڕابنوێنێ بەر لە چوون بۆ داوەتەکە نوێژی

کردووه... ئیتر ئەلحمدوللا... ئەلحمدوللای لەسەر دەکێشی و بۆ داوەتەکە دەچێ.

کاکەزیاد بۆی باس کردم جارێکیان مەلا عەبدوڵڵای نازەنینی کە مەلایەکی چاك و زێدە مسڵمان و قسە لە ڕوو بووە چووەتە دیوەخانەی حەماغا. لەو قەرەباڵغییەدا دەڵێ حەماغا بیستوومە برازایەکت قادر ناو لە خدران داناوە زوڵم لە عالەم دەکا بڵێ با واز لەو زوڵمە بێنێ. ڕێکەوت وەها بووە کە قادراغا لەو دەمەدا لە دیوەخانە حازر بووە حەماغا پێی دەڵێ، قادر ئەوەتە لێرەیە خۆت پێی بڵێ. مەلا عەبدوڵڵاش دەڵێ بەخوای چاك بوو لێرە بوو، قسەکەم نەبووە غەیبەت. ئنجا ڕوو لە قادراغا دەکات و چی مەبەستی بوو پێی گوت، بەڵام بەسەرەخۆی ناهێنێ و ڕێزی دەگرێت. کە چووشەوە خدران دیارییەکی باشی بۆ مامۆستا هەنارد.

ڕۆژێکی هەینی باپیرم، مامم و بابمی لە خزمەتدا دەبن بەعادەتی خۆی دەچێتە دیوەخانی حەماغا. بابم و مامم دەیانگێڕایەوە ئەو ڕۆژە ڕەشیداغای حەوێزی، خاڵی باوکم بوو، مەلا لامیع کە پیاوێکی قسەزان و نوکتەباز بووە هەردووکیان لای حەماغا بوون، خەڵقی دیکەش بەزۆری. ئەحمەد عیزەتێکی ئیمامی تابووریش «طابووریش» ئەو ڕۆژە لە دیوەخانە بووە. مەلا لامیع و ئەحمد عیزەت هەردووکیان حەزیان لە قسە دەکرد، بەڵام ئەحمەد عیزەت ڕێی مەلا لامیع نادا قسان بکات. مەلا لامیع دەقرقرێ و مەفەریشی نییە قسە بکات. حاجی مەلا عەبدوڵڵا دەزانێ مەلا لامیع پڕی زگی قسەیە و سەغڵەت بووە و بێ چارەیشە، لێی دەپرسێ تۆ لەو بەینە لە کەرکووك هاتیتەوە ئایا فلانە ئاش ئێستا دەگەڕێ، ڕەشیداغاش کە پیاوێکی زۆر زیرەك و هوشیار و قسەزان بووە تێ دەگا حاجی مەلا عەبدوڵڵا مەبەستی چییە، لە جیاتی مەلا لامیع بەدەنگ دێ دەڵێ، ئەگەر ئاشەکە تێچینە باراشی بەربکەوێ بۆ ناگەڕێ. مەلا لامیع لە مەبەستیان دەگات و ڕوو دەکاتە ئەحمەد عیزەت و پێی دەڵێ، هەناسەت بڕیم هەی هەناسەت بڕێ، تێچینە باراشەکم دەیێ هەی تێچینت بڕێ. ئنجا خوێنەر بۆ خۆی بزانێ چلۆن قاقای پێکەنین لەو مەجلیسە هەڵستاوە.

بیستوومە و بۆشم نووسراوە، کە حەماغا لە بەندیخانەی بەغدا بەر دەدرێ بەجلکی شڕەوە دەچێتە لای سەرتاشێك بۆ سەر و ڕیش تاشین. سەرتاش لە جلوبەرگی ڕانابینێ پارەی لێ هەڵوەرێ بەرێی دەکا. سەرتاشی دووەم و سێیەم و زیاتر هەروەها تا دەگاتە یەکێکی «ابن حلال» سەر و ڕیشەکەی دەتاشێ، حەماغا کیسە پارە دەردەهێنێ و نخوومی دەکاتەوە چەندی تێیدابوو کردییە کرێی سەرتاشین و دای بەو سەرتاشە کە

خەبەر بەنێو سەرتاشاندا بڵاو بووەوە، ئەوسا سەرتاشەکانی زووتر چووبووە لایان دەستی خۆیان دەشکاندەوە. دوای بەسەرچوونی ئەو ١٥ ساڵە لە بەندیخانەی بەغدای ڕابوارد حەماغا بە خۆی و کۆمەڵە کەسانێکی لەگەڵیدا بوون هاتنەوە کۆیێ و کەوتەوە سەر باری جارانی لە بەخشندەیی و بووردن و جەبدان و بەهاناهاتن. لە کژێکی چەڵتووک نەقڵکردندا یەکێك لە قەتارچییەکانی دوو فەردە چەڵتووك بۆ خۆی لادەدات. قەتارچییەکانی دیکە پێ دەزانن خەبەری حەماغای لێ دەدەن، حەماغا چەند ڕۆژێکان قسەکەیان لێ ناسەلمێنێ تاکو لە ئاکامدا پێیان دەڵێ ئەگەر ڕاست دەکەن لە کاروانی سبەینێدا دزییەکەم بۆ بەسەر بگرنەوە و بارە چەڵتووکی نوقسانم بە ئیسپات بگەیەنن. دەڵێن زۆر باشە. حەماغا بێ ئاگای ئەو قەتارچییانە بە کابرای دز دەڵێ، هەرامە چیدی بارە چەڵتووك لامەدە، قەتارچییەکان لێت بەئاگان کە دزی دەکەی، وازبهێنە. کابرا، چاروناچار، واز لە پیشەکەی دەهێنێ و چەندی قەتارچییەکان خۆی لێ دادەنووسێنن هیچی لێ بەسەر ناگرنەوە. حەماغا پێیان دەڵێتەوە بە خۆڕایی بوختانتان بەو فەقیرە دەکرد.

مام شاکر ناوێکی «وابزانم هەولێری» جەڵەبە کاوڕێك لە حەماغا دەکڕێ. بەڵام پارەی لە دەستدا نەبوو چاوەنۆڕ بوو لە هەولێرەوە پارەی بۆ بێت و مۆڵەتی دوو ڕۆژی خواست. مام شاکر دەڵێ، من هاتمە دەرێ لەلای حەماغا کۆمەڵێك جوولەکە چوونە لای بۆ کڕینی ئەو کاوڕانە، منیش گەڕامەوە بزانم چییان پێ دەڵێ، کە دیتمی بە جووەکانی گوت ئەوەتە خاوەن کاوڕ لە خۆی بکڕن من دەخلێکم بەسەر کاوڕانەوە نەماوە چەندیش قازانج دەدەن ئەو خاوەنیەتی. دوای ٣-٤ ڕۆژ پارەم بۆ هات و بردمە لای حەماغا. گوتی پارەت هەڵگرەوە، کەنگێ جەڵەبت بردە حەڵەب و فرۆشتت و پارەکەیت وەرگرت ئەوسا کە هاتیتەوە بە سەلامەتی پارەت لێ وەردەگرم. پارەیەکی پێتە مامڵەتی دیکەی پێ بکە.

ئەم باسەیان کە خەریکم بە ئیزنی گیانی حەماغا بیگێڕمەوە بەڵگەیەکی زێدە زێدە گەورەیە لەسەر لێبووردوویی و چاوپۆشیی حەماغا کە قسە نەستەقەکەی کۆنینەم بەبیردا دەهێنێتەوە کە دەڵێ، لە گچکان خەتا لە گەوران عەتا.

سبەینەکی سارد حەماغا بۆ خۆشوشتن، وا بزانم چووەتە ئەو حەمامی نزیك ماڵیانەوە کە حەمامی حەساناغای پێ گوتراوە و هی برای خۆی بوو «ئێستاش ئەو حەمامە ماوە». پێشتر کۆمەڵەك لە جحێڵی هەرزەکار چووبوونە حەمامەکە و پتر

لەوەی بە خۆشووشتنەوە خەریك بن غەرقی دەستبازی و شەق شەقانێ بوون. حەماغا بە تاریکاییی ڕاڕەودا دەڕوا بۆ ژووری حەمام یەکێك لەو جحێڵانە بە برادەرێکی خۆی تێ دەگا و ئەوەی لەگەڵدا دەکات کە لەگەڵ برادەرەکەی دەیکرد. کە زانی سەهووی کردووە و لە حەماغا بە هەڵەدا چووە وەك مردووی لێ بەسەردێت و لە شەرم و بەخۆدا شکانەوە و لە ترسان بەلێوە لەرزە بەرەو ماڵ ڕادەکات. حەماغا کە گەڕایەوە بۆ دیوەخانە بەدوا ئەو جحێڵەدا دەنێرێ لە خزم و کەسی دەبێتە مەترسی و گریان، ئاخۆ چ لەو بەدبەختە بکەن. کە کوڕەکە دەگاتە لای حەماغا وشك هەڵگەڕابوو. حەماغا دڵی دەداتەوە و پێی دەڵێ تۆ چ سووچت نییە منت نەناسیوە جێگاکە تاریك بوو دڵت نەشێوێ. کورتەکێکی بە خەڵات دەداتێ و چەند لیرەیەکیشی لە دەستی دەنێت و بۆ ماڵی خۆی دەنێرێتەوە.

ڕێکەوت وەهابوو شەوی کە دێرەکانی سەرەوەم تێدا نووسی بۆ سبەینێ بە بۆنەی تێپەڕینی ساڵێك بەسەر مەرگی مامۆستا عەلائەدین سەجادیدا چوومە ماڵەکەی، کۆمەڵێکی قەرەباڵغ لە خاوەن ناو و قەڵەمی کوردی بەغدا بەشداری ئەو داوەت و کۆبوونەوە بوون. لە وەڵامی پرسیاردا گوتم خەریکی نووسینم لە بارەی حەماغای کۆیەوە. برادەرانی دەوروپشتم، وەکو مامۆستا مەلا محەمەدی کوڕی مامۆستا مەلا تەهای بالیسانی و مامۆستا عەبدولخالق قوتب و مامۆستا ئیحسان شێرزاد ئەشهەدوویان کێشا لەسەر پەسندیی کارەکە و لەسەر گەورەییی حەماغا لە نێوان قساندا مامۆستا عەبدولخالق گوتی ساڵی ١٩٤٦ بۆ بەسرە نەقڵ بووم بە «معلم»، خۆم لە دیوەخانەی عەبدولقادر باش ئەعیان کە یەکێك بو لە گەورەپیاو و گەورەی بنەماڵەیەکی مەشووری بەسرە بیستم لێیان مەدحی پیاوەتی و سەخاوەت و مەردایەتیی حەماغای کۆیەیان دەکرد. ئەو دەمە پتر لە ٢٥ ساڵ بەسەر مردنی حەماغادا تێ پەڕیبوو بێگومان بەشێکی ئەو مەدحە دەچێتەوە بۆ ڕەفتار و کرداری حەماغا لە حەبسخانەی بەغدادا کە ساڵەهای تێدا مایەوە و ڕۆستەمانە و حاتەمانەی ڕابوارد.

هەر لەو داوەتەدا و بەدوا قسەکەی مامۆستا عەبدولخالقدا مامۆستا مەلا محەمەدی بالیسانیش شتێکی لە بارەی حەماغاوە گێڕایەوە کە وا لە دەمی کچ بە مێرددانی دا بۆ ئەوەی نیکاحەکە دروست بێ پێویستە حەماغا بچێتە سەر مەزهەبی حەنەفی، چونکە مەرجەکانی وەلی بۆ ئەم تەرزە حاڵانە لە مەزهەبی شافیعی سەختن و ڕەنگە هەر

نەیەنە جێ، خەڵق مەجبوورە تەقلیدی مەزهەبێکی ئاسانتر بکات. حەماغا قسەیەکی کردبوو هەر لەو دەوەشایەوە، گوتبووی ئەمن چ عەیبم لە شافیعی نەدیتییە، هەتا پێی ڕازی نەبم. بەخوا مەزهەبی خۆم ناگۆڕم. لەوە بەولاوە نازانم گرفتەکە چۆن چارە کراوە.

کۆیی دەگێڕنەوە، حەماغا کە لە حەبسی بەغدادا بووە بۆ خاتری دەردەستکردنی ماست و شیر کە زۆری پێ ئاشنابوو چەند ئاژەڵێکی ورد و گەورەی کڕیبوو دابووی بەیەکێکی بەغدایی کە خۆیشی لێیان بخوات و ئەویش بێ ماست و شیر نەکا. ساڵەهای ساڵ دواتر گۆیا جەماعەتێکی کورد بەرەو بەغدا لەو چۆلستانەی پێی دەڵێن چۆلی قرفە یان بەولاترەوە تووشی ڕەشماڵێکی گەورەی بەماڵ و حاڵ دەبن، لادەدەن بۆ حەسانەوەیەك و قومە ئاوێك. خاوەن ماڵ کە دەزانێ کوردن بەخێریان دەهێنێت و خزمەتیان دەکات و پێیان دەڵێت ماڵی من بۆ ئێوە بێ منەتە، چونکە ماڵی خۆتانە. کوردەکان تێ ناگەن بۆچی دەبێ لەو دەشتە کاکی بەکاکییە ئەو هەموو مەڕوماڵە هی ئەوان بێت. کابرای عارەب پێیان دەڵێ ئەمەی دەیبینن هەمووی لە مانگا و مەڕی حەماغا کەوتووەتەوە کە لە حەبسخانەی کڕیبوونی بۆ ماست و شیر دوای بەربوونیشی بۆ خۆمی بەجێ هێشتن ئنجا ئەگەر دەیناسن سابزانن هەموو ماڵی من هی ئەوە. لە ناوی عەرەبەوە ئەم بەیتەم بەبیردا دێتەوە لە لاواندنەوەی گەورە پیاوێکی عەرەبی سەردەمی عەباسییان:

فتی عیش في معروفه بعد موتـه
کما کان بعد السیل مجراه مرتعا

واتە: مەردێکە دوای مەرگی خەڵق لە چاکەیدا دەژین.

هەر وەك دوای سێڵاو گیای سەوز لە ئاوەڕۆگەیدا دەڕوێ.

حەماغا! تۆ و کۆیە لە کوێ و بەغدا و بەندیخانەی لە کوێ و عەرەب و قافڵەی کوردان لە کوێ.

خـــالدا گر نیستی دیوانە و صحرانورد
توکجا وکابل و غزنین و خاك قندهار.

لێم مەگرن، بە دەست خۆم نییە مەولانا و حەماغام بە دوو «دێوانە» دێتە بەرچاو هەر یەکە لە دەروویەکی مەردایەتییەوە.

جارێکیان حەماغا لە جەژنەدا بەسەردانی خاوەن دیوەخانەکانەوە خەریك بووە، قەرەباڵغێکی ئەستووری بەدوادا ڕۆیشتووە. لە کۆڵانەیەك دەگاتە ئافرەتێکی پیر. بەسەر دار عەساوە بۆی ڕادەوەستێ و دووورودرێژ لە ئەحواڵی دەپرسێ و دڵدانەوەی دەکا. لێی دەپرسن ئەو ئافرەتە کێیە وەها بۆی بە پەرۆشە. گوتبووی لە بیتوێن مەتبەخچیم بووە خزمەتی کردووم، لە دەمی داچاندنی مەرەزە و لە قۆناغی خەرمانی چەڵتووك نان و چێشتی بۆ دروست کردووم، چاکەی هەیە بەسەرمەوە. ئەم قسەیەم لە فەتاحاغای عەولاغای حەوێزی بیست.

بەبۆنەی هاتنە ناو جەژن و بەسەرکردنەوەی یەکدی لەو ڕۆژە پیرۆزانەدا باسێکی کورتیلە دەگێڕمەوە کە لە باوکم بیستووە و پێوەندیی بە حەماغاوە هەیە.

باوکم گوتی، جەژنەیەکیان حاجی مەلا عەبدوڵڵا ناساغ بوو نەیتوانی بچێتەوە بۆ لای ئەو کەسانەی کە لە جەژنەدا دادەنیشن و خەڵق بۆ جەژنە پیرۆزانەیان دەچوو «ڕۆژی یەکەم دەهاتنە لای باپیرم، بەدوا ئەودا لای باوکم. ڕۆژی دووەم باپیرم، بەدوا ئەودا باوکیشم، دەچوونەوە لای خاوەن قۆناغەکان. ڕۆژی سێیەم دەچوونەوە بۆلای شێخەکان و مەلاکان و هەندێك لەو توجارانەی لە جەژنەدا دیوەخانیان دەکردەوە». لە جیاتی خۆی حاجی مەلا ئەحمەدی مامی «واتە مامی باوکم» هەنارد بۆ سەرلێدانی ئەو کەسانە. باوکم گوتی منیش مێردمنداڵە بووم لە خزمەت مامدا بەشداری ئەو گەڕانە بووم. لە دوو کۆڵانەی جوداوە تاقمی ئێمە و تاقمی حەماغا گەیشتینەوە یەکتر و ڕووشمان لە یەك جێگا بوو. حەماغا و حاجی مەلا ئەحمەد بۆ سڵاو و چاکوچۆنی ڕاوەستان قەرەباڵغیش بەدوایانەوە مۆنجەی دا، کە هاتین بەڕێ بکەوینەوە حاجی مەلا ئەحمەد پێی چەقاند، چونکە پێش حەماغا نەدەکەوتەوە. حەماغا ڕووی تێ کردم گوتی کاك حەمەد پێش کەوە. گوتم ئاغا ناشێ پێش جەنابت و مامم بکەومەوە. حەماغا هەنگاوی هەڵێنا و قۆڵی گرتم و پێشی خستم گوتی، شوونی خۆتە پیشم کەوە. ناچار بەو منداڵییەوە بوومە پێشڕۆی ئەو هەموو حەشاماتە...

کە هەر باس گەیشتە ئێرەکانە ئەوەندەش دەخەمە سەر قسەکانم کە دوای حەماغا، جەمیلاغا بوو بە پێشڕۆی ئاغاکان. زۆرجار دیتوومە لە داوەت و جەژنە و تازیاندا جەمیلاغا مامی پێش خۆی دەخستەوە لەو جارانەدا کە باوکم نەیدەتوانی بەشداریی ئەو موناسەبانە بکات. جاران خەڵق بۆ لایەنی ڕێزلێنان و پایە دیارکردن پتر لە پەرۆشی ئەوەدا بوون کەوا هەر کەسە پلەی خۆی بزانێت و پێشی ڕازی بێت. ئێستا کە

لە ڕووواڵەتدا دەگوترێ پاش و پێش نەماوە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوی دەسەڵاتی تازەی پەیدا کردبێ باری سەرەوە و پێشەوە بە خۆی ڕەوا دەبینێ، کەسیش سەرپێچیی لێ ناکات. وەی کاشکی هەرچی ڕەسمییاتی جیهان هەیە هەمووی پێچرابایەوە و کۆت و زنجیری داب و دەستووری هەناسەبڕ و جوداکەرەوە وردوخاش کرابانایە و لە ناز و فیز و لە خۆ بەکەم زانین ڕزگار بووینایە. دە بڵێن ئامین...

وەها دەبێ چاکە ڕوو لە گەپ دەکات و هەر خێری نوکتەی پێوە دەمێنێ، لەم بابەتە، جارێکیان حەماغا بەناو بازاڕدا تێ دەپەڕی مچەی حەوێز بابایەك بووە هەر لەم قسانەدا خۆیمان پێ دەناسێنێ، پێشی پێ دەگرێت و داوای یارمەتیی لێ دەکات. حەماغا پێی دەڵێ، مچە، پارەت نادەمێ چونکە، بەعەرەقی دەدەی ئاخر عەرەق حەرامە. پێی دەڵێتەوە ئاغا پارەکەم بدەیێ شەرتی پیاوان بێ ئەم جارەیان بەڕوحی مێوژی بدەم حەماغا پێ دەکەنێت و بە تاقمی خۆی دەڵێ پارەی بدەنێ.

لەوانەیە ڕووداو چ نوکتە بێ چ چاکە چ خراپە پێشتر لە کۆنەوە قەومابێ، دواتریش لە ڕۆگار و وڵاتێکی دیکە ڕووی دابێتەوە. دەمەوێ بڵێم مەرج نییە هەبوونی باسێکی کۆن لە بابەتێکی کە وەپاڵ ڕۆژگارێکی دواتر دەدرێت بەڵگە بێ لەسەر درۆبوونی باسەکەی دواتر. بەنموونە دەڵێم، ئەو حیکایەتە نوکتە ئامێزەی کە لە ڕەزابەگی مەشووری دەگێڕنەوە گۆیا گوتبێتی، دوو سەگی دڕم هەبوو، زنجیریان پساند و بەشەڕ هاتن تا خەڵقیان پێ گەیشت یەکتریان خواردبوو، لە نەختێك تووك و کلك بەولاوە هیچیان لێ نەمابووەوە، ئا ئەم حیکایەتەم خوێندووەتەوە لە کتێبێکی فارسی بێ ئەوەی ئاگای لە ڕەزابەگ بێت ئنجا ئەگەر بەر لە مچەی حەوێز کەسێك بە نامەی ڕۆحی مێوژ پارەی بۆ عەرەق کڕین لە خێرخواهێك یان سەخی تەبیاتێك وەرگرتبێ گومان لە باسەکەی مچەی حەوێز پەیدا ناکات، چونکە لەوانەیە باسە کۆنەکەی بیستبێت و بۆ خۆی بەکاری هێنابێ یاخود قسەکەی بۆ هاتبێ بێ ئەوەی لە کەسی بیستبێت. مەسەلەکەی ڕەزابەگیش لەوانەیە بۆیان هەڵبەستبێ و لەوانەیشە لە دەمی خۆیەوە دەرچووبێ. بنگەی باوەڕکردن بەگێڕانەوەی باسی دەماودەم دەچێتەوە بۆ ئاکاری ئەو کەسەی هەوەڵ جار باسەکەی گێڕاوەتەوە تا ئەگەر بابایەك بووبێ متمانە بە قسەی کرابێ دەبێتە جێگەی باوەڕپێکردن چەندا وەکو پێشتر باسی ئەوتۆیی هەبووبێ. بەم عەیارەیە بۆ مچە حەوێز و بۆ غەیری ئەویش و غەیری ڕەزابەگیش ڕاستی و هەڵبەستراویی قسان ساغ دەکاتەوە.

له مەیدانی شیعر بکۆڵیتەوە تووشی گەڵێك نموونەی نازداری بریسکەداری ئەوتۆ دێیت دڵت بۆ خۆی دەدزێتەوە دواتر لە پەنا و پەسێوی کتێبی نابەرچاو یان پەرپووتی چەند سەدساڵەیی دەخوێنیتەوە شاعیرێکی دیکە بە زمانێکی دیکە لەو واتایە و لەو نوکتەیە شیعری هەڵبەستووە. ئنجا هەروەك دەشێ شاعیری دوومیش وەکو خۆت بە نموونە کۆنینەکەی کەوتبێ هەروەهاش مومکینە لە خۆوە بۆ ئەو واتایە چووبێ. وەها بووە لە مەیدانی زانستدا دوو زانا بێ ئەوەی ئاگایان لە یەکتر بووبێ ڕاستییەکی نهێنییان دۆزیوەتەوە. ئەو قسانەی لێرەدا لە حەماغای دەگێڕمەوە نە لەو زیادن، نە ئەو کەسانەی لێیانەوە نەقڵ دەکەم چ مەبەستیان هەیە بۆ هەڵبەستنی شتی ڕوونەداو، زۆربەی هەرە زۆری ئەو خەبەرانەش لەوانەن پێشتر لە خەڵقی دیکەم بیستوون بەڵام ئەگەر بۆیان باس نەکردابامەوە بە بیرمدا نەدەهاتنەوە. وادەبێ یەك خەبەر لە دوو کەسەوە بە دوو جۆر دەگێڕدرێتەوە، ئەمەش دیاردەیەکە بەدرێژاییی ڕۆژگار بەرچاو بووە. ئەگەر لەدەم و ئاردەوێژی خەبەرگێڕەوە تامی دوژمنایەتی یان لایەنگیری نەیەت لەوانەیە هۆی جوداوازیی دوو خەبەرەکە بچێتەوە بۆ لە بیرکردن یان بەسەهوچوون، وەهاش دەبێ هۆیەکی سایکۆلۆجی لە گۆڕانی باس و خواس بەشدار دەبێ وەك کە لە نووسینەکانی «فرۆید» دەخوێنیتەوە کە زۆر جاران مرۆڤ شتێك دەبیسێ کە بە تەمایەتی یان حەزی پێ دەکات یان ناڕازییە کەچی ئەوەی بە ڕاستی بیستوویەتی شتێکی دیکە بووە. بەنموونە دەڵێم، لەوانەیە کابرایەك بە تەما بێ برادەری یان کوڕی داوای ماینە بۆرەی لێ بکا بۆ سەفەر کەچی داواخواز ناوی ئێسترەماچە دەهێنێ، بەڵام کابرا بەڕاستی وەها دەزانێ ماینە بۆرەی لێ داوا کراوە. یان خۆت لەبەر ناحەزی و گومانی بەد لە ناحەز کردن وەها دێتە بەر قەناعەتت کە فلانە کاری نامەردانە هی دوژمنەکەتە، ئنجا زۆر لە گوینە کە بابایەك ئەو کارەی وەپاڵ یەکێکی دیکە دا، تۆ هەروەها بزانیت کە دوژمنەکەتی نامزەد کردووە. من ئەم دیاردەیەی بە سەهووچوون لە «ناو و جێگە و کات»م لە خۆمدا هەست پێ دەکردن نەشمدەزانی بۆچی وەها بەسەهوو دەچم هەتا نووسینەکەی فرۆیدم خوێندەوە. هەر لەم بوارەوە دەزانم کە سەهووی کەسانی دیکەش لەو شتانەی بە ئانقەست نین و مەبەستی نهێنییان تێدا نییە دەچێتەوە بۆ هۆیەکی بەهەڵەبەری ئەوتۆیی. وەها ڕووی داوە کەسێك ئیستیکانە چایەی لە پێشم داناوە، لە دڵدا بەتەمابووە پێی بڵێم ڕەنگی زیاد بکە کەچی گوتوومە شەکری دیکەی تێ کە، ئەو کەسە خەیاڵەکەی خۆی بە بەر گوێدا هاتووە و لە ڕەنگی

چایەکەی زیاد کردووە.

ئـەمـانـە دەڵـێم بـۆ ڕوونـکـردنـەوەی لایـەنـی ئـەو ئـیـحـتـمـالـەی کـەوا دەشێ خـوێـنـەر خەبەرێك و پتریش لە خەبەرێك لەم نووسینەدا بخوێنێتەوە کە پێشتر بە جۆرێکی دیکەی بیستووە جوداوازی دەقی خەبەر نابێتە بەڵگەی درۆ بوونی. بە ئەزموون و تاقیکردنەوە، خۆت باسێك بنووسە و هەڵی بگرە هەتا ساڵێك ئنجا سەرلەنۆی بێ ئەوەی سەیری نووسینەکەت بکەیت جارێکی دیکەش بینووسەوە و بە یەکتریان بگرە بزانە چەند لە یەکدی دوور کەوتوونەوە.

خـۆێـنـەری بـەڕێز، بـاسی سەخـاوەت و پـیـاوەتـی حـەمـاغـا شتـێك نـییـە لـە نێوان کوردەواریدا لزوومی هەبێ بە هەوڵدان بۆ چەسپاندنی لە مێشکاندا، چونکە گەلێك بەولای سەخاوەتی حاتەمەوە بە کوردەواریدا تەشەنەی کردووە، خۆی ئەگەر کورد بەدرێژاییی ڕۆژگار ئەو پەککەوتەیە نەبوایە کە هەیە و بیتوانیبایە وەکو میللەتانی دیکە جوانمەردیی مێرخاسەکانی لە دەفتەرخانەی مێژوودا بپارێزی، ئەوسا هەروەك زاخاوی مێشکی خۆی دەدا بەخوێندنەوەی نوکتەی ناو گۆڤار و ڕۆژنامەی غەیری کوردی یان ئازایی پیاوەتیی نیمچە پاڵەوانی سەخاوەتی بێگانە لە کتێبی شیك و قـەشەنـگدا بـە بـەرچـاوی خـۆیـدا تـێ دەپـەڕێنـێ، ئـا ئـەو کوردە ڕێی دەبـوو نـاونـاوە سەرێکیش بە کردەوە و ڕەفتای ئەو خانە شێواوانەی کورددا بگرێت کە نان و زەوادێکی بە چەنگەچڕەیان پەیدا کردووە لە دەمی خۆیانیان گێڕاوەتەوە بۆ دەمی هەژار و برسی و مێوان و ڕێبوار. بەڵام گەلی بێ دەفتەر هەر ئەوەندە یادی بەسەرچووان دەکاتەوە کە ناویان بەسەر زماندا دێت و کرداریان لە پەڕەی مێشك چریسکە دەکات، زمان و مێشکیش پەڕی کتێب نین بمێنن تا ئەگەر مێشکیش نەختێکی لێ بقرتێنێ نەختێکی لێ ڕزگار دەبێت. بێگومان ئەگەر کورد لەوانە بایە دەفتەری هەبێ، حاڵ و بار و دارایی و سامـانـێکـی ئـەوتـۆشی دەبـوو وەکـو مـیـلـلـەتـانـی خـاوەن دەفـتـەر چـاوی ڕابـێ لـە خوێندنەوەی ناوی ناودارانی و پێی ئەبلەق نەبێ وەك کەسێك کە خۆراکی لە ماڵی خۆی شك برد بەخیلی نابا بە کەسێکی دیکەی وەکو ئەو خۆراکی هەبێ. بەڵام لەسەر ساجی عەلی و لە ژێر ڕێکاری ئیفلاسەوە مرۆی ئێمە مانای چاوبرسی لە دەنگی زرینگەی درهەم بەدەستی بەقاڵەوە دەسڵەمێتەوە... لە ناوی مەزنە پیاوان فێ دەیگرێ. سەیریش لەوەدایە ئەو تەرزە نەخۆشییە نەفسییە هەر لە ئاست خۆماندا شێت و هارمان دەکات، ڕەنگە زات نەکەین ناو و شۆرەت و دارایی لە بێگانە بەزیاد بگرین. ئنجا لێرەدا

قسەیەکی مەحرەمانەم هەیە لەگەڵ گەنجی بەهەڵەداچووی کورددا. گەنجێکی وەتەنگ بێ لە چاکەی براگەورەیەکی کورد لەگەڵ میللەتەکەیدا کردبیتی، دەبێ دە جاران وەتەنگتر بێ کە ببینێ بێگانە دان بە مافێکیدا دەهێنێ. دەبێ ئاواتەخواز بێ کە دوژمنەکەی پتری لێ بکوژێت و لێی وێران بکات. دەبێ ئەگەر خرایە بەندیخانەوە لە زێدە عەزابدان و قورسترکردنی کۆتەکانی وەربگرێ، دەبێ ئەگەر لە بێگانەوە عەفوێکی بۆ هات خۆی بکوژێت چونکە بەو عەیارەیەی کە مەردایەتیی سەید ئەحمەدی خانەقا و حەماغای پێ ڕەفز دەکات هەر چاکە و چاوپۆشییەکی لە داگیرکەرەوە پێی گەیشت بەڵگەی خیانەتی پاتەوپاتی بێت. گەنجی چەپڕۆ دەبێ بابداتەوە سەر پەیمانی دۆستانەی نێوان یەکیەتی سۆڤیەت و دەوڵەتە ئیمپیریالیستەکان لە شەڕی دووەمی جیهانیدا و زۆر زۆر تووڕە بێ بەوەدا کە ئەو دەوڵەتانە نەبوونە لایەنگیری ئەڵمانیای نازی، چونکە بە عەیارەی ئەو چەپڕۆیە دۆستایەتیکردنی ئیستعمار لەگەڵ غەیری خۆیدا بەڵگەی بەدایەتی و ناپەسەندایەتی و خوێنمژایەتیی ئەو غەیرەیە خۆ ئەگەر پاشگەز بێتەوە لە عەیارەی خۆی بەرانبەر ئیستعمار و یەکیەتیی سۆڤیەت چ بەهانەی بەدەستەوە نامێنێ لە وەتەنگ هاتن بەرانبەر کردەوە و ڕەفتاری مەردانەی دەرەبەگێکی کورد. چ قەیدێ دەکات دەرەبەگ لەگەڵ میللەتەکەی چاکەی کردبێ و میللەتەکەی چاکەی دەرەبەگی قەبووڵ کردبێ هەروەك یەکیەتیی سۆڤیەت چاکەی ئیستعماری هەڵگرتبێتەوە، خۆ نابێ بسەلمێنین «بانێکە و دوو هەوا»!! بەڵام ڕاستییەکەی «بانێکە و دە هەوا»...

هەژاری و لێقەوماوی و بێدەسەڵاتی و کەنەفتی کە درێژەی کێشا مێشکی ئادەمی لەق دەکات و چاوی زەق دەکات و دڵی ڕەق دەکات تا ئەوەی ڕەنگە ئەو ئەنگوستە بکرۆژێ کە هەنگوین لە مەڵاشۆی هەڵدەسوێ یاخود ئەو جەلادەی خۆش بوێت کە پەتەکەی مەحکەمتر بەدارەوە دەبەستێتەوە... ئێمە میللەتێکی بێ دەفتەرین، نەقشی سەر ئاوین. حاجی قادر دەڵێ:

کتێب و دەفتەر و تەئریخ و کاغەز
بە کوردی گەر بنووسرایە زەمانی
مەلاو زاناو و پیر و پادشمان
هەتا مەحشەر دەما ناو و نیشانی

هەروا بەدەم ئاگری هەناوە هەڵایساوەکەی بۆ قەومی کورد قسە دێنێت و نایگێڕێتەوە هەتا دەگاتە ئەو مەڵبەندە:

بڵێ بەو سەر کزۆڵەی قوز پەرستە
بەچاوی کلدراو و ڕیشی پانی
کە نەفعێکت نەبوو بۆ مۆڵك و میللەت
بەمن چی نەقشبەندی یانە مانی
کەسێ پیاوە کە دانێ وەك حەماغا
لە بۆ ئەبنایی جینسی نان و خوانی
وەیاخۆ وەك ئەمیناغا بەهیممەت
بکا بۆ قەسری میللەت پاسەوانی

تۆمارخانەی حاجی لێرەدا کە بە سەخاوەتی حەماغا و پەرۆشی ئەمیناغادا هەڵدەڵێ و دەرسێکی دڵسۆزی بۆ میللەت و پەندێکی نیشتمانپەروەریمان فێر دەکا و بەوەدا لە ڕۆژگاری خۆیەوە بۆ ڕۆژانی دوایی مۆرکی تاوانبارکردن لەو کەسانەش دەدا کە چاکەی چاکەخوازانی میللەتەکەیان دەشارنەوە یاخود لێی وەتەنگ دێن، بێ ئەوەی بەدڵیدا هاتبێ هەر لە روحپاکیی خۆیەوە شایەدییەکی نهێنیی زێدە بەتین دەدات بۆ زێدە پیاوەتیی حەماغا. حاجی کە مەدحی سەخاوەتی حەماغا دەکات لەو ڕۆژانەدا کە جارێ ئەمیناغا بەرحەیات بووە لە ناو تویژی شایەدییەکەیدا بە ڕاستییەکی گەورەمان دەگەیەنێ کە نەختێك لێوردبوونەوە و سەرنج لێگرتن دەری دەخات. ئەمیناغا لە دەوروبەری ساڵی ١٣٠٥ك.دا مردووە، حەماغاش لە ١٢٩٩ك.دا حەبسخانەی بەغدای بەجێ هێشتووە. ئنجا ئەگەر تێبینیی ئەوە بکەین کە دەشێ ئەمیناغا دوو سێ ساڵی دیکەش دوای مەدحەکەی حاجی ژیابێ دەمێنێتەوە ماوەی سێ ساڵێك لە نێوان بەربوونی حەماغا و ئەو مەدحەدا. بەو پێیە تێ دەگەین حەماغا چ جوانمەردێك بووە کە لەو ماوە کورتەدا سەخاوەتێکی وەها زل ڕابنوێنێ دەنگ و ناوبانگی بگاتەوە ئەستەنبوڵ و جێی خۆی لە شیعری حەقپەرستێکی وەکو حاجیدا بکاتەوە. خۆ ئەگەر بڵێین لەوانەیە حاجی زووتر ئەو مەدحەی حەماغای کردبێ ئەوسا مەدحەکە دەچێتە ڕۆژانی بەندیخانەی بەغداوە کە ئیتر سەخاوەتەکە هەموو سنوورێك دەبەزێنێ بۆ ئەوەی لە چوار دیواری حەبسخانەی وڵاتی غەریبییەوە باز بەسەر

موستەحیلدا بهاوێژێ بەرەو چوارگۆشەی ولآت. ئەبو فراس حمدانی کەوتە دیلی و ئەسارەتی ڕۆمەکانەوە، لە حەماغاش دەوڵەمەندتر بوو کەچی لە کزە و پڕووزەی سەردوولکە بەخۆدا هەڵگوتنی تێ نەپەڕاند. حەماغا شاعیر نەبوو تا بزانین چ جۆرە شیعرێکی هەڵدەبەست لە حەبسخانەدا بەڵام لە ئاکارییەوە دیارە فرمێسکی هەڵنەدەڕشت. ئەو لەژێر قەمچی و لێدانی جەندرمەی عوسمانلی کە ئەسیریان کرد نەیگوت ئۆف دیارە لە گوشادی دەمی شیعر دانانداندا نەدەپڕووزایەوە.

نموونەی سەرەوە لە شیعری حاجی قادر باسی سەخاوەتی حەماغای کرد، قسەشمان لە سەخاوەتی بوو بۆیە ئەو نموونەیەم پێش خست. وەك دەزانین حاجی قادر جارێکی دیکەش لە هەڵبەستدا مەدحی ئەمیناغا و حەماغای کردووە:

دوو ئاغای ماوە بیستوومە ئەخبار

ئەمیناغا و حەماغای ساحبی کار

ئەمین و پشتیوانی قەسری میللەت

نیگەهبانی خەزینەی ملك و دەوڵەت

لەو دونیادا خودایە هەر بمێنن

بنەی بێ ئیتتیفاقی هەڵکەنێنن

ئەم هەڵبەستە لە هەموو ڕوویەکەوە جودایە لە نموونەی پێشوو، چ لە لایەن مەبەستی شیعرەوە بێ و چ لەلایەن شێوەیەوە بێ. نموونەی یەکەم «عەموودی»یە، ئەمەیان وەك مامۆستا گیو دەڵێ «جووت پاشبەند»ە. ئنجا چەندێکی بمانەوێ کاتی دانانی شیعرەکان بەلای ساڵی مردنی ئەمیناغاوە بهێنین هەر دەبێ دوو ساڵێك بخەینە نێوان نموونەی یەکەم و دووەمەوە، چونکە شاعیرێکی وەکو حاجی قادر کە بەهەر چوار دەوری خۆیدا سەیر دەکات و لە حاڵ و باری کوردەواری دەجمێت و دەجووڵێت بە حاڵ لە ماوەی دوو ساڵدا ڕێی دەبێ دوو جاران بە حەماغا و ئەمیناغاوە خەریك بێت، واش دەزانم پەرۆشی بۆ «اتفاق» بای داوەتەوە سەر نموونەی دووەم، چونکە ئەو ئاواتەی لە نیوەدێری دواینی شیعرەکەی هەڵکەندنی بنەی بێ ئیتتیفاقییە وەها ڕادەگەیەنێ کە باس و خواسێکی ناڕێکی نێوان غەفووری و حەوێزییانی پێ گەیشتبێ ئەویش لە گۆشەی پەرۆش و خەفەتباریی خۆیەوە ئەو سکاڵایەی بۆ بەر گوێی بیسەران هەڵدابێ.

بە کورتی و بە کوردی ئەم نموونانە شایەدی دەدەن لەسەر هێندێ کە سەخاوەتی حەماغا دوای بەربوونی لە بەندیخانەی بەغدا بە ماوەی دوو سێ ساڵ ناوی دەرکردبێ تا ئەوەی لە ئەستەنبۆڵیش، لای کوردەکان، دەنگی دابێتەوە.

دەمێنێتەوە لە گۆشەیەکی نابەرچاوی گومانکارییەوە بگوترێ، کێ دەڵێ حاجی قادر مەدحی سەخاوەتی حەماغای نەکردووە بەرلەوەی بکەوێتە بەندیخانەوە؟ ئەم تێوەرێخە هیچ بایەخی نییە، چونکە بەر لە حەبسبوونی حەماغا، مەحمووداغای باوکی براگەورە بووە و بەدڵی کەسدا نایەت ناوی بسڕێتەوە لەتەك ناوی کوڕەکەیدا. ئەگەر مەحمووداغا مابایە چۆن دەگوترا، دوو ئاغای ماوە؟ هەر چۆنێك بەیتەکان هەڵسەنگێنین و بەهەر ڕوویەکیدا بخەین هەر دەگەین بەو ئاکامە کە هی ساڵانی نێوان «١٢٩٩ و ١٣٠٥ك.»ن.

هەموو سەخاوەتی حەماغا لە دەستەیەکی تەرازوودا و هەڵوێستی بەرانبەر هەژار و مێوان و غەوارە لە گرانییەکەی ١٩١٧ز. لە دەستەیەکدا، هێشتان بەلای دەستەی ساڵی گرانیدایە. تۆ چۆن بتوانی ئەوەندە سینە فەراح و باڵ قووڵ بیت حەشامەتی برسییان بتخەنە ژێر پێیانەوە و زوێر نەبیت نەشیەڵێت کەسیان لێ زوێر بێت. لە پشکووتنی ڕووناکیی ڕۆژەوە هەتا داخرانی ئاسمانی شەوی تاریکی ئەو زستانە حەشاماتی دیوەخانە و ئاپۆرەی برسییان بەدەوری ماڵەکەیەوە زاریان داپچڕیوە بۆ بژێو، بژێویش لە فرنیخانە و مەتبەخی ماڵەکەیەوە بۆ هەناوی ئەو عالەموڵڵایە بەڕێ دەکرێ. مووچەی ڕۆژانەی مزگەوتی گەورە ١٠٠ نان بووە جگە لە خۆراك هەروەهاش مزگەوتەکانی دیکە هەر یەکە بەپێی قسنی سەر. حیسابی مەسرووفاتی ئەو ساڵەی گرانی لە ماڵ و دیوەخانە و هەناردەی حەماغا نە دەفتەری بۆ گیراوەتەوە نە بەکەسیش دەکرا دەفتەری بۆ بگرێتەوە. ئاشێك بهێنە بەرچاوی خۆت کە ٢٤ سەعات لە گەڕدا بێت بە هەموو لادا نان و خۆراك بەڕێ بکات بۆ ئەوانەی کە زۆربەیان ناناسرێن، حەماغاش دابنێ بە قۆنتەراتچی کە نەیەڵێ ئاردی لێ ببڕێ ئنجا کە گەنم لە کۆیە نەما بنێرێ لە هەولێرەوە بۆی بێت، کە پارەی بڕاو ویستی بە فرۆشتنی کاوران پارەی دەغڵ پەیدا بکات، کاوڕەکان لە قەبەڵ خوا بکات و بۆ هەژارانیان سەر ببڕێ. مراد لە کوێخا حەوێز دەگێڕێتەوە، منیش لەلای خۆمەوە بیستوومە حیسابی داهات و مەسرەفی حەماغا نەدەچووە سەر کاغەزەوە، چونکە ئەوەندەی لێ دەخورا و دەدزرا و بەملاو بەولادا پەرت و بڵاو دەبووەوە سەری میرزایانی تێدا سوڕدەما. کوێخا حەوێز

دەڵێ، بەرەکەت لە ماڵەکەیدا هەبوو کە کەلێنی ئەو هەموو لاخۆر و ڕێوی چاوەش و نۆکەری «دەرو دوو هۆدە» و ڕێچکەی یا بەڵکیس و پوورە فاتمی تێشووپڕ بە خۆراکی حەماغا... ئەو هەموو سەرکار و سەرپاڵە و شوانکارەی کە خوا نەبێ کەسیان بەسەرەوە چاودێر نەبووە... ئەو هەموو شەدەدارەی پشتێن ئەستوورەی ولاغ قەڵەوەی سیلاح تەیارەی پێ پڕ بکرێتەوە و پێشیەوە دیار نەبێ لێی لادراوە یان شاردراوەتەوە یان وەپاش خراوە ئنجا حیسابی دەست و دیاری بۆ خزم و دۆست و دۆستی خزم و خزمی دۆست و دۆستی دۆست و خزمی خزم بکە کە نە سەری دیاربوو نە بن... ماڵێکی بەربەرەڵڵای ورگ دڕاوی بێ حیساب و کیتاب کە ئەو خەڵقە وەکو مێروو کێشەی لێ کردووە و پچڕانەوەی نەبووە. کێشەی ئەمانە وەستا بێ نۆرەی فەقیر هاتووە، ئەمانە ئیشیان دیترا بێ فەقێی مزگەوتەکان... بەدوا ئەوانەوە ماڵ و مێوان... لە ناو ماڵەکەیدا هەریەکێك لەو ژوورانەی خێزانێکی یان کیژێکی خۆی بە مێردەوە تێیدا ژیا بێ لۆقنتەیەکی سەربەخۆ بووە... تفاقی ساڵانە لە دانەوێڵە و قاورمە و نان و خۆراك کە لە ماڵی حەماغادا کراوە شێوەی ئۆردوگای پێوە بووە لەبەر زۆری و لە هەمە چەشنەیی. ساوار کوڵاندنیان بە هی ناو حیکایەتان دەچوو. من خۆم لە فەتاحاغای عەولاغام بیستووە، کە زاوای حاجی مەلا عەبدوڵڵا و حەماغاش بووە و لە خۆڕایی قسەی نەدەکرد، شتی وەهای لە بێ حیسابی و لە بەرەکەتی ماڵی حەماغا گێڕاوەتەوە ڕێ بەخۆم نادەم دووبارەی بکەمەوە نەوەك شتێکی لەو ڕۆژگارەدا بە عادەتی حیساب کرابێ و لەسەر کەس بە کەمایەتی دانەندرابێ، ئەمرۆکە ناوێکی دیکەی لێ بندرێ... مەسەلەی «بەرەکەت»یش لە سەردەمی ئێستاکەدا تێ ناخوێندرێتەوە و بە ئەفسانەیی دادەندرێ کەچی جاران باوەڕی پێ دەکرا هەرچەند دەشێ ماکەکەی «بەرەکەت» لە بنەڕەتدا دیاردەی مادی بووبێت، بەڵام بێگومان ئەو ماکە لە هەندێ کەسدا دەری دەدا و لە هەندێ کەسیشدا بە پێچەوانەوە... کە بێم بەراوردی بەرەکەتی مەڕوماڵی حەماغا بکەم عەیارەم بە دەستەوەیە لە بڕەمەڕێکی کە دەوری ٣٠ ساڵێك بۆ ماڵی ئێمە لای ئەم و ئەو بە دۆخۆر و بە شوانکارە درا. لە ساڵی ١٩٦٢ کە ناچاربووم فرۆشتمن ژمارەیان کەمتر بوو لە ژمارەی ئەو ڕۆژەیان کە تێیدا بە خاوەن کران. ئێمە لەو ماوەیەدا هەرگیز دەستمان بۆ سەری یەك مەڕ درێژ نەکرد کە بە «سەرمایە» حیساب دەکرا، چی بۆ دابەستە یاخود دیاری زەڕ کرابێ لە کۆزی نوێی مەڕەکان بووە. بەڵێ دەزانم کابرای دۆخۆر وەیا شوانکارە نائەمینیی لەگەڵدا کردووین بەڵام ئەو نائەمینییە بە زیادەوە لە

مەڕی حەماغادا کراوە کەچی بێداد لە زیادکردندا بووە. کوێخا حەوێز دەڵێ کەس نازانێ مەڕی حەماغا بە چەند لادا دەدزرا و دەخورا و دەبەخشرا و دەفرۆشرا کەچی وەك کوردی دەڵێ کونی تێ نەدەبوو. ڕێکەوتێکی سەیر و سەمەرە لەوەدا بووە کە مێگەلەکانی حەماغا بە هەزاران هەزار ژمارەیانەوە هەموو مەودای نێوان کۆیە و قەندیلی بە هاتوچۆ ساڵانە دوو جار کوتاوەتەوە و مەڕداری عەشیرەتی کەمتەرخەم لەلایەن ئاینەوە کە دەگوترێ بەراز بە پێستەوە دەخۆن بە دوویان کەوتووە و کۆزی هەڵگرتوونەتەوە و خورییەکەی بڕیوەتەوە و ڕۆن و پەنیری لێ گرتووەتەوە و پشکی حەماغای لێ دیاری کردووە تا ئەگەر شتێکیشی لێ پەنا دابێت ئەوەی بە حەماغا گەیشتووە لە زۆر زۆرتر بووە، کۆزی مەڕیش ساڵە و ساڵ لە زیادکردن و گەشەکردندا بووە، کەچی برە مەڕێکی ١٠٠ یان ١٥٠ سەری پیاوێکی وەکو مەلای گەورە کە دراو خریدەی ماڵی حەڵاڵی خۆی بووە و تەسلیم بە فەلاحی ناسیاوی دۆستی نوێژکەری ڕۆژوو گرتووی پشتاوپشتی متمانە پێکردن و دەسخاوێنی کراوە کەچی نەشیا و نەکرا و نەبوو ئەو ١٥٠ سەرە نەبێتە ١٢٠ یان بەرەژێرتر، خۆ گەرمێن و کوێستانیشی نەکردووە دز بردبێتی یاخود گورگ خواردبێتی یاخود لە ڕێگە و لاڕێگە هەڵدێرابێ. بەخت و تالع بۆی هەبێت و نەبێت، بێگومان ئەگەر بمەوێت مەڕم لە کەمکردن نەبێ دەیخەمە پاڵ مێگەلی یەکێکی وەکو حەماغا کە ناو و شۆرەتی بەختیاریی بەدواوە بێ، ئنجا عیلم و مەنتیق بۆ خۆی چ دەفەرموێ با بفەرموێ.

خولاسە بەخشندەییی حەماغا لە ساڵی گرانیەکەدا ژووررووی هەموو لێکدانەوە بووە. ئەگەر بەخشینەکەی بەپارە فرۆشتبایە یاخود بەملك و ماڵی دابایە سەدان خانووی ئەو دەمەی پێ دەکڕی لەو خەڵقەی کە زۆریان بەهەمەحاڵ گیانیان لە برسان سپارد، خانووەکانیشیان بەدوا خۆیاندا کاول بوون. لە تای تەرازووی پیاوەتیدا بێگومان بەخشینی بێ مزە قورستر هەڵدەستێتەوە و پتر دەنیشێتە دڵانەوە، بەڵام ئەگەر مەسەلەی عاتیفە و بەخشندەیی بەلاوە بنێین حیسابێکی سەیر ڕووبەڕوومان دەبێ. ئەگەر حەماغا لەجیاتی ئەوەی نان و پاتی خۆی بدابایە هەژاری بێ ملك و بێ دەرەتان، هاتبایە ملك و ماڵی لە خاوەن ملك و ماڵ پێ کڕیبایە ئەوسا ئەو خاوەنانە بەو مامڵەتە لە مردن ڕزگار دەبوون خانوو و مڵکەکەشیان لە وێرانی دەپارێزرا هەرچەند حەماغایان لێ دەبوە خاوەن، بەو پێیە هەمان ژمارەی کە لە مردن ڕزگار بوون بەو بەخشینەی کە بێ مزە ڕۆیی، بەمامڵەتەکەش هەر ڕزگار دەبوون

خانووەکانیش بە ئاوەدانی دەمانەوە و کۆمەڵ لێیان سوودمەند دەبوو. واتە ئەگەر لە جیاتی دووسەد کەسی بێ ماڵ، دووسەدی بەماڵ ڕزگار بوونایە دووسەد کەسەکە و دووسەد ماڵیش پێیانەوە لە کیسەی کۆمەڵ دەمانەوە. ئەمەی لێرەدا دەیڵێم حیسابی کۆمپیووتەرە سارد و سڕەکەیە کە زەرەر و قازانج لێك دەداتەوە بێ ئەوەی گوێ بداتە خورپەی هەناو و کزەی دڵ و ئەسرینی چاوان و بێ ئەوەی فەرق بکا لە نێوان دۆست و دوژمن وەیا کوڕی خاوەن ماڵ هەڵاوێرێ لە کوڕی داگیرکەر... بەهەمەحاڵ ئەم حیسابەی لێرەدا دەیکەم کەوا نە حەماغا و نەهیچ خێرخوایەکی دیکەش کردی، خۆشم لە هەموو عومردا بەبیرمدا نەهاتووە، وەنییە ببڕای ببڕای بایەخی نەبووە و نابێت چونکە بارەها و جارەها مرۆی بەرپرسیار تێبینیی ئەو تەرزە حیسابانەی کردووە وەك ئەوەی کە هاتووە یەك دەستە لە سەربازان بەرەو کاری کوشندە بنێرێ گەڕاوە بەدوا سەربازی ڕەبەن تا ئەگەر لە کارەکەدا مرد هەتیوی لە دوا بەجێ نەمێنێ یاخود کەسانی وەهای هەڵبژاردووە بە دوورکەوتنەوەیان پەکی تۆپەکان و زرێلییەکانی نەکەوێ یان ئەگەر سەربازێکیان لە لێدانی تایپ ڕایتەر ماهیرتر بووبێ لای خۆی گل داوەتەوە یەکێکی نامەعلانی بۆ مردن هەناردووە...

بەهەمەحاڵ چاکە و پیاوەتی بڕیاری دڵ و دەروونە، نە بەزۆرەملێ لەگەڵ خۆدا دێتە دی نە گوێش دەداتە لایەنی بەرژەوەند و زەرەر و قازانج، کەسێکیش بیەوێ لە ڕێی تێخوێندنەوەی دەوڵەتپارێزیی خۆیەوە سەخاوەت بکا بە پێپلکەی سەرەژوور چوون، لە ماندووبوون و زەرەر بەولاوە نایەتە کیسەیەوە چونکە هەر ڕۆژێکی داناشی لە سەخاوەتەکەی گرتەوە لە ناو بەدی پتری بۆ نامێنێتەوە. دەبێ هەتا دواین ترووکەی چاو لە عومریدا خەریکی بەخشینی بێ مزە بێ. بابایەك کەس لێی نەزانیبێ سەخاوەتی کردووە کەس ناوی ناهێنێ بەڵام ئەو ڕۆژەی بابای کیسە بەرەڵڵا زارکی کیسەکەی دادەخات سەدویەك تۆمەتی وەپاڵ دەدرێ. لە لایەکی دیکەشەوە کابرای سەخی کە دوای گەشتی عومرێکی پڕ بەخشین دنیایەکی چۆڵ بەسەر میراتگردا بەجێ دەهێڵێ کەس بەتەما نییە تۆڵەی ئەو چاکەیەی بۆ بکاتەوە بەچاودێریکردنی منداڵەکانی، ئەو ڕەزیلەی کە سامانیش بۆ منداڵەکانی بەجێ دەهێڵێ کەس بە خەیاڵیدا نایەت ڕوو لەو منداڵە تێر و تەسەلانە وەربگێڕێ هەر چونکە باوکیان پووڵەکی بوو. شایەدیم بەحەقە، زۆرم دیتووە میراتگری مەئمووری بەرتیلخۆر سەد ئەوەندەی میراتگری مرۆی بەخشندە کە بە موفلیسی سەری نایەوە حورمەتی گیراوە و

مێچکەمێچکەی لەبەردا کراوە. خولاسە ئامۆژگاری بێ لەمنەوە و لە حەقیقەتەوە، کەسێکی بیەوێ پیاوەتی لەگەڵ خەڵقدا بکات چ بەماڵ چ بەئەرك چ بەگیان چاوەنۆڕی پاداش نەبێ. وەکو حەماغا کە بەرخەکانی بە خوا فرۆشت ئەویش بە دڵە مەردەکەی خۆی و بە ئامانجە گەشەکەی و بەتێکڕای ملیۆنەهای میللەتەکەی کە هەر نایاننناسێت ببەخشێت ئیتر ئەو بەخشینە چ دەبێ با ببێ. تۆ کە لەبری چاکە چاوەنۆڕی پاداش بوویت دوو ماندووبوونی بێ بڕانەوە لەو ناوەدا خەڵق دەکەیت. یەکیان ماندووبوونی خۆتە کە هەتاهەتایێ بەتەما دەبیت خەڵقیش چاکە لەگەڵ تۆدا بکات یاخود هەر نەبێ تۆڵەت بۆ بکاتەوە. ماندووبوونی دووەم هی ئەو کەسەیە کە چاکەی لەگەڵدا دەکەیت چونکە بەو چاوەڕوانییەت کابرا دەکەیت بە دیلی خۆت و بەسەریدا دەسەپێنیت کەوا تا ڕۆژی مردنی ئامادەی خزمەتت بێ، چاکە مەکە یان بەتەمای پاداش مەبە.

لە موناسەبەی باسی بەخت و تالع کە گوتم حەماغا تالعی یار بووە تێبینیی ئەوە دێتە پێش کە حەماغا پیاوێکی قسە ناڕەوان بووە و زۆر لەسەرەخۆ مەبەستی دڵی خۆی دەربڕیوە. بە زۆری وشەی «هەرامە»ی کردووەتە پاڵپشتی قسەکانی بۆ ئەوەی لە پەنا ئەو وشەیەدا بتوانێ ئارەزووی دەروونی بداتەوە بە زمانی. جارێکیان لەگەڵ حاجی ئەسعەداغای حەوێزی دەکەوێتە وتووێژی ڕاز و گلەیی. حاجی ئەسعەداغا پیاوێکی ڕەوانبێژی بەزار و کار بووە، حەماغا پێی دەڵێ، ئەمن بەقسان بەتوو ناوێرم. هەتا دەڵێم هەرامە هەرامە ئەتوو لە هەموو حیسابان دەبیەوە. لە سەردەمی ژیانی حەماغادا سەید ئەحمەدی خانەقا فەرمووبووی، حەماغا بە پیاوی خۆی دەڵێ ئەرێ هەرامە ئەو هەرامەم لە بۆ هەرامە بکە، کابرا بە دڵی ئەو ئیشەکە ڕادەپەڕێنێ، کەچی من بەقسەزان ناسراوم، دێم بە وردی پیاوی خۆم تێ دەگەیەنم ئنجا هەرچی پێم گوتووە وەها ناکات. بەڵام پێویستە بزانین کە ئەو ناڕەوانییەی لێ نەبووەتە عەیب بگرە لێی شیرن هاتووە.

شەخسییەتی حەماغا لە دلاندا ڕەنگی بە بێدەنگی و زمان کپییەوە گرتووە، چ دەستوقامی چەك و سواری بووبێت و چ بەخشندەیی و بەهانا هاتنی خەڵق بووبێت و چ جۆرەها مەردایەتی بووبێت، هەمووی بەخامۆشی و بێدەنگ و هەرا و بێ خۆهەڵدانەوە بووە. بێدەنگییەکەی لەگەڵ ڕەوشت و خووی کە لێی زانراوە بۆ بووە وەقارێك خەڵقەکە لێی سڵەمیتەوە. ئەگەر پیاوێکی زارقەرەباڵغ و قسە لەسەر یەك بووایە بەشێکی گەورەی شەخسییەتی لەگەڵ بای قسان دەچووە هیچە. هەموو کەس

زانیوەتی حەماغا پیاوێکی باڵ قووڵی بێ دەنگ و هەرا و لە سەرەخۆ بووە، هەتا دەنگی دەرنەبڕیوە هەر کارێکی ڕوویدابێ جێی بەخشین و چاوپۆشی و لێبووردن بووە، بەڵام کە دوو لێوەی لە بڕیارێك بزاوتبێ و قسەی لە زارەوە دەرچووبێ پەشیمانبوونەوەی نەبووە. دڵە هۆشیارەکەی حەماغا لە دەمی بێدەنگیدا لێکدانەوەی دەروونی کردووە و سەروبەری کار و بەرژەوەندی پێکدی گرتوون، لە جیاتی ئەوەی بەقسەی لووس و چەورەوە خەریك بێ بە خامۆشی دنیای دەوروبەری خۆی هەڵسەنگاندووە و بە تەرازووی فکری خۆی ئەو خەڵقەی هەڵکێشاوە و سەنگی بۆ داناون و بەو پێیە ڕەفتاری لەگەڵدا کردوون و کەم وەها بووە لێیان بەسەهوو چووبێ. ئەو مەزنە پیاوە لە خەسڵەتی بێدەنگیدا هەم ماوەی بەخەڵق داوە لەسەرەخۆ ڕەفتار بکەن هەم ماوەی بە خۆیشی داوە پەلە نەکا لە گەیاندنە جێی ئارەزووەکانی یان بڕیارەکانی. دەڵێن زمان بەڵای سەرە، ڕاستییەکەی هەتا مرۆڤ بەدەسەڵاتتر بێ پێویستی بە زمانی ئارامتر و بێ هەڵپەترە. مرۆی بێ دەسەڵات و کەمبڕشت بە زار قەرەباڵغی و هەرا و هۆریاکەیدا هەر شەپەشەپی شەویلکانی لەکیس دەچێ، کەچی خاوەن دەسەڵات لەوانەیە بە دوو وشە وڵاتێك ئاوەدان و ڵاتێك کاول بکات.

بێدەنگی کە دروشم و شەقڵی شەخسیەتی حەماغا بووە پتر لەلایەن خەڵقەوە حیسابی بۆ کراوە تا ئەوەی حیسابی نەڕاندن و هەڕوگیف بۆ ئاغایەکی دیکە کرابێ. خەڵق پتر کۆمەی لە بێدەنگیی حەماغا کردووە و ئاگاداری دەست و زمانی خۆیان بوون لە ئاست ئەو بێدەنگییەدا چونکە زانیویانە دڵێکی نەنووستوو لە ناو ئەو سینە فەڕاحەدا بە هۆشیاری و بە چاوی کراوەوە لێ دەدات.

خوێنەری کورد!

چی لەم ڕووپەڕانەدا دەیخوێنیتەوە لە بارەی حەماغاوە لوێچی خروارێکە. بەداخەوە بەشی هەرە زۆری پیاوەتی و سەخاوەتی حەماغا بە مردنی کەسانی هاودەوری خۆی لە بیسەران دابڕاوە بوو بە نەقشی سەر ئاو، چی ماوەتەوە لە ئەخبار و شوێنەواری مەردایەتییە زلەکەی وەکو دەنگی شەپۆلی دەریایە کە لە دوورەوە شایەدی بۆ هەبوونی دەریا دەدات. لەگەڵ ئەمەشدا ئەگەر بێین ئەو خەبەرانەی لێی بەجێ ماون بەسەر پیاوماقووڵانیاندا دارەبەش بکەین و بۆ ئەوانی بەماڵ دابنێین ژمارەیەکی زۆر لەو پیاوانە بەو خەبەرانە دەبنە مێرخاس و ناوی پیاوەتییان دەنگ دەداتەوە.

چەند کەسمان پێ شك دێت لە هەموو عومری مێگەلە مەڕێکی بەخشیبێ بەو شوانەی بەر لە چەندین ساڵ بۆی بەخێو کردووە؟

چەند کەس لە گرانیدا جەڵەبە کاوڕی بەخوا فرۆشتووە؟

چەند خاوەن دەسەڵات و سامان دوای بڕانی دەغڵودانی خۆی کاروانی ناردووە بۆ هەندەران دەغڵی پێ بهێنێتە ئاواییەکی خۆی برسییەکانی پێ تێر بکات؟

چەند کەسی لە خواترساو دەستی پاراستووە لەوەی مڵکایەتیی ٣٢ دێ بە ٣٢٠ لیرە بکڕێت؟

کێ هەبووە ٢٥٠ لیرە بۆ ئافرەتێکی ڕووتکراو دابنێ لە بری ئەو ماڵەی جەردە لێی ستاندووە هەر چونکە ڕێگرییەکە لە نزیك نشیمەنی ئەودا کراوە؟

ڕاستییەکەی ئاکار و کردار و ڕەفتاری حەماغا بە هی داستانان دەچێ، ئەگەر لە شایەدی ڕاستگۆوە خەبەریان بە ئێمە نەگەیشتبایە لێیان دەکەوتینە گومانەوە، بەتایبەتی لە ڕووی ئەو حەقیقەتە زلەوە کە شەخسییەتی حەماغا لە هەموو مەیدانەکانی پیاوەتیدا پێشڕۆ بووە نەك هەر لە ماڵبەخشین و لێبووردن.

لە بەرنامەمدا بوو، دوای لێبوونەوە لەم نووسینە هەناسە کورتە، بیروڕای خاوەن بیروڕای کورد وەربگرم لە بارەی حەماغاوە ئایا چۆن پیاوێك بووە و چۆناوچۆنی باسی کراوە، تەنانەت لە سەرەتای ئەم نیازەمدا ڕۆژێکیان لە کۆیەوە بۆ هەرێمی ڕانیە چووم و سەردانی حاجی شێخ حوسێن حاجی سەیدم کرد لە بۆسکێن و لێم پرسی حەماغای بەلاوە چەندوچۆنە. لە وەڵامدا گوتی پیاوێکی لە خواترساوی خاوەن بەخشینی ئازای بەوەفا بووە کە ناوی بە هەموو کوردستاندا بەوجۆرە بڵاو بووەتەوە و کەسیش بەدڵیدا نایەت ئینکاری لەو ڕاستییە بکات. دوای ئەمە بە ئانقەست ناوناوە باسێکی لابەلاییی حەماغام دەهێنا ناوەوە بێ ئەوە پرسیاری بەدوادا بهێنم، چی لەو خەڵقەم دەبیست هەمووی مەدح و سەنا دەردەچوو. لەوەوە هاتمە سەر ئەو باوەڕە کە شایەدگرتنم لەو خەڵقە بۆ مەردایەتیی حەماغا شتێکی بێ لزوومە، ڕەنگە لە مەعنادا بە زەرەریش بگەڕێتەوە چونکە وەك بڵێی مەسەلەکە حەوجە بە شایەدی بێ، لە حاڵێکدا پیاوەتیی حەماغا وەکو مانگ وەهایە کە هەڵات حەوجە بە ئەنگوست نییە.

لە بەراورددا شەخسییەتی لێ سەلمێندراوی حەماغا دەچێتە ڕێزی شەخسییەتی حاجی بەکراغا کە ئەویش لە سەردەمی خۆیدا قسە لە قسەیدا نەکراوە. بەڵێ مەیدانیان

جودا بووە، هەریەکەیان شەقڵی تایبەت بەخۆی هەبووە لە ناو و شۆرەتدا بەڵام لە ڕووی حورمەتی بێ پایان و قسەڕەوایی و شکۆ و ئیعتیبارەوە هەردوویان یەکەتازی دەورانی خۆیان بوون. ڕاستییەکەی زینەتی کۆیی لەو سەردەمانەدا بەهەمە جۆری و هەمە چەشنی کەڵەمێردەکانی بووە. کۆڕی شیعر و ئەدەب و ئاهەنگ لە دیوەخانەی حاجی بەکراغا و ئەمیناغا، غەڵبەی عەشیرەت و مێوان و سوارێنی لە دیوەخانەی مەحمووداغا، دەرس و دەوری پازدە بیست مەدرەسەی فەقێیان لە لایەکەوە و زیکر و فکری چەندین تەکیە و خانەقا لەلایەکی دیکەوە، بازاڕی بە هەڕمێنی توجار و سنعەتساز و کاسبکار بە چالاکی و کاڵای نەخشینانەوە، ڕەپەی کاروانی چوارگۆشەی وڵات ڕووەو شار بە مێوانی، شەقەی ناڵ و زڕەی قۆرادەی قافڵەی بەرەو ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا و هەموو کەنارێك... ئەگەر تۆقی لەعنەتی بێگانە بینەقاقای شارەکەی نەگرتبایە و جەنگ و گرانی بە ئەژنۆیدا نەهێنایە شێخ ڕەزا گوتەنی کۆیەی ئەو سەردەمانە لێی بە ڕاست دەگەڕا بگوترێ:

گەر فەلەك لێی بگەڕێ مەنبەعی عەیش و تەڕەبە

لێرەشدا قسەمان کۆیە بەشاری دراوسێی خۆی دەگرێت نەك پارس و لەندەن.

خۆشبەختانە کۆیە و دانیشتوانی لە و دوو کەڵەمێردە دەسەڵاتدارە بەهرەوەر بوون و پێیانەوە حەسابوونەوە چونکە هەر دوویان لە خواترساو و کاسب و خزمەتگوزار بوون. لە نێوان دوو بنەماڵەی حەوێزی و غەفووریياندا ناکۆکی هەبووە بەڵام لە سەردەمی ئەم دوو مرۆیەدا، مەگەر بە شێوەیەکی پەنامەکی کە ئەوانی تێدا ئاگادار نەبووبن، دەسدرێژییان لە یەکدی نەکردووە. حورمەتی بێ پایانی حاجی بەکراغا بۆ ئەميناغاش بەردەوام بوو هەرچەند لە ئاکامی دابەشبوونی داراییی حاجی بەکراغا بەسەر میراتگراندا ئەمیناغا دووچاری سەغڵەتیش بوو تا ئەوەی دەگێڕنەوە ناوناوە، بە دەست ناگزووریيەوە یەخەی حاجی ئەسعەداغای برای خۆی دەگرت و کۆنە قەرزێکی لێ داوا دەکردەوە کەوا هەرگیز وجودی نەبووە، حاجی ئەسعەداغاش بەڵێ بە چاوانی گوتووە و قەرزە مەوهوومەکەی بە براگەورەی داوەتەوە. جگە لە دابەشبوونی میرات، ئەمیناغا خۆیشی دەستبڵاو بووە و لەبەر نازی کە بەمنداڵی پێی دراوە کەمتریش بە کەسابەتەوە خەریك بووە، مەسرەفی دیوەخانەشی ڕەنگە بەپێی سەردەم لە چاو ڕۆژگاری حاجی بەکراغا لە زیادبووندا بووبێ...

ئەميناغا كە هاوچاخی حەماغا بوو بابايەك نەبوو خەريكی دوژمنايەتی و ڕق هەڵگرتن و تەپكە بۆ ناحەز نانەوە بووبێ. شاعيرێكی بەناز پەروەردە كراوی دڵتەڕی دڵناسك و يارانی بووە لە هەموو كەسێكيشەوە حورمەتی ديتووە تەنانەت كە لە تەمەنی پەنجا ساڵيدا، لە ١٣٠٥ك، بوو بە مێوانی خاك تازيەيەكی بۆ گەڕا نەبيستراوە لە كۆيێ بۆ كەس گەڕابێ دواتريش وێنەی نەديتراوە. ناكۆكيی نێوان حەوێز و غەفووری دوای مەرگی ئەميناغا سەری هەڵدايەوە ڕێشم نييە بەبەر ئەو حيكايەتەوە بنيشم نەكا بێ لزووم دڵی ئەم و ئەو بيەشێنم. بەهەمەحاڵ ناكۆكييەكە لە دەوری حەماغادا مام سەلامەتۆكە بووە، دوای ئەو و دوای حاجی ئەسعەداغا لە سەردەمی مەلا حەوێزاغای حەسەناغای غەفووری و جەلالاغای حاجی ئەسعەداغای حەوێزی ناكۆكييەكە ڕووی لە دڕی و سووتاندن و وێرانی كرد. بە ڕێكەوت هەر دووكيان لە دوو ڕووداوی جودادا قاچيان زەدە بوو، تا ڕادەيەك تۆڵەی سەپان و ڕەنجبەری بێ تاوانی خەرمان سووتێنراويان بەو شەلييەيان لێ ستێنراوە. دواييش زەمانە گەپی خۆی بەلای خۆشيدا شكاندەوە و كوڕی مەلا حەوێزاغای كرد بە زاوای كوڕی جەلالاغا.

خوا لە مردووان خۆش بێ و هەزاران ڕەحمەت لە گۆڕی حەماغا.

بەتەمابووم درەختی خانەوادەيی غەفوورييان لە غەفووراغاوە هەتا حەماغا سەرەژێر بهێنم و لێی گەڕێم. بەڵام تەكليفی كاكەزياد ئەوە بوو درەختەكە بەلك و پۆپی هەموو بەرە بابەكانەوە بۆ ئەم ڕۆژگارە دەور بكرێتەوە. منيش ڕووی تەكليفم لە كاك حاجی مەحەيدين نا، ئەويش لەگەڵ خزمانی شارەزای غەفووری دەفتەری سەرلەبەری نێرەوەزی غەفوورييانی بۆ گرتمەوە منيش پەنا بەخوا لە دەست هەڵە و زەللە، بەو شێوەيەی كە بشێ لە چاپ بدرێت و كرێكاری چاپخانە تێيدا بەسەهوو نەچێت پێبەپێ لە غەفووراغاوە بەرەخوار دێم تا دوا دڵۆپی ئەو تاڤگەيە كەوا، ماشەڵڵا لە بڕشت و بەرەكەتی، هەر دەبێ سەڵەواتی بۆ لێ بدەيت. ئادەميزاد بەو پێيە زياد بكات پەنجا ساڵی ديكە نابا لە برسان دەمرێ.

لە كۆتاييی ئەو تێبينييانەدا دەگەڕێمەوە بۆ باسێكی كورتيلەی سەر بەتەقيەدين پاشا كە گوتم بۆ تەنبێكردنی هەمزاغای مەنگوڕ و سەركوتكردنی غەفوورييان لە بەغداوە بە سوپاوە هات و ئەوەی كرد كە كردی.

حاجی مەلا ئەسعەدی جەليزادە، باپيری باوكم، لە پەڕەيەكی كتێبی «فتاوى ابن

حجر» كە لەلایەن عەبدورەحمان سابڵاغی و عەبدولقادر هالەیی وە لە ١٢٦٦ك. بۆ حاجی مەلا ئەسعەدی مامۆستایان نووسیوە، بە خەتی خۆی ئەمەی نووسیوە «طللع تقي الدين پاشا الى اصلاح ما أفسده همزه آغا المنگور من يوم الجمعة من خارج كوى متوجها الى رانيه آخر صفر سنة ١٢٨٤ هجري».

لە خەبەراتی خانەوادەییمانەوە دەزانین، تەقیەدین پاشا و حاجی مەلا ئەسعەد لەو ڕێکەوتەدا سەردانی یەکدی دەکەن، ئنجا نازانم کامیان زووتر سەری ئەوەی دیکە دەدات لەو دیدەنییانەدا تەقیەدین - پاشا گفتوگۆیەکی خۆشکەڵەی لەگەڵ باپیرم، حاجی مەلا عەبدوڵلا کە ئەوسا جاریٚ حەجی نەکردبوو، دەبێت بەدەقی خۆیەوە لای ئێمە پارێزراوە و بەهۆی گفتوگۆکەوە حاجی مەلا ئەسعەد وەکو بانگهێشتن بێ، چەند مەنجەڵە دۆڵمەی گەلاّمێو بۆ بارەگای تەقیەدین پاشا دەنێرێ. ئەم پێوەندییە لە سەرەتای هاتنی تەقیەدین پاشا بووە هۆی ئەوەی کە دوای گەڕانەوەی لە دەستگیرکردنی هەمزاغا بۆ کۆیە و شەڕە خوێناوییەکەی لەگەڵ غەفوورییاندا، حاجی کاکەسعەد چووە ڕجاکاری بۆ وەرگرتنەوەی کەللەی سمایلاغای غەفووری کە لە شەڕەکەی میرسەیدا کوژرابوو و کەللەشی لە حەوشی سەرای کۆیێ چەند ڕۆژان بە دارەوە بوو فڕێ درابوو.

گفتوگۆکەی باپیرم لەگەڵ تەقیەدین پاشادا پێوەندی بەباسی غەفوورییانەوە نییە و لایەنی نوکتە و لەتیفەی پێوە بووە، لزوومم نەدیت لێرەدا بۆ خوێنەری بگێڕمەوە.

هەروا بەدوا باسی گیرانی حەماغادا ڕووداوێکی کورتیلە داوام لێ دەکا فەرامۆش نەکرێ. حەماغا و ڕەسوولاّغای ئامۆزای و یەکێکی دیکەش لە پیاوماقوولانی غەفووری بەحەبسی لە کۆیەوە بۆ کەرکووک بەڕێ دەکرێن. حاجی ئاغا موستەفا کە لە بنەماڵەیەکی کۆیە بوو و دۆستی حەماغا بووە بەگەڵ حەبسەکان دەکەوێ نەکا لە ڕێگادا پێویستییان بە ناسیاو هەبێ. لە تەقتەق ڕەسوولاّغا بۆی ڕێك دەکەوێت، ئیتر بە هیممەت یان بە قیمەت، خۆ ڕزگار دەکات هەڵدێت.

کابرای عەسکەری تورك کە بەرپرسی حەبسەکانە دەبینێ یەکێکیان کەم بووەتەوە ئەویش لە جیاتی ئەو ژمارەیە حاجی ئاغا موستەفا دەخاتە بەندەوە و دەڵێ، ئەمن سێ کەسم تەسلیم کراوە ئەمەش سێ کەسەکە هەقیشم نییە بەسەر ناویەوە.

خولاسە ئاغا موستەفا هەتا کەرکووك و ماوەیەکیش لە کەرکووك حەبس دەبێ ئنجا بە ڕەجا و تەکلیف و سۆراغ دەسەلمێنن کە ئەمیان هیچی لە هیچدا نییە و بەری دەدەن.

درەختی بنەماڵەی غەفووری

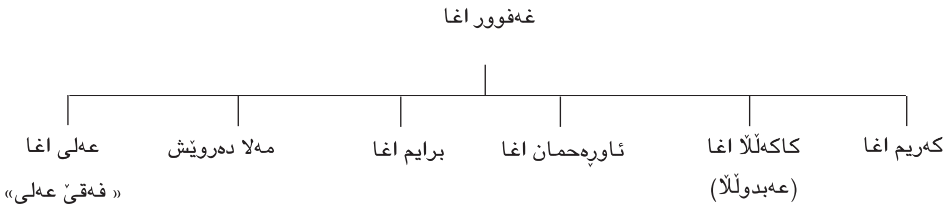
غەفوور اغا
کەریم اغا
کاکەڵڵا اغا
(عەبدوڵڵا)
ئاوڕەحمان اغا
برایم اغا
مەلا دەروێش
عەلی اغا
« فەقێ عەلی»

(١)

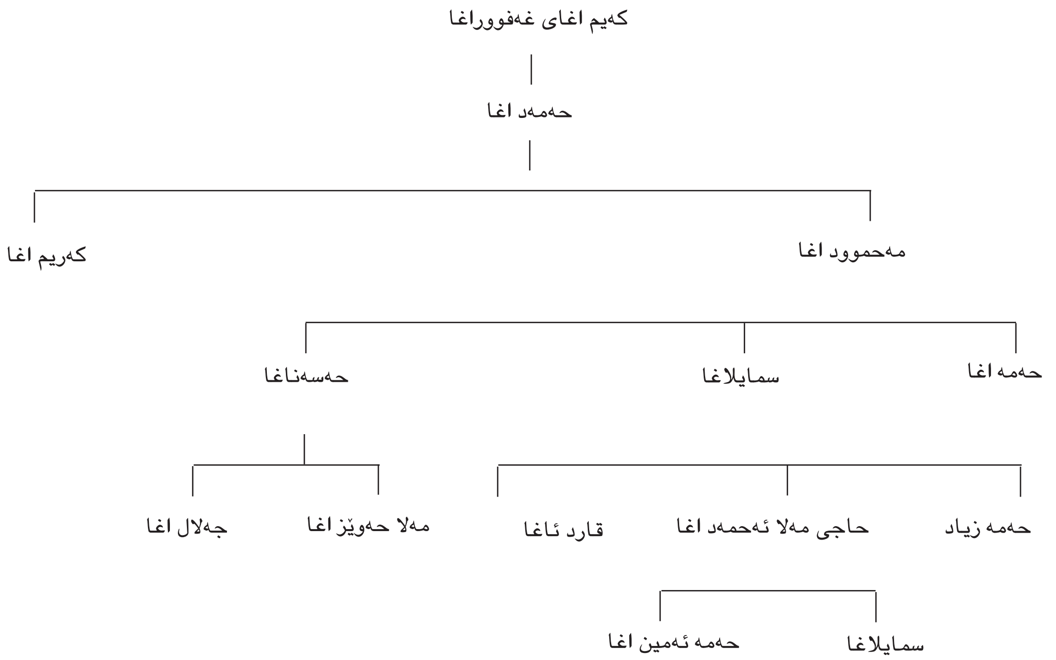

کەیم اغای غەفووراغا
حەمەد اغا
مەحموود اغا
کەریم اغا
حەمە اغا
سمایلاغا
حەسەناغا
حەمە زیاد
حاجی مەلا ئەحمەد اغا
قارد ئاغا
مەلا حەوێز اغا
جەلال اغا
سمایلاغا
حەمە ئەمین اغا

کەریم اغای حەمەداغای کەریم اغای غەفووراغا

- عومەر اغا
- حەمە عەلی
- عوسمان اغا
- ئەسعەد اغا
- ڕەسووال اغا
  - حەمەد اغا
  - سەعید اغا
  - عەبدوڵڵا اغا
  - کەریم اغا

حەمە زیادی حەماغای مەحموداغا

- مەحموود
- قادر
- حەمید
- وشیار
- هاوار
- دلاوەر
- ئاراس
- بارزان
- شێروان

(٢)

کاکەڵڵا اغای غەفووراغا

- حاجی فەتاح اغا
  - سلێمان اغا
  - حاجی محێدین
  - مستەفا اغا
  - ئەمین اغا
  - ئەفەندی
  - مەلاموسا
  - مەلا شەمس
  - مامەرەزاق
  - سادق اغا
- ئەبابەکر اغا

- سلێماناغای حاجی فەتاح اغا
  - مەلا ئەحمەد اغا
  - واحید اغا
  - نەجیم اغا
  - حەمەد اغا
  - مەجید اغا
  - حەمید اغا
  - جەلیل اغا
  - موحسین اغا
  - حاجی عەبدورەحمان اغا

- سلێماناغای حاجی فەتاح اغا
  - مام ئەسعەد
    - محێدین
    - سەعدی اغا
    - حاجی حەمە سەعید
    - رەفیق اغا
    - فازل
    - کازم
    - تەحسین

- مستەفا اغای حاجی فەتاح اغا
  - جەلال
  - عەزیز
  - نووری

ئەمین اغای حاجی فەتاح اغا

- حوسێن اغا
  - ئەمین
  - مەولود
  - فارس اغا
- عارف اغا

مەلا شەمس کوری حاجی فەتاح اغا

- قادر
- ئەحەمد

مەلا موسی کوڕی حاجی فەتاح اغا

- خدر اغا
- عومەر اغا
- مەلا فەتاح
- سمایل اغا

مامە رەزاقی حاجی فەتاح اغا

- حەمەد
- عەلی
- زاهیر
- اغا

صادق اغای حاجی فەتاح اغا

- جەبار اغا
- سلیم اغا
- رەئووف اغا
- سابیر اغا

ئەبابەکراغای کاکەڵڵا اغای غەفووراغا

حەماغا — عەبدوڵڵا اغا — حاجی تەها

حەماغای ئەبابەکراغای کاکەڵڵا اغا

نادراغا — جەلال اغا — رەشید اغا — حوسێن اغا

عەبدوڵڵا اغای ئەبابەکراغای کاکەڵڵا اغا

حاجی ئەمین — تاهیر اغا — ساڵح اغا

حاجی تەهای ئەبابەکراغا عەبدوڵڵا اغا
کچێکی لەپاش بەجێ ماوە «حەلیمە» ناو

(٣)
ئاورەحمان اغای غەفووراغا
داوود اغایەکی لێ بەجێ ماوە بە تاعوون مردووە

(٤)

برایماغای غەفووراغا

غەفووراغا حەوێزاغا

غەفووری برایماغا هەشت کوڕی بووە: قاسم، قادر، ئەمین، کاکەجاف، یاسین، برایم، مەعرووف، ڕەسووڵ.

کوڕی دووەم قادراغا کوڕێکی بووە ناوی (فارق)

حەوێزی برایم اغا چوار کوری بووە: فتح اللە، نادر، غەفوور، تەها

فەتحوڵڵا سەعید و عەلی بووە.

سعید رەفیق تۆفیق بووە.

عەلی کوڕێکی بووە (اغا) ساکنی نازەنین بووە.

نادر کوڕێکی بووە (سمایل) ناو.

غەفووری حەوێزاغا کوڕێکی بووە (عبداللە) ناو.

تەها حەوێزاغا کورێکی بووە (کەریم) ناو ئەویش مەولوود، خالید، نالید نووسراوەی بووە.

(٥)

مەلا دەروێش کوڕی غەفووراغا

حاجی مستەفا

مەلا دەورێش تاهیراغا ئۆمەراغا

حمد مصطفی فەتحوڵڵا اغا

ئەحمەد عومەر رەشید

تاهیر اغای حاجی مستەفا مەلا دەروێش هەشت کوڕی بووە:
وونس خان، بایز حەمەخان، خورشید، تۆفیق، فارس، ئاغالە، برایم

(٦)

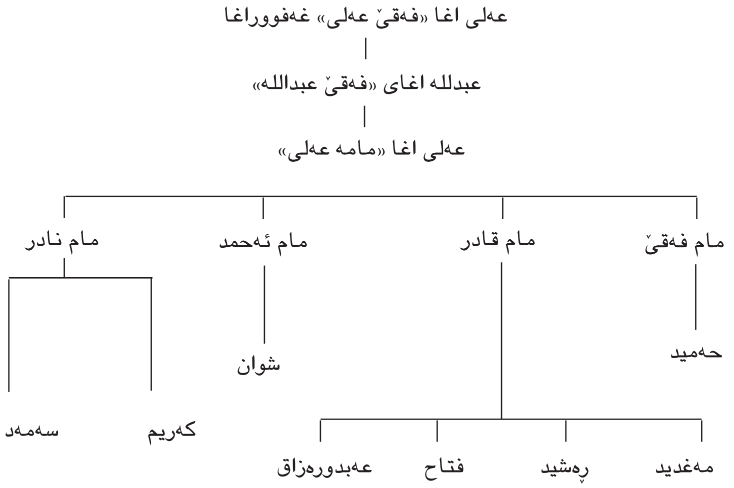

بەمەدا درەختی خانەوادەی غەفووری کە لە سەرەتاوە بوونەتە شەش بەرەباب کۆتاییی دێت، بەڵام دەبێ تێبینییی ئەوە بکرێ کە کچانیان باس نەکراون....

زۆریش لەو کچانە شوویان بە خزمی خۆیان کردووەتەوە کە ئیتر ناچنە سەر حیسابی بنەماڵەی بێگانە. جگە لەمە هەرە دواینی ئەو عالەموڵڵایە کە هێندێکیان بوون بە خاوەن ماڵ و منداڵ و هێندێکیشیان لەپلەی خوێندنی خواروو و ژووردان و هی ناو بێشکەشیان زۆرە. ئا ئەمانەش بەر حیساب نەکەوتوون. لە بەراوردێکی سەرپێیی بۆم ڕوون دەبێت کە زاوزێی ئەم بنەماڵەیە لەگەڵ فەلاکەتی کوشندەی ساڵی ١٢٣٧ و ١٢٨٤ک. ژمارەیان لە سێ هێندەی بنەماڵەی جەلیزادە تێپەڕ دەکات لەحاڵێکدا باپیرە گەورەی جەلیزادەی کۆیێ «مەلا عەبدوڕەحمانی کاکی جەلی» کە لە

١٢١٧ك. مردووه هـاوچـەرخی غەفوورغا بووە، بگرە کمێکیش لەو کۆنتر بووە ئێستاکە غەفووری دانیشتووی کۆیێ پترن لە سەرلەبەری جەلیزادان.

لە چەندین دێی ڕانیە و کۆیە و شەقڵاوەش خاوەنەماڵە و مڵکی غەفووری هەن. یاخوا پتریش بەرەکەتیان تێ بکەوێ. کوردەواری زێدە پێویستی هەیە بە پڕکردنەوە و تێهێنانەوەی کەلێنی مردووان.

لە نموونەی بەر حیساب نەکەوتنی چینەکانی دوایی غەفوورییان دەڵێم قادراغای سمایلاغا کە برازای حەماغایە تاکێك لە کوڕانی بەر ژمار نەکەوتوون. سمایلاغا و حەمەدەمیناغای مەلا ئەحمەداغا کوڕ و نەوەیان نەهاتووە. هەروەهاش مەلا حەوێزاغا و جەلالاغای حەسەناغا نە کوڕ نە نەوەنە کوڕی نەوەیان باسیان کراوە... چەندین کەسی دیکەش دەناسم لە غەفوورییان ناوی خۆیان و وەچەیان نەهاتووە. ماشەڵڵایان لەسەربێ.

لەگەڵ تکای لێبووردن

لە نووسینەکەم بوومەوە ئەوجار خاڵەکانی خوارەوە دەرنەزەر کران.

نەمویست دەست ببەمەوە بۆ نووسینەکە چونکە دەبوو سەرلەنوێ بەگۆڕین و بە لێزیادکردن پرۆڤە چاپکراوەکان هەڵوەشێنەوە. باشتر ئەوە بوو لە چەند دێڕێکدا ئەو خاڵانە بخرێنە کۆتایی سەرلەبەری.

١- هەروەك لە سەرینایی دەستگیربوون و زامداربوونی حەماغا لە هەرای میرسەید بەهۆی پرچ و کاکۆڵ. پرچ و کاکۆڵ بەلای غەفووریانەوە ناحەز بوون هەروەهاش لە سەرینایی قەتلوعامی غەفوورییان لە جەژنی ڕەمەزانی ساڵی ١٢٣٧ك. پلاو برنج لە دوو جەژنی ڕەمەزان و قوربانندا لای غەفوورییان هەڵگیرا. لەو دەمەوە تا ئێستاش غەفووری لەو دوو جەژنەدا پلاو ساوار لێ دەنێن.

٢- چی نووسیوەتم لە بارەی موژدە بردنی مەرگی حاجی ئەسعەداغاوە بۆ حەسەناغای غەفووری و سزادانی موژدەبەر بەخستنە ناو ئاویەوە لە ڕیوایەتی مەشوورتردا دەدرێتەوە بە مەرگی حاجی بەکراغا «باوکی حاجی ئەسعەداغا». هەندێك دەڵێن موژدە بۆ کەریماغای غەفووری چووە. هەندێکیش دەڵێن موژدە بۆ سمایلاغای برای کەریماغا چووە، لە هەموو ڕیوایەتانیشدا پاداشی موژدەبەر چوونە ناو ئاوە. دەلالەتی ڕووداوەکە بە گۆڕانی «کەس» ناگۆڕێ.

٣- لە بارەی «بۆڵشەفیك»ەکانی کۆیەوە کە گوتم پێشتر هیچم لە بارەیانەوە نەبیستبوو کاك مەجیدی مامە نوورەدینم گوتی، لە حەمەعەلیاغای مەشوور بە «عەلی غەربی - خوارزای باوکم بوو»م بیست کە لە دەمی بۆمباردمانەکەی ئینگلیزان خەڵقی کۆیە بۆ دێیەکان بڵاوەی لێ دەکەن. حەمەعەلیاغا گەیشتبووە کاروانێك لە مانە پەشۆکاوییان پێوە دیار بووە. گوتبوویان ڕێگر خەریك بوون ڕووتمان بکەنەوە بۆڵشەفیکەکانمان پێ ڕاگەیشتن و بەشەڕ لەگەڵ ڕێگران ڕزگاریان کردین ئەم ڕیوایەتە شایەدییەکی بێگومان و بەهێزە بۆ ئەو بۆڵشەفیکانە.

مەسەلەی «جەڵەبە کاوڕ بەخوا فرۆشتن» لە هاتن و چوونی پرۆڤە لە نێوان من و چاپخانەدا پەڕیوە. لە زۆر کەس ئەو مەسەلەیە بیستراوە یەکێك لەوان «آصف آل قاسم

آغا»ی مووسڵی لە بەغدا بۆ مەجلیسی گێڕابووەوە کە لە گرانییەکەی ١٩١٧ خۆی لە کۆیێ بووە، چێوداری مووسڵی مامڵەتی بڕە بەرخێکی حەماغا دەکەن لەسەر نرخ پێك نایەن. سبەینە دەچنەوە لای دەڵێن بەو نرخەی دیارت کردبوو ئێمە ڕازین. حەماغا گوتبووی، ئەو بەرخانە فرۆشران. چەندێکی دەیانەوێ بزانن چۆن فرۆشران و کێ کڕینی هەر ئەوەندە دەڵێ، فرۆشراون. ئاسەف قاسماغا دەڵێ، دەمزانی کەس نییە لەو ناوە بتوانێ جەڵەبە بەرخی وەها بکڕێ. زۆرم ئیلحاح لە حەماغا کرد هەتا پێی گوتم، لە دوێنێوە کە ڕێك کەوتن نەبوو لەسەر نرخیان بەخوام فرۆشتن. تومەز لە مامڵەتەکە بەدڵ پەشیمان دەبێتەوە و هەموو بەرخەکانی دەرخواردی برسی و ڕووتی ئەو ساڵەی قات و قڕییە دا.

وەها دیارە ئەو لاپەڕەیەی پارچە هەڵبەستی مێژووی دروستکردنی دیوەخانی مەحموداغای تێدایە، ئەویش لە هاتوچۆدا کەوتووە وا لێرەدا دەیاننووسمەوە. ساڵی ١٢٧١ کە لە کۆتایی هەڵبەستدا بە حیسابی «جمل» دەرهێنراوە ئەوە ڕاست دەگێڕێ کە دیوەخانەکە دوای مردنی حاجی بەکراغا لە ١٢٧٠ دروست کراوە مسرەعی یەکەمی بەیتی یەکەمی بڕە شیعرەکە تەنها وشەی دواییی ماوە ئەوە ئەوی دیکەی لەو بەردە مەرمەڕەی لێی هەڵکەندراوە کەوتووە یان بابڵێن شکاوە. ئەو وشەیە «اعلا»یە کە هاو قافییەی بەیتەکانە. وا لێرە بەرەژێر شیعرەکە وەکو خۆی دەنووسمەوە:

که ازوی یافت زینت روی دنیا
ازین قصر سفید و مدح بانی
قلم هرچه نویسد نیست اغرا
ملائك آیة الکرسی بحفظش
همی خوانند از شب تا بفردا
کریم اکرام این تأریخ فرمود
«بیامد باقی ان محمود آغا»

پێڕست

ڕوونکردنەوەیەکی بچووک ٧
حەماغای گەورە پێشدەستی ٩
کورتە باسێکی بنەماڵەی غەفووری ٢٣
لێکدانەوەیەك ٣٠
تێبینیی هەرە دوایی لەبارەی ڕەچەڵەکی غەفوورییانەوە ٣٩
حەماغای گەورە ٤٠
مێژووی لەدایکبوونی ٤١
حەماغای دوای منداڵی ٤٥
حەماغا چۆن باس کراوە؟ خەڵق چۆن ناوی هێناوە؟ ٨٥
باسێکی سەر بە نوکتە ٨٩
لە بارەی دێی مەلا هۆمەرەوە تێبینیم هەیە دەبێ دەری ببڕم ٩٤
درەختی بنەماڵەی غەفووری ١٤٥
لەگەڵ تکای لێبووردن ١٥٦